

Birgitte Nyrup Kielland, født Petersen von Fyren

Kjøpmannsenke i Stavanger på 1700-tallet

Elise Karoline Sola Bringeland

Masteroppgave ved

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2016

© Elise Karoline Sola Bringeland

2016-04-29

”Birgitte Nyrup Kielland, født Petersen von Fyren”

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Retrosentralen, Universitetet i Oslo

Bilde er tatt av Sissel Sola utenfor Lystgården Holme Egenes på Eiganesveien 56 i Stavanger.
Bilde er at et blått skilt for historiske steder i Stavanger.

Forord

Da var det på tide å si adjø med Birgitte Nyrup Kielland for denne gang. Det er med sorg at jeg sier adjø, men det føles bra å få et ferdig resultat. Det har vært et krevende arbeid med å lære seg gotisk og hvordan et skifte er bygget opp. Jeg har lært en god del og jeg føler at Birgitte har nesten blitt en personlig venn for meg.

Gjennom studietiden på Blindern har jeg fått meg nye bekjenskaper som jeg er takknemlig for. Jeg må gi en spesiell takk til min studiekompis Daniel Braastad Kristiansen for motivasjon til å skrive gjennom de to studieårene. Lykke til med oppgaven din! Jeg må takke Julie Marie Larsen for en dyp korrekturlesning og støtte gjennom min intense skrivetid. Min mor, Sissel Sola må jeg gi en stor takk for alle årene som jeg har vært student. Du har vært min topp motiverende, hjelpsomme person som alltid ha gitt meg støtte.

Og det må gis en spesiell takk til min veileder Hilde Sandvik. Du har hjulpet meg med gode tilbakemeldinger, veiledning og oppmuntring gjennom hele studietiden. Jeg vet det er sagt før, men Hilde Sandvik er en av beste veilederne en student kan ha.

6. mai 2016

Elise Karoline Sola Bringeland

Ordforkortelser

Riksdaler = rdl

Innholdsfortegnelse

1 Kapittel Innledning	s. 1
1.1 Problemstilling	s. 1
1.2 Tidligere forskning	s. 2
1.3 Kildemateriale	s. 4
1.3.1 Birgittes skifte	s. 4
1.3.2 Tollprotokollene	s. 4
1.3.2 Andre kilder	s. 4
1.4 Metode	s. 4
1.5 Avgrensning og utfordringer	s. 5
1.6 Oppbygningen av oppgaven	s. 6
2 Kapittel Stavanger anno 1700-tallet	s. 7
2.1 Stavanger	s. 7
2.2 Skipsfarten	s. 7
2.3 Handelsvarer	s. 8
2.3.1 Fisk	s. 8
2.3.2 Trelast	s. 8
2.3.3 Jordbruk	s. 9
2.4 Kvinner på 1700-tallet	s. 10
2.5 To kjøpmannsenker fra Rogaland	s. 11
2.6 Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet	s. 12
2.7 Oppsummering	s. 13
3 Kapittel Familielivet	s. 14
3.1 Familien von Fyren	s. 14
3.2 Kiellandfamilien	s. 15
3.3 Birgitte og Gabriel	s. 16
3.3.1 Eiganes (Egenesløkkene)	s. 18
3.3.2 Barna til Birgitte og Gabriel	s. 18
3.4 Birgitte som enke	s. 19
3.4.1 Gjeld og driften	s. 20
3.5 Oppsummering	s. 21

4 Kapittel Handelskvinnen Birgitte	s. 22
4.1 Kreditt	s. 22
4.2 Skipsrederisystemet	s. 23
4.3 Ulike skipstyper	s. 24
4.4 Handelsvarer	s. 25
4.5 Birgittes skipsparter	s. 26
4.5.1 ”De tvende brødre/de 2dr tvende brødre”	s. 26
4.5.2 ”Den Anden Anna & Magdalena”	s. 27
4.5.3 ”Mette Marie Margaretha”	s. 27
4.6 Fortuna	s. 27
4.6.1 Svend Haar	s. 27
4.6.2 Peder Pallesen	s. 28
4.6.3 Knud Grønnestad	s. 28
4.6.4 Salomon Somme	s. 29
4.6.5 Johan Hag	s. 30
4.6.6 Baltahazar Brock	s. 30
4.7 Familiens handelsforbindelser og sønnen Jan Kielland	s. 30
4.7.1 Kjøpmannen og sønnen Jan Kielland	s. 31
4.8 Forliset av Fortuna og Birgittes siste år	s. 31
4.9 Oppsummering	s. 33
5 Kapittel Birgittes hus og eiendommer i Stavanger	s. 34
5.1 Stavangers bebyggelse på 1700-tallet	s. 34
5.2 Handelskvinnen og selskapsfruen Birgitte	s. 34
5.3 Den 7. Januar 1799	s. 35
5.4 Kjøpmannsgården, Broen No 56 i Stavanger	s. 37
5.4.1 Møblementet	s. 39
5.4.2 Salen i kjøpmannsgården	s. 40
5.5 Sølyst og Gressholmen (Hviddingsø)	s. 41
5.6 Plenting (Plætingholmen)	s. 42
5.7 Sjøhusene	s. 43
5.8 Birgittes utleie	s. 44
5.9 Lystgården Holme Egenes	s. 44

5.9.1 Holme Egenes	s. 45
5.10 Kvinner som byggmesterinner	s. 46
5.11 Oppsummering	s. 47
6 Kapittel Kramboden	s. 49
6.1 Krambod	s. 49
6.2 Norske kramboder på 1700-tallet	s. 49
6.3 1800-tallets lyse magasiner	s. 50
6.4 Manns- og kvinnedraktens historie	s. 53
6.4.1 Tekstilmateriale	s. 55
6.5 Stavanger og tekstilindustri	s. 55
6.6 Birgittes krambod	s. 56
6.7 De ulike tekstiler i Birgittes krambod	s. 58
6.7.1 Silkebånd	s. 59
6.7.2 Tørklede	s. 60
6.7.3 Ull	s. 61
6.7.4 Kniplinger	s. 62
6.7.5 Stoff	s. 62
6.7.6 Klede	s. 64
6.7.7 Legatur/ligatur	s. 64
6.8 Kundene	s. 65
6.9 En mengde andre varer og krydder	s. 66
6.10 Kramboden ved bryggen og andre boder	s. 66
6.11 Oppsummering	s. 67
7 Kapittel Kreditorer, debitorer og auksjon	s. 69
7.1 Kjøpmannsbøker	s. 69
7.2 Auksjoner	s. 69
7.2.1 Holme Egenes auksjon	s. 70
7.2.2 Eiendomsauksjon	s. 70
7.2.3 Eiendomstomter/husgrunn, Plenting og Hvidding- øholmene	s. 71
7.2.4 Skudenes og Sandnes	s. 71
7.2.5 Gull og sølv auksjon	s. 71

7.2.6 Gjeldsauksjon	s. 72
7.3 Boets inntekter	s. 72
7.4 Kreditorer	s. 73
7.4.1 Utenlands kreditorene	s. 73
7.4.2 De norske kreditorene	s. 74
7.4.3 De prioriterte	s. 74
7.5 Pantobligasjonene	s. 76
7.6 Sønnen Jan Kielland	s. 76
7.7 Et vakkert avslutnings ord	s. 77
7.8 Oppsummering	s. 78
8 Kapittel Konklusjon	s. 79
Kilder og Litteratur	s. 82
Trykte	s. 82
Utrykte	s. 82
Litteratur	s. 84

Kapittel 1 Innledning

1700-tallet var Danmark-Norges i en periode med økonomisk vekst og stadig økende handel. Stavanger var en av de ekspanderende byene med sil og trelast som handelsvarer. Byen var en liten sjøfartsby i skyggen av Bergen. På bakgrunn av økningen av handel i de norske byene langs kysten vokste det samtidig frem en dominerende gruppe av handelskjøpmenn.

Kielland er et kjent navn for de aller fleste og navnet forbindes mest med den kjente dikteren Alexander L. Kielland (1849-1906). Hans kjente bøker ”skipper Worse” og ”Garman & Worse” er basert på hans forfar Jacob Jansen Kielland og sønnen hans Gabriel Schanche Kielland. Jacob var den første Kielland som flyttet fra hjemstedet Sokndal til Stavanger for å drive med kjøpmannshandel. Broren Gabriel Kirsebom Kielland flyttet til Stavanger i 1765 og gikk inn i handelspartnerskap med broren. Da Gabriel døde overtok Birgitte plassen hans i kjøpmannspartnerskapet med Jacob. I Stavanger ble Birgitte Nyrup Petersen von Fyren født den 24. desember 1737. Hun vokste opp på Torvet midt i byen og familien var fyrforvaltere av Kvitsøy fyr. Hun giftet seg da hun var 27 år gammel med Gabriel Kirsebom Kielland i år 1764. De bodde sammen i Stavanger og Gabriel drev kjøpmannshandel sammen med sin bror Jacob Jansen Kielland. Birgitte ble enke i 1780 da overtok kjøpmannshandelen og krambodsalg etter Gabriel og drev alene bedriften i 19 år til sin død i 1799.

1.1 Problemstilling

Dikteren Jens Zetlitz ble født i 1761. Han bodde i Stavanger fra 1786 - 1800 før han flyttet videre til Vikedal. Han var bror av Birgitte Kiellands svigersønn og han skrev om Birgitte at ”hun var et mønster for enker”¹ Noen få historikere som har skrevet om Stavangers historie, har nevnt Birgitte. I sine verk har de fremstilt henne som en mislykket kjøpmannsenke som ikke klarte å drive en handelsvirksomhet. Birgitte skal ha prøvd å opprettholde både firmaet og den sosiale statusen. Stavanger har ikke mangfoldige bøker om dens historie, men en av dem er historikeren Johannes Elgvins bok ”En by i kamp. Stavangers bys historie 1536-1814”. Den ble utgitt i 1956 og er en av de eldre bøkene om Stavangers historie. Boken har et lite avsnitt som forteller om Birgitte. Elgvin skriver at Birgitte fortsatte sin manns handel- og rederivirksomhet og at hun i 1794 hadde parter i fire skip. Hun var kjent for å ha en serie av kontakter i utlandet og en omfattende handel. Men så gikk det hele over ved forlis av skip og kapringer. Elgvin gir sin oppfatning av henne med disse ordene: ”Det ser dessuten ikke ut som

¹ Hamre, Harald. Natvigs Minde - en holme i Stavanger bys Historie. *Stavanger museums årbok Årg. 108* (1998)s: 106 (2).

at hun har hatt særlige forutsetninger for handel (...).² Birgitte blir husket som handelskvinnen som ikke fikk det til og er blitt kjent for sin enorme falitt og passiva som oversteg med 6 118 rdl³. Da Birgitte døde i 1799 var auksjonene av hennes bo årets begivenhet i Stavanger. En annen historiker fra Stavanger Harald Hamre (...) viderefremidlet fra Elgvins bok om at Birgitte brukte opp hele mannens formue og etterlot seg ”den solideste falitt som tenkes kunne”⁴

Min undersøkelse er om Birgittes handelsvirksomhet og hennes liv som kjøpmannsenke. Det er flere spørsmål skal jeg forsøke å svare på. Ble Birgitte tatt seriøst av andre kjøpmenn og hvor mange skip hadde hun. Hva var hennes import- og eksportvarer og hva solgte hun til innbyggerne i Stavanger fra sin krambod? Hvor mange eiendommer hadde hun og hvor omfattende var hennes gårdsbruk? Men min problemstilling setter spørsmålstegn ved de tidligere historikernes tolkning av Birgitte som kjøpmann. Hovedproblemstilling min er:

”Var det virkelig slik at Brigitte ikke greide å håndtere handelsvirksomheten etter sin mann?”

For å kunne finne svaret vil jeg kartlegge Brigittes kjøpmannsvirksomhet som enke. Hva investerte Birgitte i og hvilke forutsetninger hadde hun? Hva var hennes styrke og svakheter? Jeg skal undersøke noe av Gabriels handel for å se etter endring av styremåte av virksomheten.

1.2 Tidligere forskning

Ingen har tidligere studert Birgittes liv og bedriftsvirksomhet grundig. Jeg vil bruke tidligere forskning på liknende tema om handel og kvinnearbeid i min oppgave for sammenligning. Hans Eyvind Næss har studert to kvinner fra Stavangeromegn som drev handelsvirksomhet. Artikkelen ”*Elisabeth Mikkelsdatter og Elisabeth Sørensdatter - to kvinnelige bedriftsledere i Stavanger anno 1700*” handler om Elisabeth Mikkelsdatter og Elisabeth Sørensdatter som begge levde på slutten av 1600-tallet, begynnelsen av 1700-tallet. De overtok sine menns kjøpmannsvirksomhet og ble økonomisk sterke handelskvinner. Elisabeth Sørensdatter drev

² Elgvin, Johannes. *En by i kamp. Stavanger bys historie 1536-1814*. Stavanger kommune og Stabenfeldt Forlag. Stavanger 1965. s: 357

³ Rdl = Riksdaler.

⁴ Hamre, Harald. (1998) s: 108

den omfattende Godtzen- og Seehusen bedriften i Stavanger i 22 år alene. Hun var også Birgittes tippoldemor.

Ida Bulls avhandling om *”Trondhjemske handelshushusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning”* er en studie om de rike kjøpmannsfamiliene i Trondheim på 1700-tallet. Ida Bull tar for seg det økonomiske grunnlaget for de ulike kjøpmannsfamiliene. Hvor kom deres rikdom fra, hvilke import og eksportvarer til/fra Trondheim og deres handel med utlandet. Videre tar hun skriver hun om hvordan slekt påvirket de ulike valgene til familiene og hvilken rolle den hadde for kjøpmannsfamiliene. Valg av partner, ekteskap mellom ulike familier og arveoppgjør. Fokuset går videre på selve driften av firmaet. Husholdets oppgaver og regler, barnas utdanning og deres arbeidsoppgaver på kjøpmannsgården og tjenestefolket. Driften er avhengig av det internasjonale nettverket som blir diskutert av Bull. Det siste tema hun tar opp er forholdet til samfunnet for kjøpmannsfamiliene og deres politiske makt.

Tekstilindustrien i Stavanger har Else Braut *”Frå Spinnelin til lerret. Kvinnearbeid i Stavanger ca. 1700 - 1775”* tatt for seg de kvinnene som arbeidet i tekstilindustrien på 1700-tallet i Stavanger. Studien er en del av tingbokprosjektet og Else Braut skriver om veving som var byhåndverk på 1700-tallet. Hun viser hvordan hele tekstilindustrien ble organisert i byen blant kvinnene og kjøpmennene. Videre tar hun for seg bruken av de ulike tekstilene som ble produsert, hvor produktene ble sendt og hvordan den lokale bruken av tekstilene.

Et annet kvinnelig overhode på 1700-tallet lik Birgitte har Elisabeth Høvås skrevet en hovedoppgave om en kvinne fra Bærum. *”Anna Krefting født Vogt - et husholdoverhode på 1700-tallet”* skildrer Anna Kreftings liv som overhode og bedriftsleder på Bærum Verk. Elisabeth tar for seg Annas oppvekst, utdanning og senere ekteskap. Hennes rolle som hustruen, mor og vertinne. Anna ble som Birgitte enke og leder over en stor bedrift. Elisabeth har studert Annas styring av bedriften og Anna som en byggmesterinne. Hun bygget hus og oppgaven til Elisabeth tar for seg huset innbo og løsøre. Anna Krefting var både en vanlig og en spesiell kvinne.

Et kjønnsperspektiv i skipshandelen er det skrevet lite om og studert i svært liten grad. Man vet at det var flere enker som drev kjøpmannshandel eller andre virksomheter, men ingen har undersøkt hele bildet av hvor mange kvinner var det totalt. Min studie av Birgitte vil jeg forsøke å gi en mikrostudie av en kvinne for å si mer om det store bildet av kvinner i

bedriftsledelse. Hans Eyvind Næss skrev i 1988 at *”kvinnelige arbeidsgivere og skipsredere er det fremdeles få av. Og mange eksempel finner vi heller ikke i tidligere generasjoner.”*⁵ De er der, man må bare lete etter dem.

1.3 Kildemateriale

1.3.1 Birgittes skifte

Det finnes ikke et forretningsarkiv etter Birgittes virksomhet og heller ikke etter hennes mann Gabriel. Hovedkilden er skiftet som ble gjort etter Birgittes død i 1799, der hun hadde sittet 19 år i uskiftet bo. Skiftet er et detaljert, oversiktlig beskrivelse over hennes eiendommer og møblement i de ulike husene og sjøhus. Skiftet inneholder også brev fra de kreditorene hennes og det er en oversikt over hennes debitorer. Tilslutt er det vedlagt protokoller fra de seks auksjoner fra hennes eiendommer, gull og sølv og gjeld.

1.3.2 Tollregnskapet

Den andre hovedkilden er tollregnskapet fra Stavanger. Jeg har brukt fra år 1756, 1767 og 1780-1798 der jeg har systematisk lete etter handelstransaksjoner fra Birgitte og Gabriel og deres skip. Tollregnskapet viser hvor hennes skip har reist, hvilke varer hun importerte og eksporterte, hvor stor mengde varer og hvor mye man måtte betale i toll. I noen tilfeller gir det spesifikke opplysning Birgitte selv hadde bestilt og at hun selv betalte toll for sine varer mens de andre kjøpmennene betalte for sine.

1.3.3 Andre kilder

Jeg har brukt branntaksprotokollene fra årene 1756, 1765/66, 1777, 1788 og 1798 til de ulike eiendommene til Birgitte. For hennes falitt og passiva har jeg brukt skifteprotokollene som er scannet på digitalarkivet. Birgittes skifte er innført på sidene 244a-245b, 267b-268, 270b og 275a-279a.

1.4 Metode

Ved å bruke et skifte som kilde er et to punkter man bør være oppmerksom på. Den ene er representativitet som jeg ikke kommer til å ta standpunkt til ettersom jeg ikke leter etter hvor Birgitte stod i forhold til resten av befolkningen. Det andre punktet er fullstendighet. Er alle detaljene blitt registret og er eiendommene blitt fullstendig registret og vurdert. Birgittes bo

⁵ Næss, Hans E. Elisabeth Mikkelsdatter og Elisabeth Sørensdatter - to kvinnelige bedriftsledere i Stavanger anno 1700. *Ætt og Heim 1988 Lokalhistorisk Årbok for Rogaland*. Rogland Historie- og Ættesogeland. Stavanger 1988. s: 9

var et konkursbo og det var meget viktig for vurderingsmennene å få oversikten over alt av verdi. Det å bruke skifte til å si noe om hvordan Birgitte levde før hun døde i 1799 er vanskelig. Et skifte kan ikke si noe fullstendig om levestandard og gir ikke et fullstendig grep på inntekt og forbruk.⁶

1.5 Avgrensing og utfordringer

Tema for oppgaven er Birgittes liv og bedriftsledelse. Geografiske området er Stavanger med Ryfylke og byens handelsbyer. Skifte etter Birgitte er enormt stort. Første del er vurderingsmennene på en forseglingsrunde for så starte registreringen av møblementet etter Birgittes begravelse. Dette tok flere dager. Videre er det ulike brev om krav av ulike gjenstander fra boet. Så følger flere pantobligasjoner fra Birgitte og et fra Gabriel. Deretter kommer en god del kredittregninger fra ulike firmaer og personer som er oppgjør etter at informasjonen om Birgittes død nåde dem. Det er totalt 68 brev vedlagt i skiftet. Videre i skiftet er det nedskrevet de seks ulike auksjoner av eiendelene. Transkriberingen av skifte har tatt sin tid. Jeg har avgrenset min transkribering til å studere grundigere eiendommene, kramboden og auksjonene. Kredittregningene er også innført i skifteprotokollene som jeg da kryssjekket. Et skifte kan sammenlignes med et fotografi. Det er tatt det samme året hun døde og gir ikke et fullstendig bilde av livet hennes før hun døde, det gir et innblikk hvor man kan selv prøve å tolke seg frem til hvordan det kan ha vært.

Tollprotokollene er avgrenset til de årene Birgitte var kjøpmannsenke og to år hvor Gabriel var kjøpmann. Tollprotokollene gir bare et innblikk i hvor varene kom fra, med hvilke skip de inntok med og hvor store mengder som kom til Stavanger. Selv om Birgitte importerte varer fra utlandet er det ikke sikkert hun hadde god økonomi. All handel ble hovedsakelig betalt med kreditt. Kildekritikken er at det foregikk en stor smuglervirksomhet fra sjøbyene Egersund og Sokndal. Så alle varene som kom inn til Stavanger kan ha kommet fra disse stedene og er ikke innført i tollprotokollene. For min undersøkelse vil ikke dette ha stor effekt på Birgittes handel da jeg skal undersøke de ulike varene Birgitte selv bestilte fra utlandet. Hun var en av de store kjøpmennene i Stavanger og hennes navn fremkommer ofte i tollprotokollene. Branntaksprotokollene er avgrenset til årene Birgitte og Gabriel bodde sammen og de årene Birgitte var enke. Branntaksprotokollene registerer bare størrelsen på husene, hvor mange eiere huset inneholdt og hvor mye huset var verd. Det er ikke beskrevet

⁶ Dyrvik, Ståle. Skifte som kjelde til økonomiske og sosiale forhold i bondesamfunnet. *Skiftene som kilde: en artikkelsamling*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt. 1996:56

hvordan innsiden av husene var så å bruke branntaksprotokollene til å sjekke om Birgitte har kjøpt inn flere møbler er ikke mulig.

1.6 Oppbygning av oppgaven

Oppgavens røde tråd er Birgittes liv fra start til slutt med fokus på tiden som kjøpmannsenke. Kapittel to handler om Stavangers historie på 1700-tallet samt kvinnenenes roller på 1700-tallet. Kapittel tre handler om slektstreet til Birgitte og Gabriel med deres forfedre, familie og bakgrunn. Videre er det om hennes liv sammen med Gabriel og deres barn. Avslutningen i kapitlet vil vise Birgittes tid som enke, hennes tjenere og hvor barna dro og deres yrker. Kapittel fire handler om Birgittes handelsvirksomhet. Hvor hennes skip reiste og hvilke varer de hadde i eksport og import. Det ene skipet *Fortuna* er blitt trukket frem og studert hele perioden Birgitte var kjøpmannsenke. Kapittel fem beskriver Birgittes eiendommer og hus. Kjøpmanngården blir beskrevet med innredning og lystgården Holme Egenes blir presentert. Kapittel seks handler hovedsakelig om hennes hovedkrambod som lå i kjøpmanngården. Det gir en beskrivelse av innredning og hvilke varer som var til salgs. Den store mengden av varer og fargevariasjonene av tekstilene som var til salgs i kramboden. Birgitte eide flere boder og kapitlet vil ta for seg hva innholdet i de ulike bodene var. Kapittel syv handler om Birgittes auksjoner, kreditorer og debitorer. Kapitlet går i dybden over hva som ble solgt på de offentlige auksjonene og til hvilken pris. Totalsummen for alle auksjonene og hvor stor boets aktiva ble. Hvem var kreditorene og debitorerne og hvor mange kontakter hadde Birgitte. Kapittel åtte er det avsluttende kapitlet med konklusjon hvor problemstillingen skal bli løst.

Kapittel 2 Stavanger anno 1700-tallet

”Havnen er omgivet af pakhuse eller søboder, hvilke skibene nesten overalt kan lægge tægt op til.”⁷

2.1 Stavanger

Slik beskrev justisråd Christen Henriksen Pram havnen i Stavanger i år 1805. Stavanger var en sjøfartsby lik mange andre norske byer på 1700-tallet og befolkningen i byen livnærte seg av havet. Stavanger var en kjøpstad og en kjøpstad var privilegert med monopol på handel og handverk. Handelen med fisk, trelast og kornvarer var det økonomiske grunnlaget til byen. Bebyggelsen i byen besto av små trehus som var pyntelig malt, mens sjøbodene, pakkhusene og naust preget sjølinjen. Kjøpmennene fikk en dominerende rolle i byen og ble byens mektigste menn. Bakgrunnen for deres dominerende plass var sirkumferensprivilegiet. Byprivilegiene fra 1607 ga byen en sirkumferens⁸ på tre mil. Bøndene som bodde innen dette området måtte bringe sine varer til byen.⁹

Stavanger var på 1700-tallet delt inn i seks ulike roder under navnene Holmen, Bakken, Østervåg, Uren, Kleven og Stranden.¹⁰ Torvet og bryggen ble lovliges salgs plasser for bøndene og kjøpmennene. Kjøpmennene hadde i tillegg sjøbod og krambod de solgte varer fra. Importvarene var korn, brennevin, vin, sukker, kaffe, tobakk, litt kledepynt og spesialiteter. Eksportvarene bestod av fisk, korn, trelast og litt fetevarer. I løpet av 1700-tallet ble byens befolkning doblet og skipsflåten økte i tall og størrelse. Befolkningen i Rogaland vokste og ble mer økonomisk spesialisert og differensiert enn tidligere.¹¹

2.2 Skipsfarten

Perioden 1680 til 1709 er ansett som den norske skipsfartens første storhetstid. I Europa var det flere konflikter mellom stormaktene, men Danmark-Norge holdt seg nøytral gjennom hele

⁷ Erichsen, A.E. *Samlinger til Stavangers Historie. Andet Bind*. Dreyers Bogtrykkeri Stavanger 1906 s: 94

⁸ Cirkumferensen ble opphevet i 1765 og Stavanger begynte å få konkurranse fra Sandnes.⁸

⁹ Brandal, Trygve. *Hjelmeland. Bygdesoge 1. Tida før 1800*. Hjelmeland kommune 1997. s: 120

¹⁰ Ersland, G, A og Solli, A. *Stavanger bys historie. Bind 1. Bispeby og borgarby - frå opphavet til 1815*. Wigestrands forlag stavanger 2012. s: 301

¹¹ Ersland, G, A og Solli, A. 2012. s: 321

perioden. Stavangerskipene var sentral i handelen med København og Østersjølandene i årene 1740 til 1799.¹² Halvparten av skipene reiste til København og 40 prosent reiste til Gdansk, Riga og Königsberg.¹³ Skipene fraktet for det meste Stavangers egne handelsvarer, men tok også lasteoppdrag fra Bergen til Østersjølandene.

Seilingsmønsteret til Stavangerskipene var fiskevarer til Danmark, så gikk de enten videre i ballast eller med resten av lasten til Gdansk, Riga eller Königsberg. Tollprotokollene som gir oss et overblikk av skipsfarten kan gi et skjevt bilde ved at de danske destinasjonene ble oppgitt for å redusere avgifter og toll. Oppgangen for Stavangers sjøfart og Norges sjøfart kom i 1780-årene. Det førte til større satsing på langdistanseruter til Middelhavet og over Atlanterhavet til Amerika.¹⁴

2.3 Handelsvarer

2.3.1 Fisk

Fisk var en av de viktigste eksportvarene og silda var en av de betydeligste varene fra Stavanger. Sammen med vareproduksjonen og sjøtransporten, la silda grunnlaget for en stavangersk trekantandel. Saltet ble importert fra Frankrike, kornet importert fra Østersjøen og fiske og trelast gikk i eksport. Det er at kjent silden forsvinner fra havet i perioder, men gjennom 1700-tallet var fangsten av sild jevn. Vårsildfisket ved Skudenes som var den store årlige sildefisket for stavangerfiskerne. Sildefisket foregikk om vinteren og startet i slutten av januar/begynnelsen av februar og varte en treukers tid. For å bevare sild måtte den konserveres. Uten saltet var det bare befolkningen langs kysten som fikk nyte fisken.¹⁵ Silda ble fraktet inn til sjøhusene langs kysten der de ble saltet for så eksportert ut til de europeiske landene.

2.3.2 Trelast

Ryfylke var et viktig skogdistrikt i Rogaland og trelast ble hentet der. I det regnfylte Ryfylke fikk oppgangssagen en god drift med overfylte elver og bekker. Totalt skal det ha vært rundt 100 sager i Ryfylke, alle var ikke samtidig i drift. Det var bøndene som solgte trelasten til kjøpmennene i Stavanger. Trærne ble hogget om vinteren for å gjøre det enklere å frakte

¹² Ersland, G, A og Solli, A. 2012. s: 351

¹³ Ersland, G, A og Solli, A. 2012. s: 352

¹⁴ Ersland, G, A og Solli, A. 2012. s: 353-54

¹⁵ Brandal, Trygve. 1997. s: 247, 113

stokkene fra bratte fjellsider.¹⁶ Trelasthandelen har trolig vært en omfattende innenlandshandel, men kildene er få og gir ikke et godt grunnlag om hvordan handelen kan ha vært. Det hendte til tider at kjøpmenn fra Bergen prøvde seg i Ryfylkefjordene, men det var borgerne fra Stavanger som hadde enerett på innenlandshandelen.¹⁷

Det var de privilegerte sagbrukene som produserte tømmer og fra 1750 oppstod det en utbygning av de beste sagfossene.¹⁸ Det var kun de privilegerte sagene hadde retten til å skjære kjøpmannsbord. Dette var det eksklusive og det beste bordet fra en stokk. Fra Ryfylke ble bordene transportert med jekter inn til Stavanger og noen ganger til Bergen.¹⁹ Varebetalingen holdt seg til driftskreditt, men en sjelden gang ble det betalt med kontanter.²⁰

Trelasten som ble fraktet til Stavanger ble av kjøpmennene solgt videre i eksport ut til Europa. Norsk treverk var av god kvalitet og etterspurt i Europa. Prisene på treverket steg jevnt på grunn av behovet for treverk til for eksempel skipsbygging. De engelske trelastprisene steg jevnt over med en akselerasjon mot 1807.²¹ Norge var en viktig del av handelsnettverket i Europa og mye av trelasten gikk til Holland og Storbritannia.

2.3.3 Jordbruk

Stavangers omegn lå det flere gårder som produserte kornvarer til byen. De bynære gårdene drev salgsjordbruksproduksjon på 1700-tallet. Bispeladegården og Hetland prestegård hadde en stor jordbruksproduksjon. Normalavlingen på Hetland var på 80 - 100 tønner og gården hadde 20 kyr. Gårdene rundt Stavanger hadde hester og strofe, men lite småfe. Det kan tyde på at det var en spesialisering i korn- og melkeprodukter.²²

I Ryfylke med Hjelmeland som utgangspunkt tyder kildene at jordbruket i Hjelmelanddistriktet klarte å livnære befolkningen i distriktet. Men det var bønder som eide de store gårdsbrukene som klarte å livnære seg selv. Selvbruksproduksjon var vanskelig for smågårdene og husmennene i distriktet. Var det ikke overskudd av kornvarer i bygda, måtte

¹⁶ Brandal, Trygve. 1997. s: 229

¹⁷ Brandal, Trygve. 1997. s: 84-85, 88, 94, 98

¹⁸ Dyrvik, S. Fossen, A,B. Grønlie, T. Hovland, E. Nordvik, H. Tveite, S. *Norsk økonomisk historie 1500-1970. Band 1 1500-1850*. Universitetsforlaget 1979. s: 164-167

¹⁹ Brandal, Trygve. 1997. s: 230, 237

²⁰ Dyrvik, S. Fossen, A,B. Grønlie, T. Hovland, E. Nordvik, H. Tveite, S. 1979. s: 164-167

²¹ Dyrvik, S. Fossen, A,B. Grønlie, T. Hovland, E. Nordvik, H. Tveite, S. 1979. s: 164-167

²² Ersland, G, A og Solli, A. 2012. S: 320

bøndene reise til Jæren, henholdsvis Sola og Klepp for å kjøpe inn kornvarer.²³ Produksjonen av korn i Hjelmelanddistriktet bestod av havre som lå på rundt 98 prosent av den totale produksjonen. De to andre kornsortene var bygg og rug, men det forekom i svært liten grad.²⁴ Det var etter 1800 da folketallet steg, måtte også storgårdsbøndene kjøpe kornvarer fra Jæren.

2.4 Kvinner på 1700-tallet

Husholdet på 1700-tallet var normalt styrt av mannen, mens kona overtok styringen når mannen var på havet eller hadde et lenger opphold utenlands. I Stavanger i år 1801 besto gjennomsnittshushold av en hovedperson som hadde en ektefelle og et barn, noe mer sjeldnere to barn. Generelt var husholdet i byen mindre enn husholdet på landsbygda. I Stavanger var det åtte store husholdninger i 1801. Disse bestod av 11 til 16 personer og det var de rike kjøpmannsfamiliene.²⁵ For kvinnen del var ekteskapet den eneste muligheten for karriere og selvstendig posisjon. Kvinnen hadde råderett når mannen var bortreist. Som enke ble hun husholdets overhode og tok styringen over bedriften/gården. Kvinner på landsbygda var mer aktiv i gårdsdriften. Dette ga kvinner kunnskap om næringen de var en del av. De jobbet hovedsakelig med arbeid ansett som kvinnearbeid, inkludert gårdsarbeid. I Stavanger var det flere jenter fra Jæren og Ryfylke som flyttet inn til byen for å arbeide som tjenestepike.²⁶ Kvinnene spilte en viktig rolle når det gjaldt å sørge for mat, klær, renhold, opplæring og de unges moralske utvikling.²⁷ Husmoren hadde ansvaret for dyrestell, i byen som på landet.

I næringslivet var kvinnens kunnskap om bedriftsnæringen basert på erfaringer og praksis kunnskap. Kvinner fikk ikke lik utdannelse som menn fikk. Gutter fikk større vekt på det boklige og fikk muligheten til å reise ut i Europa gå i lære i de store handelshusene. De lærte hvordan en bedrift skulle drives og her fikk de også kunnskap om andre språk.

Døtrene som vokste opp på gården eller i handelshuset, var eksponert for bedriftsnæringen. Hjemmet var en forretningssone med kontor, lossing, lasting av materiale og varer og arbeidsfolk som arbeidet. Hele næringen var en del av nærmiljøet. Barnas rolle i felles prosjektet husholdet, var å bestå i en direkte arbeidsinnsats så snart de ble store nok til å være

²³ Brandal, Trygve. 1997. s: 212

²⁴ Brandal, Trygve. 1997. s: 215

²⁵ Ersland, G, A og Solli, A. 2012. s: 335

²⁶ Ersland, G, A og Solli, A. 2012. s: 332

²⁷ Bull, Ida. *De Trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Historisk institutt Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet NTNU. Trondheim 1998 s: 198

til nytte. Barna ble en del av bedriften og fikk en grundig kunnskap fra de var små.²⁸ Barnas deltakelse i husholdet hjemme var for sønnens del arbeid med å hjelpe sin far på kontor og på bryggen. Døtrene hjalp sin mor med husholdarbeidsoppgaver og i kramboden. Dette var et ledd i barnas utdanning som også var en direkte arbeidsinnsats.²⁹ Det var klare forskjeller og regler for kjønnsdelingen i arbeidsoppgaver og skolegang, men ikke et uoverskridelig skille.³⁰

I byen fikk jenter utdanning til de var i konfirmasjonsalderen for så arbeide hjemme eller i et annet hushold. De arbeidet hjemme til de giftet seg i 20-25 års alderen og flyttet ut for å arbeide i sitt eget hushold. Døtrene var ikke aktuelle arvtakerne etter sin far. Hvis det ikke var en mannlig arvtaker eller at sønnen var for ung, kunne datteren arve. Var datteren gift kunne forretningen overdras til hennes ektefelle.³¹

I Stavanger var det et generelt kvinneoverskudd rundt 1800-tallet. Grunnen for overskuddet var at jenter giftet seg med menn som hadde utdanning og et yrke som kunne brødfø familien. Dette førte til at en stor aldersforskjell mellom ektefellene. Flere enker i Stavanger drev med selvstendig næringsvirksomhet som kjøpmannskap, verksted eller småhandel.³² I utenriksfarten og profesjonell handelsvirksomhet på 1700-tallet var det ikke store muligheter for kvinnelig deltakelse. Det var flere mannlige sjømenn som nektet å ta ombord kvinnelige passasjerer for de mente det betydde ulykke. Selv med denne motviljen reiste mange kvinner til utlandet. Kvinner fikk lov til å drive med fiske eller fangst ved sjøen i nærområdet.³³ En tredjedel av kvinnene i Stavanger som var i 60 - 64 års alderen var husholdoverhode, men andelen falt etter 65-70 års alderen. De fleste kvinnene som var over 65 år losjerte eller bodde hos slekten eller familien.³⁴

2.5 To kjøpmannsenker fra Rogaland

På 1600 - og 1700 - tallet er det to sterke kvinner som dominerte i hvert sitt økonomiske senter, Elisabeth Mikkelsdatter og Elisabeth Sørensdatter. De begge levde omtrent på samme tid og overtok sin manns økonomiske virksomhet. Begges handelsvirksomhet lå over

²⁸ Bull, Ida. *Kvinner dagligliv i borgerskapet 1780-1830. Jeg fant, jeg fant. Artikkelsamling.* Statsarkivet i Trondheim, Trondheim 1995. s: 143

²⁹ Bull, Ida. 1998. s: 221

³⁰ Bull, Ida. 1998. s: 220

³¹ Ersland, G, A og Solli, A. 2012. s: 334

³² Ersland, G, A og Solli, A. 2012. s: 334

³³ Bull, Ida. 1995. s: 71

³⁴ Ersland, G, A og Solli, A. 2012. s: 334

gjennomsnittet av sine mannlige kollegaers virksomhet. Elisabeth Mikkelsdatter giftet seg på Nedstrand i Ryfylke. Familien hennes hadde en økende aktivitet i næringslivet. Hun mistet både mannen og en sønn og satt igjen som hovedforvalter av handel- og rederivirksomheten med sønnen Mikkel. Hun blir sett på som en kvinne av særlig selvstendig egenart i en liten krets av handelsmenn på Nedstrand. Hennes kjøpmannsvirksomhet skal ha vært større i omfang enn hva som var vanlig blant kjøpmannsborgerne i Stavanger by.³⁵

Elisabeth Sørensdatter var datteren til Stavangers og distriktets desidert mektigste mann Søren Pedersen Godtzen. Hun giftet seg med Morten Hansen Seehusen og da han døde i 1694, overtok hun mannens mange og omfattende forretninger som skipsreder, kjøpmann og huseier. Elisabeth Sørensdatter styrte forretningsvirksomheten i 22 år. Da gikk Godtzenfamilien og Seehusenfamiliens solide og ekspansive bedrift i familien Smiths eie.³⁶

2.6 Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet

Slutten av 1700-tallet var preget av flere kriger. Den amerikanske uavhengighetskrigen (1775-1783) og revolusjons- og Napoleonskrigene (1793-1815). Ved den amerikanske uavhengighetskrigen får frakt-handelen i Europa et gjennombrudd. Frem til 1815 var Europa preget av krigføring i perioder og for Danmark-Norges del var dette et sjanseseilas. Flere danske og norske skippere valgte å seile korte distanser, men nøytraliteten til Danmark-Norge ble grunnlaget for økt eksport og en prisstigning.³⁷ Det ga større kapital til kjøpmennene og de norske rederne overtok mer av sjøfarten til Norge.³⁸ Den merkantilistiske politikken til Danmark-Norge som en økonomisk fellesmarked med selvforsyning, monopol og importforbud gjorde seg gjeldene fra 1730-årene.³⁹ Det resulterte i korn-, jern-, og tømmermonopol i Danmark-Norge og avgrenset eksport og import av disse varene. Korn- og jernmonopol kom i 1735 og en ny fritollforordning i 1797. Den hadde en forløper fra 1793 som handlet om frihet til å opprette kredittopplag også i kjøpstedene.⁴⁰

³⁵ Næss, Hans E. Elisabeth Mikkelsdatter og Elisabeth Sørensdatter - to kvinnelige bedriftsledere i Stavanger anno 1700. *Ætt og Heim 1988 Lokalhistorisk Årbok for Rogaland*. Rogaland Historie- og Ættesogeland. Stavanger 1988. s: 9-13

³⁶ Næss, Hans E. 1988. s: 15-17

³⁷ Elgvin, Johannes. 1965. s: 327, 354

³⁸ Bagge, S og Mykland, K. *Norge i dansketiden 1380-1814*. J.W. Cappelens forlag AS Oslo 1996 s:228-229

³⁹ Bagge, S og Mykland, K. 1996. s: 262

⁴⁰ Feldbæk, Ole. *Storhandelens tid. Dansk Søfarts Historie 3 1720 - 1814*. Gyldendal København 1997. s: 66

2.7 Oppsummering

Stavanger er en by som ligger i skyggen handelsparadiset Bergen og for å gi stavangerborgerne en mer dominerende stilling i handelsnettverket, fikk byen privilegium med tilhørende cirkumferens. Byen levde av det nærmiljøet hadde å by på fisk, trelast og korn. Kvinner på 1700-tallet hadde oppgaver i samfunnet, men måtte ha tilstrekkelig kunnskap til å kunne overta familiebedriften. Kildemateriale tyder på at begge ektefellene styrte bedriften sammen slik at bedriften kunne ha fortsatt drift om mannen frafalt. De mange krigerføringer, konflikter og varierende utenrikspolitiske allianser på kontinentet sammen med en utskifting av de gamle handelshusene i Stavanger, ble siste halvdel av 1700-tallet starten for en ny generasjon handelsmenn og kvinner.

Kapittel 3 Familielivet

3.1 Familien von Fyren

Birgitte var født den 24. desember 1737 og hennes foreldre var Morten Petersen von Fyren (1711-1765) og Christine Sophie Smith (1712-1788). Etternavnet von Fyren ble tildelt Birgittes farfar Henrich Petersen (1662-1711). Henrich var født i Ystad i Skåne og i 1696 tok han borgerskap i Bergen og ble seilingsmann fra Holstein⁴¹. En vinternatt i år 1700 forliste Henrich utenfor Kvitsøy i Boknafjorden. Beretningen sier at han i sin dødsfrykt lovet at hvis han overlevde skulle han bygge en fyrlykt for å forhindre andre i å forlise. Henrich Petersen fikk tillatelse på egen bekostning å bygge et fyr. Han bygget to fyr som fikk navnet Kvitsøyfyr og Høyvardefyr. Han og hans arvinger var forbeholdt inspeksjon og de skulle opprettholde en bestemt avgift for hvert skip som passerte. Fyr-retten skulle arves i Henrichs familie og han fikk tillatelse til å ta navnet von Fyren.⁴² Henrich Petersen von Fyren bosatte seg i Stavanger og ansatte en betjent til å vedlikeholde Kvitsøyfyrene. Farmoren til Birgitte, Brigitta Nyrup (1685-1767) ble enke i 1711 og giftet seg tre ganger totalt. Siste ekteskapet var med kjøpmannen Børge Valentinsen (1681-1757). Børge var sønn av lensmannen Valentin Børgesen på Sjernerøy.

Brigittes mors Christine Sophie Smith kom fra den rike og mektige handelsfamilien Smith. Christine var eldstedatteren til Lauritz Andersen Smith (1680-1758) og Johanne Margrethe Leigh (1691-1766). Lauritz Smith gikk i lære hos Elisabeth Godtzen Seehusen og Johanne var Elisabets barnebarn. Da Elisabeth døde i 1714 overtok Lauritz hennes omfattende forretning som reder, sagbruk, jordbrukseier og kjøpmannsvirksomhet.⁴³

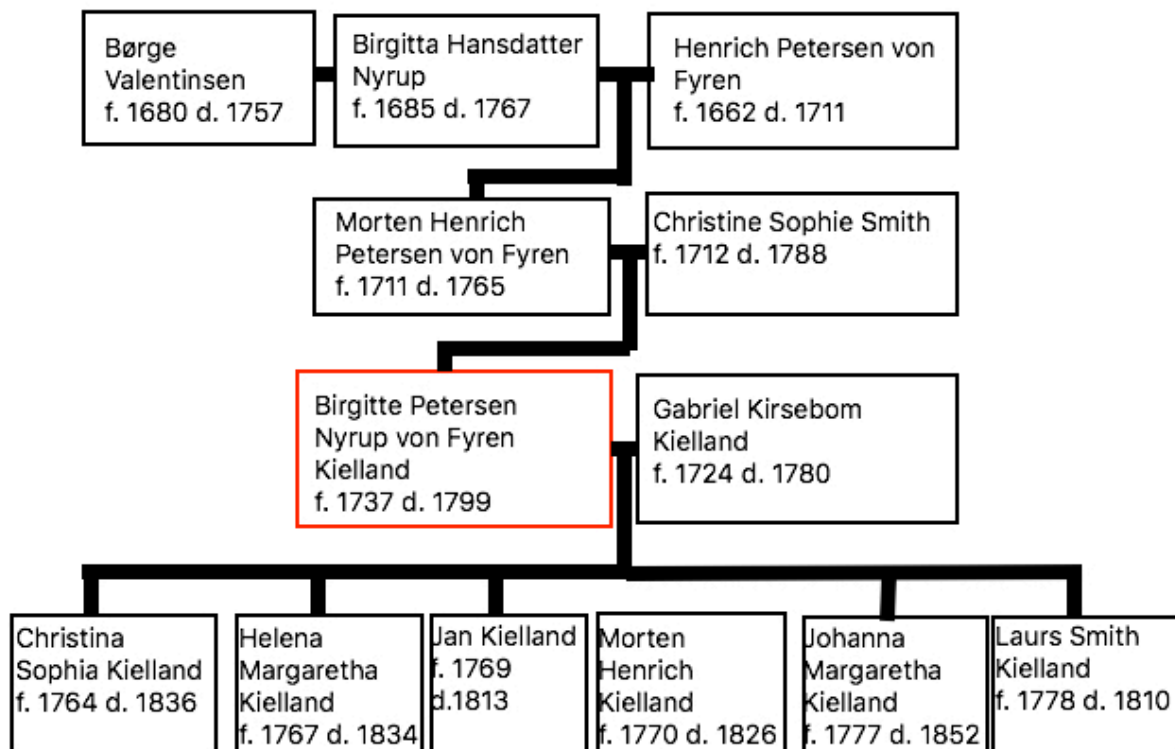
Morten Petersen von Fyren og Christine Sophie Smith fikk totalt 13 barn sammen, hvor fem døde i barnealder. Birgitte var nummer to i søskenflokket og den eldste sønnen var Henrich

⁴¹ Skadberg, Gunnar A. Kongsgata 45 - "Charlottenlund" *Stavangeren. Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger. Nr. 3 2007-17. Årgang s: 7*

⁴² Kielland, Axel. *Familien Kielland: med den kognatiske asxendents*. I kommisjon hos Jacob Dybwad. Christiania 1897. s: 234

⁴³ Elgvin, Johannes. *En by i kamp. Stavanger bys historie 1536-1814*. Stavanger kommune og Stabenfeldt Forlag. Stavanger 1965. s: 217

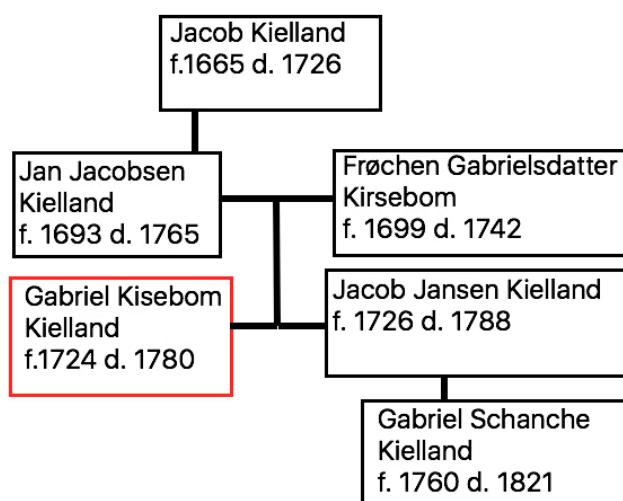
Petersen von Fyren (1741-1800)⁴⁴. Morten og Christine bodde på Torvet midt i Stavanger, der Morten Petersen drev kjøpmannshandel og var fyrinspektør.

Figur 1. Slektstreet til Birgitte på farssiden.

3.2 Kiellandfamilien

Kiellandfamilien kommer fra Sokndal som ligger sør i Rogaland mellom Egersund og Flekkefjord. Sokndal utviklet seg på 1600- og 1700 - tallet til en betydelig handelssted med handelsmenn og sjøfarere som bosatte seg. Gabriel Kirsebom Kielland var født den 14. desember 1724 i Sokndal. Foreldre var Jan Jacobsen Kielland (1693-

Figur 2. Slektstreet til Gabriel på farssiden

⁴⁴ Larsen, Andreas. *Slekten Petersen (Smith-P.) von Fyren*. Stavanger 1972. s: 32-33

1765) og Frøchen Gabrielsdatter Kirsebom (1699-1742). I følge Axel Kielland (1897) finnes det ingen offentlig skifte etter Jan Jacobsen Kielland, men med hans utstrakte virksomhet kan man tenkte seg at han etterlot seg en betydelig formue.⁴⁵

Gabriel Kirsebom Kielland tok studenteksamen⁴⁶ i København og i 1750-årene var han til sjøs og seilte som skipper. I 1753 giftet Gabriel seg med Margaretha Maria Lund (1724-1761) i Sokndal og de fikk fire døtre sammen. Frøchen Kielland (1754-1815), Birgitte Elene Kielland (1756-1821), Elchen Margaretha Kielland (1758-1804) og Margaretha Marie Kielland (1760-1783).⁴⁷ Gabriel bosatte seg i Sokndal som handelsmann og havarikommisjoner i 1758 og tok borgerskap⁴⁸ i Kristiansand.⁴⁹

Broren til Gabriel, Jacob Jansen Kielland (1727-1788) flyttet til Stavanger og tok borgerskap i 1751. Han hadde fått en grunnleggende handelsutdannelse av sin far. Deretter reiste han til England og Holland for å gå i praksis.⁵⁰ I Stavanger bosatte han seg på Torvet i et hus kjøpt av hans far. Jacob og senere Gabriel var de første av den nye generasjonen handelsmenn i Stavanger. De største handelshusene Godtzen, Smith og Valentinsen var i en tilbakegang og byen var åpen for en ny frisk pust.⁵¹ Gabriel var en erfaren skipper og hans seilte for sin bror Jacob da han bodde i Stavanger.⁵² Hovedsakelig gikk skipsfarten mellom Bergen og Østlandet.

3.3 Birgitte og Gabriel

Birgitte og Gabriel giftet seg den 12. juli 1763 i Stavanger domkirke.⁵³ Birgitte var 26 år og Gabriel 39 år og de fikk sammen ti barn i årene 1764-1778. Romantiske ekteskap kunne forekomme på 1700-tallet, men hadde en liten sjanse når det arrangerte ekteskapet eller ”fornufteekteskapet” tjente viktige behov som for eksempel eiendomsbesittelser. Valget av en partner var åpenbart styrt av to hensyn, økonomisk likeverdighet og utsikter til en rimelig

⁴⁵ Kielland, Axel. 1897. s: 15

⁴⁶ Har ikke dato på når han tok eksamen.

⁴⁷ Kielland, Axel. 1897. s: 20-22

⁴⁸ Har ikke årstallet for borgerskapet

⁴⁹ Kielland, Axel. 1897. s: 17

⁵⁰ Kielland, Axel. 1897. s: 57-58

⁵¹ Elgvin, Johannes. 1965. s: 292-293

⁵² Har ikke en kilde på hvilket år.

⁵³ SAS, Stavanger domkirke, ministerialbok, nr. A4 (1744-1782), ekteviede 1763. s: 54

forsørgelse.⁵⁴ I Birgittes tilfelle var giftemålet med Gabriel et fornuftekteskapet. Gabriel var 13 år eldre enn Birgitte og han var enkemann med fire døtre. Birgittes foreldre har mest sannsynlig hatt et innspill i giftemålet og det er med stor rimelighet at dette var mot Brigittes ønsker. Det var de økonomiske utsiktene for Birgitte og Gabriel som var motivet bak ekteskapet. Birgitte hadde egne verdifulle gjenstander inn i ekteskapet med Gabriel. Det ble nedskrevet på et dokument og hun hadde med seg ”arbeidet” gull til en verdi av 40 rdl, sølv til 60 rdl og kurant mynt til 120 rdl. Klær av silke, ull og lin til en verdi av 240 rdl, en jernbeslaget dragkiste til 10 rdl og porselen til 30 rdl.⁵⁵

I 1764 kjøpte Gabriel eiendommene til Birgitta, farmoren til Birgitte. Eiendommen var på Kuholmen som lå i roden Holmen i Stavanger. Den hadde opprinnelig tilhørt Henrich Petersen von Fyren og eiendommen besto av et våningshus med tilhørende sjøhus.⁵⁶ Gabriel og Brigitte fortsatte med utvide eiendomsgrunnlaget ved kjøp av et sjøhus på Jorenholmen med tilhørende grunnstykke. Av Birgittes mor Christine fikk Gabriel og Brigitte i 1768 et avståelsbrev på ”lille Hviddingsø” med tilhørende holmer på Stavangers grunn. Disse holmene heter i dag Sølyst og Gressholmen.⁵⁷

Brigitte og Gabriel bodde vekselvis i Stavanger og Sokndal. Den førstefødte datteren Christina Sophia Kielland (1764-1836) ble født i Sokndal.⁵⁸ Det var da faren til Gabriel, Jan Jacobsen Kielland døde i 1765 at Gabriel og Brigitte flyttet fra Sokndal. Ved Jans død solgte Gabriel eiendommene til sin far i Sokndal til enken Anna Catharina Bowitz.⁵⁹ Paret bodde sammen på Kuholmen. I tillegg til våningshuset var det ildhus, fjøs, krambod, pakkbod, sjøhus og naust. Branntakseringen fra 1777 for tomten var på 1250 rdl og sjøhuset på Jorenholmen 150 rdl.⁶⁰ Gabriel kjøpte et sjøhus i 1771 på Skudenes for å ta del i vårsildfisket.⁶¹ Av de mer personlige opplysninger om Gabriel er han omtalt i Axel Kiellands bok *Familien Kielland: med den kognatiske asxendents*. Gabriel ble beskrevet som en mann

⁵⁴ Bull, Ida. Kvinnens dagligliv i borgerskapet 1780-1830. *Jeg fant, jeg fant. Artikkelsamling*. Statsarkivet i Trondheim, Trondheim 1995. s: 79

⁵⁵ Larsen, Andreas. 1972. s: 52

⁵⁶ Kielland, Axel. 1897. s: 170

⁵⁷ Kielland, Axel. 1897. s: 17

⁵⁸ Rogaland fylke, Sokndal, Ministerialbok nr. A 4 (1762-1811), Fødte og døpte 1764, uten sidenummer http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_kildeid=15865&idx_id=15865&uid=ny&idx_side=-14

⁵⁹ Kielland, Axel. 1897. s: 18

⁶⁰ SAS. Branntaksprotokoll år 1777

⁶¹ Kielland, Axel. 1897. s: 17-18

med et øye for vakkert innbo og husgeråd.⁶² Det tyder på at Gabriel var en mann som var opptatt av luksuriøst innredning og han var nok en veloppdratt mann med fine manerer. Gabriel ble en av Stavanger bys ”eligerede Mænd”⁶³ og den fjerde i rekken av Stavangers skatteyttere.⁶⁴

Døtrene til Gabriel fra det første ekteskapet var i alderen fem til elleve år i 1765. Allerede før Gabriel og Brigitte giftet seg skal Gabriel ha skrevet et samfrendeskifte i 1763 hvor han ga hver av sine barn 300 rdl. Han selv overtok boets aktiva, skipsparter og passiva.⁶⁵ Jeg har ikke funnet selv kilden i skiftematerialet og den eneste som omtaler dette er Axel Kielland (1897). Fra Christians Vs lov 1687 bok 5-2-19⁶⁶ om samfrendeskifte kan det i Gabriels tilfelle bety at noen slektninger har gått god for skifte og han som barnas verge har tatt hånd om alt. De 300 rdl kan være fra morsarven som medgift.

3.3.1 Eiganes (Egenesløkkene)

Fra byprivilegiene i 1735 er Eiganes omtalt som felles bymark og ble brukt av byens befolkning som felles beitemark. En skattekonflikt i 1772 mellom bystyremedlemmene og befolkningen førte til at det ble foreslått å dele Eiganes opp i tomter/løkker. Første feste skulle være ubebyrdet med arvefeste på 30 - 40 år. Formålet med dette var å skaffe byen årlige leieinntekter. De eligerte støttet forslaget og staten godkjente. De fleste av byens befolkning var imot.⁶⁷ Disse løkkene på Eiganes lå ca. en kilometer fra domkirken i Stavanger. I 1772 festet Gabriel flere løkker på Eiganes. Han festet løkkene 8, 9, 10, 11, 12 og 13.

3.3.2 Barna til Brigitte og Gabriel

Birgitte og Gabriel fikk totalt ti barn, men fire av dem døde før de var fylt ett år. Den førstefødte Christina Sophie Kielland, giftet seg i 1781 med Lauritz Smith Hagerup fra Bergen hvor de også bosatte seg. Helena Margaretha Kielland (1767-1834) giftet seg med Bernt Smith i 1799. Jan Kielland (1769-1813) ble kjøpmann sammen med sin mor og var

⁶² Kielland, Axel. 1897. s: 17-18

⁶³ Et utvalgt byråd på seks medlemmer, dominert av Kielland- og Smith familien.

⁶⁴ Gundersen, Erik og Næss, Hans Eyvind. *Samlinger til Stavangers historie: avskifter.4: Rettsprotokoller for Stavanger 1723 og Stavangermannntall 1604 avskrifter*. Stavanger - 1807 kommune 1971. s: 433

⁶⁵ Kielland, Axel. 1897. s: 19

⁶⁶ ”Vil den Efterlevendis beholde Hovedgaarden med tilliggendis Jordegods og Herlighed, som hand, eller hun, indfører i Boen, naar de komme i Egteskab sammen, da bør det at staa den frit for at udløse Børnene deraf efter Billighed og efter Samfrænders gode Befindende.”

http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_05_02.html

⁶⁷ Ersland, G, A og Solli, A. *Stavanger bys historie. Bind 1. Bispeby og borgarby - frå opphavet til 1815*. Wigestrands forlag Stavanger 2012. s: 318

sønnen som skulle overta bedriften. Morten Henrich Kielland (1770-1826) ble sogneprest i Vikedal og Johanna Margaretha Kielland (1777-1852) var ugift, men fikk i 1838 en kongelig bevilling til å drive kjøpmannshandel.⁶⁸ Siste barnet var Laurs Smith Kielland (1778-1810) var sjømann og ugift.⁶⁹

Døtrene til Gabriel fra første ekteskap ble værende i Stavanger. Frøchen giftet seg med byens apoteker Christian Magnus Zetlitz. Birgitte Elene Kielland var lenge husbestyrinne hos Birgittes bror Henrich Petersen von Fyren på Hinnegård, nåværende Hindal. Elchen Margaretha Kielland giftet seg med kjøpmannen Cornelius Angell i Stavanger og Margaretha Marie Kielland fikk en ”uekte” datter med broen til Cornelius, Albert Angell.⁷⁰

3.4 Birgitte som enke

Gabriel døde i 1780 og Birgitte ble enke i alder av 43 år. Stedøtrene var i alderen 20 - 26, mens Birgittes egne barn var fra to - 16 år gamle. Etter Gabriels død ble Birgitte sittende i et uskiftet bo. Et uskiftet bo er ufordelt og blir i enken eller enkemannens eie. For å kunne få sitte i et uskiftet bo måtte man få bevilling. Det gjaldt så lenge den gjenlevende ektefeller ikke inngikk nytt ekteskap. I Stavanger var det ca. 214⁷¹ enker i 1801. Privilegiet ved å være enke på 1700-tallet var at man var myndig. Birgitte ble nå overhode i husholdet og overtok kjøpmannsvirksomheten etter Gabriel. Det var vanlig praksis at enker overtok borgerbrevet og fikk retten til å drive borgerlig næring etter sin mann. Hvis det var sønner i ekteskapet måtte sønnene selv skaffe seg borgerbrev. For å få borgerbrev måtte man være i myndig alder, altså 25 år. Da Birgitte overtok handelsvirksomheten i 1780 var sønnen Jan bare elleve år gammel. Borgerenker var et fast innslag i næringslivet i byene og flere europeiske byer på 1700-tallet. Bakgrunnen var at magistraten og laugene ønsket å holde tallet på borgere nede og at det var en sikkerhet for borgerhusholdet.⁷² Så at Birgitte ble borgerenke var ikke unormalt og hun var trolig klar over at hun en gang ville måtte overta bedriften.

Enkene disponerte over eiendommene og arven til de umyndige barna. Dette sikret stabile forhold og økonomisk trygghet til de etterlate. Først når kvinnene ble enker, ga loven dem muligheten til å disponere eiendommer og arv. Det er først da de ble tiltrodd med ansvar over

⁶⁸ Kielland, Axel. *Stavanger borgerbog 1436-1850*. Dreyers grafiske anstalt Stavanger 1935. s: 306

⁶⁹ Kielland, Axel. 1897. s: 46, 57

⁷⁰ Kielland, Axel. 1897. s: 20-22

⁷¹ Bruke folketellingen til å søke på enkemann, fikk 56 stk. Skrev så inn enke fikk 270. Tok 56-270=214 enker.

⁷² Sandvik, Hilde. *”Umyndige” kvinner i handel og håndverk. Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet*. Tingbokprosjektet Oslo 1992. s: 47

familien sin. Enkene viste innbyggerne i byen de hadde evner til å drive både hushold og bedrift. De satt som overhode helt til eventuelt sønnen fikk borgerbrev og kunne overta. Enkenes drift viser klart at mange av dem hadde både kunnskaper og evner i handelsforretningen.⁷³ Birgitte satt 14 år alene som overhode i husholdet og kjøpmannsvirksomheten helt til 1794 da sønnen Jan fikk sitt borgerbrev. Utdannelsen til Jan Kielland besto av en reise til England og Skottland i 1789 da han var 20 år gammel. Der lærte han seg språk så reiste han videre til Amsterdam. Da han fikk sitt borgerbrev og startet han opp som kjøpmann sammen med sin mor.⁷⁴ Etter at Jan ble borger, var Brigitte fremdeles aktiv som kjøpmann. Dette skal jeg gå dypere inn på i kapittel 4.

3.4.1 Gjeld og driften

Den eventuelle gjelden etter mannen overtok enkene. Gjeld var normalt i en kjøpmannsvirksomhet og handelsvarene ble betalt med kreditt. Tidligere forskning viser at enker kunne be kreditorene om å få henstand, slik at de kunne betale gjelda senere. Gjelden etter Gabriel er ikke blitt skrevet ned i skiftemateriale til Birgitte. Det eneste som er fra Gabriels tid som kjøpmann er en pantobligasjon fra 1767 for 800 rdl til kammerrådinne Anna Wilhelmina Valentinsen. Pantsetningen var våningshuset på Kuholmen, hvorfor han pantsatte huset er usikkert.

Tjenestefolket bodde på gården hos kjøpmannsfamilien, der deres daglige arbeid var sammen med familien.⁷⁵ Birgitte hadde totalt syv ansatt hos seg i 1799 da hennes skifte ble holdt. I kramboden arbeidet Helge⁷⁶ Andersdatter som ”krambodtjenestepike”. Gården hennes hadde tre tjenestekarler, Svend Larsen Fosse, Mons Svendsen Lenne og Lars Fosse. Torsten Olsen Lenne var tjenestedreng og Joren Larsdatter Klinkenberg og Olse Asa var tjenestepike. Det er mye som tyder på stedøtrene til Birgitte var med og hjalp til i husholdet. Birgitte hadde småbarn og stedøtrene var i ungdomsalderen. Døtrene til Birgitte, Helena og Johanna har muligens hjulpet sin mor da de var gamle nok. Helena gifter seg etter Birgittes død da hun selv var 32 år gammel, men Johanna forble ugift. Johanna startet kjøpmannshandelen i alder av 61. Hennes kunnskap om kjøpmannshandel har nok kommet fra hennes mor der hun kan ha bidratt og hjulpet med handelsvirksomheten.

⁷³ Bull, Ida. *De Trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Historisk institutt Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet NTNU. Trondheim 1998 s: 197

⁷⁴ Elgvin, Johannes. 1965. s: 357

⁷⁵ Bull, Ida. 1998. s: 91

⁷⁶ Ja, hun heter Helge.

3.5 Oppsummering

Birgittes familie var grunnstøtten til Birgitte og Gabriel. Fra farssiden til Birgitte kom en god kapital ved avgiften for fyrene på Kvitsøy og familien von Fyren var en dyktig kjøpmannsfamilie. Fra morssiden til Birgitte var de store og rike handelshusene Smith og Godtzen. Birgitte vokste opp blant de godt etablerte kjøpmennene. Kiellandslekten kom til Stavanger på et riktig tidspunkt. Jacobs etablering i Stavanger kom i en tid hvor de store og mektige handelshusene var i en nedgang eller oppløsning. Med en økonomisk støtte fra sin far i Sokndal gjorde at Jacob klarte å etablere seg i Stavanger.

Gabriel giftet seg med en formuende kvinne i Stavanger. Giftemålet virker til å være inngått etter de to hensynene Ida Bull (1995) nevner, økonomisk likeverdighet og gode utsikter til en rimelig forsørgelse. Birgittes familie hadde store eiendommer var gått over i enkens eie etter deres menn. Eiendommene var ledige for nye etablerte kjøpmannsfamilier som Birgitte og Gabriel. Gabriel hadde en kapital og dyktighet til å kjøpe opp eiendommene og drive handelsbedrift med sin bror Jacob. Da Birgitte ble enke, hadde Gabriel en god flyt i bedriftene. Birgitte kunne enkelt overta styringen. Gjennom hennes tid som bedriftsleder holder det seg stabilt før det går galt i slutten av hennes liv. Hennes handelsvirksomhet og samarbeid med svogeren Jacob Kielland vil jeg gå nærmere inn på i neste kapittel.

Kapittel 4. Handelskvinnen Birgitte

Birgitte var en kjøpmannsenke og selvstendig næringsdrivende. På 1700-tallet var det vanlig at en kjøpmannen hadde flere investeringer i ulike områder. Kjøpmannen kunne være reder, utlåner, finansmann, investor i gruver og skog samt ha jordbrukseiendommer osv.

Kjennetegnet til kjøpmennene i de gamle handelshusene var at de valgte å spre virksomheten i mange ulike bedrifter. Denne fordelingen av ulike virksomheter kan henge sammen med de hyppige konjunktursvinger. Det kunne være et sikkerhetsnett i tilfelle tap, slik at man ikke mistet store verdier og gikk konkurs.

Det sikreste en kjøpmann kunne gjøre var å satse i næringer som var mindre risikofylte. Det ville resultere i et trygt liv for han og familien. Et annet valg var å velge en mer risikofylt vei, investeringer som kunne få bedriften til å vokse. Det betydde å investere i flere områder. Handelsvirksomhet var en meget risikofylt virksomhet på 1700-tallet. Det var store muligheter for tap, men kunne gi suksess som kunne føre til at firmaet vokste og ens egen velstand økte. Uten sikkerheten ville det bli vanskelig å opprettholde rikdommen, men uten risikoen ville det ikke være mulighet for vekst i firmaet.⁷⁷

4.1 Kreditt

Penge- og kreditthandel var en nødvendighet for at varehandelen over store avstander kunne gjennomføres. Kreditt ga kjøperne mulighet til få utsettelse av betalingen. Det var ingen etablert bankvirksomhet i Norge som vi kjenner i dag. Det var de norske kjøpmennene i byene som fungerte som bankmenn på 1700-tallet. I Norge var det på denne tiden ingen bønder som var selvberget. Alle var avhengig av å kjøpe det helt nødvendige av det man ikke produserte selv. Kreditt ble løsningen for bonden og kjøpmannen. Når bonden opplevde uår eller det var utenfor sesongen, trengte fortsatt bonden varene og betalingen ble gjennom kreditt.⁷⁸ Det fantes andre ulike måter for å betale for varene. Det var papirpenger, obligasjoner, vekslere og anvisninger. Kreditt ble en egen virksomhet for kjøpmannen som ga en gevinst ved siden av handelen.⁷⁹ For kjøpmannen var det viktig å kunne yte kreditt slik at man sikret seg faste leveranser til stabile eller lave priser.

⁷⁷ Bull, Ida. *De Trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Historisk institutt Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet NTNU. Trondheim 1998. s: 82-83

⁷⁸ Sandvik, Gudmund. *Det Gamle Veldet. Norske finanser 1760-79*. Gyldendal Norsk Forlag Oslo 1975. s: 67

⁷⁹ Bull, Ida. 1998. s: 70-71

Oppstarten på et firma eller forretning var som regel avhengig av kreditt. I oppstartsfasen til forretningen kunne kjøpmannen ha opptjent en egenkapital til å finansiere innkjøpene. De store svingningene og usikkerheten i handelen kunne gi lave inntekter og det kunne bli nødvendig med kreditt for å dekke tapene ved dårligere tider i handelsvirksomheten. De mer etablerte kjøpmennene kunne ha en god egenkapital i bakhånd som gjorde at de ikke var avhengig av kreditt. Til gjengjeld kunne de ha penger utestående hos mottakerne.⁸⁰

Handelen på 1700-tallet var knyttet sammen gjennom kreditt. Transaksjonene mellom handelspartene ble ofte basert på kreditt. Finansieringen av utenrikshandelen av varer som ikke var like store i verdi, ble det brukt kreditt. I innenrikshandelen ble kreditt brukt for å få avsatt varene og kreditt ble et middel for å knytte kundene til seg.⁸¹ I den internasjonale handelen var vekselen en løsning for betaling av handel over store avstander og mellom land med ulik valuta. Vekselen var et løfte om senere betaling nedskrevet på et dokument. Dette var for å unngå sending av kontanter for å gjøre opp handel.⁸²

4.2 Skipsrederisystemet

Handelen langs kysten av Norge foregikk hovedsakelig med skip. På 1600-tallet var det gjennomgående engelske og hollandske skip som eksporterte varene fra Norge. Utover 1600-tallet begynte flere norske kjøpmennene å eie egne skip til eksport av sine varer. Dette henger trolig sammen med en forordning som kom i 1683. Myndighetene i Danmark-Norge ga et påbud til trelasthandlerne til å skaffe seg skipsrom i forhold til sin eksportmengde av bord. Hovedhensikten var at Danmark-Norge skulle få større inntekter av fraktfarten for de norske trelasteksportørene hadde brukt den billigere utenlands transporten.⁸³ Utover 1700-tallet kjøpte kjøpmennene seg inn i skipsparter og skaffet seg egne skip. Da hadde de fordelen av å kunne ansette en fast skipper som kjøpmannen kunne stole fullt på i utlandet og som kjente forretningene til kjøpmannen. Skipsrederiet var en utvidelse av handelen.⁸⁴

Kjøpmennenes skip var ikke bygget innenfor dobbelmonarkiets grenser. De norske rederne kjøpte utenlandske skip. Myndighetene i Danmark-Norge mente at det var en fordel at skipene ble bygget innenfor de dansk-norske grensene. Det resulterte i en ny forordning i

⁸⁰ Bull, Ida. 1998. s: 70-74

⁸¹ Bull, Ida. 1998. s: 77

⁸² Bull, Ida. 1998. s: 77

⁸³ Sprauten, Knut. *Norsk sjøfart 1700-1814*. Norsk sjøfart Bind 1 Dreyers forlag AS Oslo 1989 s: 250

⁸⁴ Bull, Ida. 1998. s: 86

1776 som skulle oppmuntre til å bygge skip innenlands. Rederne ble lovet premie om de bygget innenlands. I senere tid har det blitt hevdet at forordningen av 1776 favoriserte København. Den fikk ingen merkbare konsekvenser i norsk skipsbygging.⁸⁵

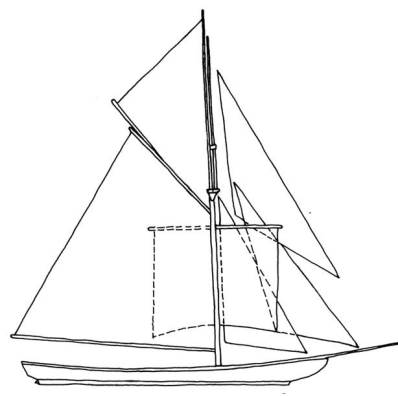
Kjøpmennene i de norske byene eide skip og skipsparter. Skipspartene ga kjøpmennene et disponibelt lasterom for varer. All krigføringene på 1700-tallet medførte at de mektigste konkurrentene holdt seg borte fra skipshandel i Norge og dermed overtok de norske kjøpmennene transportoppgavene selv. Partrederisystemet ga gode muligheter for kjøpmenn til å enkelt kunne engasjere seg når konjunktorene var lovende. Samtidig ble Danmark-Norges interesser i Middelhavet fremmet med handelstraktater med sjørøverstatene som fikk en gunstig betydning for norsk rederivirksomhet.⁸⁶

4.3 Ulike skipstyper

Kommerser- og trelastlester var måleenheten til et skip. Gjennom årene endret måleenheten seg og i 1769 kom det en ny instruks fra myndighetene. Lesten beregnes på grunnlaget av en rekke indre bredde- og dybdemål. Ved å sammenholde disse med en fast beregningsskala fremkom lest-tallet som kommerser- eller trelastlest. En kommerserlest tilsvarte 5200 pund, det vil da si cirka 2600 kg. En trelastlest var 4000 pund som vil si cirka 2000 kg.⁸⁷ Trelasten ble som oftest regnet lik et stort hundre, 120 stk. eller smalt hundre 100 stk. normalplank.⁸⁸

Trelasttollen og andre avgifter ble beregnet ut fra lasteevnen til skipet. Myndighetene ønsket å få størst mulig inntekt så de ansatte egne inkvisisjonsmålere som skulle gå på skipets målebrev og presse drectigheten så høyt som mulig.⁸⁹

Det fantes flere ulike skipstyper i Stavanger på 1700-tallet, men jeg vil her ta for meg de skipstypene Birgitte eide og var part-eier i. Jekt var en liten seilbåt med en mast og uten dekk.

Figur 3 En Sjalupp
<https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Fil:NHL344.jpg>

⁸⁵ Sprauten, Knut. 1989 s: 254

⁸⁶ Sprauten, Knut. 1989. s: 257

⁸⁷ <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Lest> sett 01.03.2016

⁸⁸ <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Lest> sett 01.03.2016

⁸⁹ Sprauten, Knut. 1989 s: 250

Den ble mye brukt til varetransport. De ble for eksempel sendt ut i hav- og sjødistriktene for å få avsatt salt, forbruksvarer og få kjøpt inn sild og fisk.⁹⁰ De hadde ulike størrelser helt fra fem kommerselester og opp til 20 kommerselester.⁹¹ Brigg er en tomastet mellomstort skip med rær på begge master og gaffelseil på bakre mast. Skutene hadde en god lasteevne, men var ikke de raskeste skutene. Størrelsen gjorde det rimelig både å bygge og finansiere dem lokalt.⁹² En skonnert er en sneiseilrigget seilskip med minst to master. Et sneiseil gjorde det mulig å seile tett opp mot vinden og kunne ha mindre besetning.⁹³ Chalup eller Sjalupp er et lite seilfartøy med utliggende hekk og oftest rett forstevn. Skipet var en-mastret med gaffel- og gaffeltoppseil, samt stagflokk og klyver. (Se figur 1.) En sjalupp var som oftest under 30 kommerselester.⁹⁴

4.4 Handelsvarer

De store eksportvarene fra Norge gjennom tidene har vært trelast, jern og fisk. Fra Vestlandet og Stavanger var det hovedsakelig fiske- og trelastvarer som ble eksportert. Trelasten kom fra sagene i Ryfylke og ble fraktet videre inn til Stavanger. De ble lagret i sjøboder før de ble lastet ombord på skipene og solgt. En av fiskevarene fra Norge var tørrfisk som var en usaltet fisk, naturlig tørket av sol og vind på hjell. Metoden var billig for fiskeren og torsk var den mest brukte fiskesorten. Andre fiskesorter som ble eksportert var laks, klippfisk og sild. Klippfisken ble ved siden av tørrfisken en av de viktigste eksportvarene. Klippfisken er saltet og tørket på klepper eller svaberg. Med klippfisken økte behovet for salt og kapital. Torsk ble også lagt i salt for konservering i tønner for holdbarheten, for så å bli sendt ut i Europa. Saltet gjorde at fiskeren ble mer avhengig av kjøpmannen for investeringer i saltet og det ga kjøpmannen større muligheter til å bli organisator av hele prosessen. Fra utredning av salt til tørking på berg til den endelig eksporten og salget.⁹⁵ En annen fiskesort som var betydelig og viktig i Stavanger, var sild. Både torsk og sild var sesongfiskerier med innsig langs kysten om vinteren. Flere kombinerte fisket med jordbruk som utgjorde et viktig økonomisk og næringsmessig tilskudd. På 1700-tallet kom store innsig av gytende sild og fiskerne i og rundt Stavanger dro opp store mengder. I forbindelse med sildehandelen var behovet for salt like

⁹⁰ Sprauten, Knut. 1989 s: 258

⁹¹ <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Jekt> 15.04.16

⁹² <https://no.wikipedia.org/wiki/Brigg> sett: 01.03.2016

⁹³ <https://no.wikipedia.org/wiki/Skonnert> 18.04.2016

⁹⁴ <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Slupp> sett 01.03.2016

⁹⁵ Bull, Ida. 1998. s: 77

stort. Silden ble saltet og modnet ved speking. Saltet ble importert fra Spania og Frankrike og til Stavanger kom det meste av saltet fra Frankrike.⁹⁶

4.5 Birgittes skipsparter

Birgitte satt i et uskiftet bo og overtok sin manns kjøpmannshandel oktober 1780. Hun steg inn i eierskapsplassen Gabriel hadde ved siden av sin bror og partner Jacob Kielland. Ved overtakelsen av kjøpmannshandelen etter Gabriel overtok Birgitte hans fem skipsparter. Jeg vil fokusere på Birgittes kjøpmannshandel i tidsrommet 1780 - 1798. Etter 1798 er ikke Birgitte lenger nevnt i tollprotokollene. Jeg vil ta for meg de ulike skip Birgitte hadde parteierskap i og undersøke skipenes reisedestinasjoner og varer. Hovedfokuset mitt vil være på skipet *Fortuna* som Birgitte eide i 1790-årene.

4.5.1 ”De tvende brødre/ de 2dr tvende brødre”

Briggen ”de tvende brødre/ de 2dr tvende brødre” ble kjøpt av brødrene Jacob og Gabriel i 1770-årene. Da Birgitte overtok eierskapet fra Gabriel, målte briggen 24 kommerselster og skipperen var Salomon Somme. Året 1782 hadde skipperen Salomon Somme og skipet to reiser totalt. I januar reiste ”de tvende brødre” til Frankrike og Birgittes last var saltet makrell og torsk, tran og klippfisk til en verdi av 208 rdl. Skipet er tilbake i Stavanger i juni fra byen Ostende uten varer. Skipet ble lastet med trelast og dro en uke senere til Frankrike.

Trelastvarene var kjøpmannsbord i ti og åtte fots størrelse, totalt åtte hundre. Og enkle arbeidsbord i samme størrelse og totalt to hundre. Trelasten ble målt i hundrede som vil si 120 eller 100 stykk. I tollprotokollen for Stavanger ble trelasten opplistet i bare hundrede.

Alt dette franske saltet ble ikke alltid værende i Stavanger. Skipet ”de 2dr tvende brødre” seilte noen ganger i løpet av 1780-tallet til Bergen med saltet. Det tredje landet skipet seilte til var Danmark og importvarene var variert. Gjennomgående fra handelsturene var varer som sukker, te og sirup de mest kjøpte. Eksportvarene var også variert, eksempel på varer er smør, tytte- og multebær og flatbrød. På 1790-tallet gikk skipet ”de 2dr tvende brødre” i Jacob Kielland & Sønnens eie da Gabriel Schanche Kielland kjøpte partene til Birgitte.⁹⁷

⁹⁶ Bull, Ida. 1998. s: 66

⁹⁷ Riksarkivet. Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1780 - 1795.

4.5.2 ”Den anden Anna & Magdalena”

Briggen ”Den anden Anna & Magdalena” var på 30 kommerselester. Skipet var bygget i England og ble innkjøpt til Stavanger av Peder Valentinsen.⁹⁸ Jacob kjøpte skipsparter i 1767 og i 1793 var rederne Jacob Kielland, Birgitte Kielland, Børge Rosenkilde og skipperen av skipet Jonas Thorsen. I 1783 seilte Jonas Thorsen til Frankrike og lasten var 22½ hundre kjøpmannsbord og 22½ arbeidsbord. Returvarene kom fra St. Martin⁹⁹ og Birgittes varer var fransk salt. Skipet dro også til Danmark med saltsild og furubord. I 1784 seilte ”Den anden Anna & Magdalena” fra Frankrike med returvarer som fransk salt, ½ oksehode og 3 4/5 anker brennevin. Tur/retur fra Frankrike var reiseruten til ”Den anden Anna & Magdalena” i 1780-1790 - tallet. Varene var som oftest furubord til eksport og salt i retur.

4.5.3 ”Mette Marie Margaretha”

”Mette Marie Margaretha” var en brigg på 30 ½ kommerselester. Briggen var innkjøpt i 1770 og skipperen var Knud Pallesen som førte skipet fra 1776 til 1795, da det ble solgt. Rederne av skipet var Jacob Kielland, Birgitte Kielland, Børge Rosenkilde og skipperen Knud Pallesen. Totalt trengte skipet et mannskap på åtte for å seile. Knud Pallesen seilte skipet flere ganger til Frankrike og returnerte med fransk salt. Birgitte importerte gjennomsnitt betydelig med tønner med salt på flere av turene gjennom 1780-tallet. Eksportvarene til Frankrike var for eksempel i 1781, 14 tønner med saltet torsk fra Birgitte. ”Mette Marie Margaretha” var en av de første skipene som seilte fra Stavanger på oversjøiske reiser. I 1782 reiste skipet til St. Croix med provisjoner.¹⁰⁰ Reisen var finansiert av Jacob Kielland og returdatoen var 17. mai 1783. Blant varene var det sukker, tobakk, klede, silke og blomstrede silkebånd. Skipet reiste videre til Bergen med bladtobakken. Alt saltet Birgitte importerte fra Europa ble brukt til salting av makrell, torsk og sild i hennes sjøhus i Stavanger.

4.6 Skipet *Fortuna*

Fortuna var en sjalupp på 14 kommerselester som var i Birgittes og svogeren Jacobs eie. Jeg har valg å fokusere på *Fortuna* til skipet forliste i 1797. Dette var en tid hvor et forlis kunne gi store tap for en kjøpmann. Det var forliset av *Fortuna* som gjorde at Birgittes økonomi skal ha gått nedover og hun pantsette flere av sine eiendommer. Jeg skal lage et oversiktskart over

⁹⁸ Michaelsen, M, L. Stavanger sjøfarts historie. Seilskibene og seilskibsfarten i aarene fra 1600 til 1922. Dreyers grafiske anstalt. Stavanger 1927. s: 66

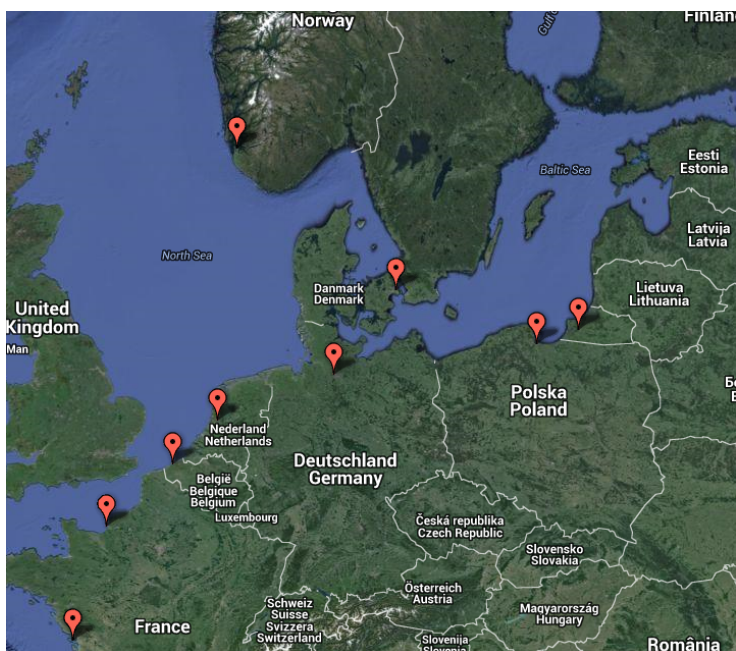
⁹⁹ Jeg mener det er Saint-Martin-de-Ré, Frankrike skipet kom fra. Stedet har gjennom tidene produsert salt.

¹⁰⁰ Michaelsen, M, L. 1927. s: 75

reiseruter og hvilke varer som ble eksportert og importert til Stavanger. Avsnittene blir inndelt i de ulike skipperne som seilte *Fortuna*.

4.6.1 Svend Haar

Fra 1780 til 1782 var Svend Haar skipperen på *Fortuna*. Mot høsten 1780 var det Gabriel Kirsebom Kiellands varer som ble fraktet med *Fortuna*. Destinasjonene var for det meste Danmark med retur fra København. Gabriels importvarer fra Danmark i år 1780 var 144 tønner rug og 31 ½ tønner hvete. Eksportvarene til Danmark var saltet sild og sei og fra København kom Svend Haar med fløyel, klede, te, østindisk kattun, brosjert stoff, silke og tørkleder.

Figur 4 *Fortunas* handelsdestinasjoner. Landegrensene er dagens grenser. Google maps.

Svend Haar reiste igjen til København med saltet sild, makrell, brenneved, støypelys av talg og 100 bord for Gabriel Kirsebom Kielland. I 1781 er Birgitte kjøpmannen i tollprotokollen. *Fortuna* drar til Danmark med åtte lester saltet sild. Returreisen til Stavanger fra Rørvig med 150 tønner bygg, 150 tønner malt og 16 tønner byggryn.

4.6.2 Peder Pallesen

I årene 1782 - 1783 var Peder Pallesen skipper på *Fortuna*. Han seilte hovedsakelig til København. Store deler av eksportvarene var saltet torsk, sild, furubord, fåreskinn, tran, huder, smør og ull. Importvarene var sukker, sirup, tobakk, grønnsåpe, kaffe, sort fløyel, buksetøy, hansker, sølvknapper, bånd, lerrets tørkleder, kattun, porselen, hamp, kaffekopper og mjød. Peder reiste en gang fra Königsberg og Birgittes varer var 6 ½ lest med rug.

4.6.3 Knud Grønnestad

I årene 1784 - 1788 var Knud Grønnestad skipper og i år 1786 ble *Fortuna* utvidet med en halv lest. Knud fortsatte *Fortunas* tradisjonelle tur til Danmark med retur fra København. Oktober 1786 kom skipet fra København. Den største mengden av varer var sukker og sirup.

Men også var det bøker, kattun¹⁰¹, tørkleder, grønnsåpe, tobakk, salmebøker, en sort hatt, nettelduk¹⁰², te, apotekvarer, silketøy og møbler. Hvilke typer møbler og apotekvarer er ikke blitt spesifisert. I 1787 reiste Fortuna til København. Eksportvarene var flatbrød, kalveskinn, ryper, multe- og tyttebær, brukte klær, røkt oksekjøtt, stemplet papir, furubord, engelske pepperkaker, vadmél¹⁰³, syltede østers, saltet torsk og smør. Fra København ble det importert sirup og sukker, tobakk, blomster, østindiske kattun, te, sitroner, hamp, risengryn, rosiner, lerret, skrivepapir. *Fortunas* neste reise var til Oostende i dagens Belgia. Eksportvarene var furubord og saltet torsk. Knud Grønnestad seilte videre fra Oostende. Amsterdam var siste stopp før Stavanger. Det kan være at *Fortuna* hadde et eller flere stopp før Amsterdam. Varene som ble importert var bomull¹⁰⁴, linolje, alun- og havrefrø. Det var også varer fra andre kjøpmenn. Det var svogeren og partneren Jacob Kielland, Børge Rosenkilde, nevøen Gabriel Schanche Kielland og svigersønnen Christian Magnus Zetlitz. I 1788 reiste *Fortuna* tur-retur København med eksport og importvarer som var mye lik de tidligere årene. Samme året seilte *Fortuna* til Fredriksvern, men uten varer bare med utkommanderte sjømenn og ingen varer i retur.

4.6.4 Salomon Somme

I årene 1789 - 1792 reiste Fortuna til Bergen med varer som var importert av den nye skipperen Salomon Somme. Han hadde tidligere vært skipper på ”de tvende brødre/ de 2dr tvende brødre”. Til Bergen var lasten havre og bygg. I år 1790 kom *Fortuna* fra Altona ved Hamburg. Birgittes last var 18 tønner brent kornbrennevin, to tønner bokhvetegryn, to tønner hele byggryn, to tønner halve byggryn, to bunter hamp, en bunt hør og et røkt oksebryst. Fortuna reiste ut igjen til Holland, men med Jacob Kielland & sønns last. Returen var fra Amsterdam og Birgitte last var harpiks¹⁰⁵, blekhvit, anis, gråttpapir, grovt steintøy, 45 hodekål, tobakkspiper og to dusin tjæreborster. I år 1792 kom *Fortuna* inn fra København med et anker¹⁰⁶ St. Croix rom, 13 dusin tørkleder, 76 stk. borrettes (hårpynt) og silkebånd, 23 dusin lerretsbånd, seks alen klede, ni stk. silkeslør, seks silke- og bomullsgarn, seks dusin

¹⁰¹ Kattun er et glatt, lerretsaktig tettvevd bomullstøy med påtrykte mønster. Tøyet var ofte flerfarget. Kom opprinnelig fra India, men på 1700-tallet kom en voldsom oppsving i England.

<https://da.wikipedia.org/wiki/Kattun> 18.04.2016

¹⁰² Nettelduk var et kostbart tøy på 1700- og 1800 - tallet i Europa. Tøyet stammer fra neslen Boehmeria Nivea som vokser i Orienten og var et meget fint tøy. Hoffmann, Marta. *Fra fiber til tøy: tekstilredskaper og bruken av dem i norsk tradisjon*. Landbruksforlaget 1991. s: 16

¹⁰³ Grovt klede vevd av ull.

¹⁰⁴ Ikke spesifisert i hvilken form.

¹⁰⁵ Det er også kalt kvæ.

¹⁰⁶ Tilsvaret 38,6 liter. Hentet fra www.maritimt.net/arkforsk/norskem.htm 03.05.2016

knappenåler og 14 tråder. Disse varene er det ikke blitt spesifisert hvem som stod for tollkravet eller hvem varene var bestilt av. Men disse varene finner vi igjen i Birgittes krambod.

4.6.5 Johan Hag

I 1793 til 1797 var Johan Hag skipper på *Fortuna*. Hans retur fra Amsterdam var varene til Birgitte seks fustager, kurver, esker, risgråttpapir, gryn og noe løst steintøy. Her valgte tollbetjentene å unnlate å skrive ned hva som var i de ulike beholderne. Senere ble Birgitte innkalt til fortolling, da blir det opplyst at det var indigo, alun, linolje, og fem halve sekker med bygg. Årene frem til 1797 har *Fortuna* like reiseruter med Johan Hag. Skipet reiste to turer per år, en tur vil si tur/retur.

4.6.6 Balthazar Brock

I år 1797 bytter *Fortuna* skipper og reiserute. Den nye skipperen er Balthazar Brock fra Stavanger. *Fortuna* fikk en ny destinasjon som var London og skipet klarte en vellykket tur/retur. Jan Kielland er kjøpmannen som sendte varer med Balthazar. Til England ble det fraktet 26 tønner med bjørkeneve og to bukkeskinn. 138 sekker med norsk steinmasse¹⁰⁷ og seks fustasjer med det samme. Totalverdi var 225 riksdaler. Tilbake fra London var varene to kurver steintøy, seks tønner med øl og 1 ½ sekk med hvetemel. Eksport turen tilbake igjen til England 162 sekker og seks fat med steinmasse.

4.7 Familiens handelsforbindelser og sønnen Jan Kielland

Sammenlignet med hva Birgittes ektemann Gabriel Kirsebom Kielland importerte før han døde er det ikke de store forskjellene mellom hans og Birgittes import. Blant Gabriels importerte varer i år 1767 fra et skip som kom fra Amsterdam var noen av varene jerngryter, lin, anis, spisskummen, hvit tråd, allehånde, knappenåler, sjokolade, snustobakk. Ved undersøkelsen av hvilke varer Gabriel importerte, fant jeg en fru Valentinsen. Dette er kan være farmoren til Birgitte som tok ektemannens navn da hun giftet seg med kjøpmannen Børge Valentinsen. Børge døde i 1757 så farmoren til Birgitte, Birgitta har nok fortsatt med kjøpmannshandelen til Børge. Fru Valentinsen importerte med sammen skip som Gabriel Kirsebom Kielland og noen av hennes varer var teglstein, hør og bendler.

¹⁰⁷ Det er innskrevet i tollprotokollene som stemmoese. Jeg fant ikke ut hva dette er, jeg må anta at det kan være steinmasse.

I tillegg til sine egne skips reiser var det andre skip Birgitte hadde varer til eksport og import. I 1781 importerte for eksempel Petter Hecharl fra Amsterdam for Birgitte vesker, tobakkspiper, linolje, byggryn, pakkepapir, engelsk-rødt, puter, takstein, murstein, grått steintøy, (kål)hvit til en verdi av 144 rdl. I 1786 importerte Tore Husebø fra Riga til Birgitte u-heklet hør og hamp.

4.7.1 Kjøpmannen og sønnen Jan Kielland

Fra 1795 var sønnen Jan Kielland kjøpmann med borgerbrev i Stavanger. Jan kjøpte seg to egne skip. Det første skipet var skonnerten "*Bergitha Dorthea*" på 11,5 kommerselester. Skonnerten ble bygget i 1794 på Børge Rosenkildes verft der Jan stod for regningen. "*Bergitha Dorthea*" seilte september 1794 til Barcelona med klippfisk til en verdi av 620 rdl og ti tønner opplagshvete til en verdi av 257 rdl. Da skonnerten kom til Spanskesjøen ble skonnerten tatt av en fransk korvett og lasten ble fratatt Jan. Skonnerten ble returnert året etter og Jan søkte om å få godtgjørelse av den franske regjeringen. Jan skal ha fått tilkjent en erstatning, men fikk den aldri.¹⁰⁸ Det andre skipet var barken "Hanna" på 88 kommerselester som Jan kjøpte i oktober 1797 for 6 000 rdl. Birgitte var også medeier i de to skipene og Jan brukte Fortuna til å frakte sine varer.

4.8 Forliset av Fortuna og Birgittes siste år

Fortuna forliser i år 1797 med skipperen Balthazar Brock. Jeg har ikke funnet noen opplysninger om forliset eller hvor skipet eventuelt forliste. Det kan ha vært en storm eller en kapring og jeg har heller ingen kjennskap til om skipet var forsikret. Skipet hadde fått en ny rute til London og det siste året var sønnen Jan Kiellands varer som ble fraktet med *Fortuna*. I tollprotokollen fra 1797 er ikke Birgitte innskrevet. Hun har trukket seg mer ut av handelsbedriften og gitt ansvaret til Jan. Hvorfor hun trakk seg unna blir spekulering, men hun hadde en sønn som var kjøpmann og arbeidet med handel i Stavanger i tre år. Birgitte kan ha ansvaret for import og eksport til Jan. Birgitte var ikke alene om å være i hard motvind. Kjøpmannen Cornelius Middelthon mistet alle tre skipene sine i året 1797. Et av skipene ble oppbrakt til Cartagena, et forliste på hjemveien fra Frankrike og det siste skipet flyktet mannskapet fra et tyrkisk krigsskip i Malaga.¹⁰⁹ Både Fortuna til Birgitte og Fortuna til Cornelius forliste dette året. Det kan ha vært en storm ved Norskehavet slik at både Cornelius

¹⁰⁸ Michaelsen, M, L. 1927. s: 85

¹⁰⁹ Elgvin, Johannes. *En by i kamp. Stavanger bys historie 1536-1814*. Stavanger kommune og Stabenfeldt Forlag. Stavanger 1965. s: 356

og Birgittes opplevde forlis. I tollprotokollen for året 1797 er de begge skrevet inn samtidig med forlis.

Birgitte hadde muligens fått en sykdom som hemmet henne i handelsvirksomheten. Fra brevene om pantobligasjoner er det ikke hun selv som har skrevet selve brevet, men det er hennes underskrift. Før Jan ble kjøpmann og hennes verge var Gabriel Schanche Kielland hennes verge. Pantobligasjonene er skrevet av Jan Kielland hvor han selv har underskrevet med navn og verge, men Birgittes underskrift (figur 3) ser man at hun rister mye på hånden og blekket er mørkt og trykk så det ser ut som hun har hatt noen vanskeligheter med å underskrive.

Figur 5. Birgittes håndskrift i 1797 fra skiftet hennes. Man ser at det er Jan Kielland som har skrevet brevet og signet som verge lenger nede. SAS. Birgittes skifte C.24.

Jan Kiellands kjøp av barken "Hanna" på for summen 6 000 rdl. virker som et hastekjøp.¹¹⁰ Fra mitt synspunkt er det som om Jan bestemte seg for at han skulle kjøpe det nye skipet etter Fortuna forliste. Handelsvirksomheten måtte drives videre for å få inntekt. "Hanna" seilte fra Frankrike i året 1797 med fransk salt for Jan. Jan overtok skipstrafikken for både han og hans mor. Saltet trengtes på kjøpmanngården for saltlagring av fisk.

Birgitte hadde to kramboder på sin eiendom i Stavanger. Hovedskille mellom dem må være at den ene er i hovedhuset, mens den andre lå nede ved bryggen som hadde lagervarer rett fra skipene. Da vurderingsmennene registrerte alle eiendelene til Birgitte var det en god del med trebord ligge ved et naust hennes på Plentingholmen. Dette er en indikasjon på at hun kanskje fortsatte trelastvirksomheten selv om Fortuna forliste. Den andre kramboden i hovedhuset hadde finere og flottere varer som lå mer utstilt for kundene. Dette vil jeg komme mer inn på i kapittel 6 om kramboden.

¹¹⁰ Elgvin, Johannes. 1965. s: 357

4.9 Oppsummering

Birgitte overtok raskt etter Gabriel og fortsatte handelsvirksomheten med mye av de samme varene. Det gir en grunn til å tro at Birgitte var godt kjent med handelen Gabriel drev sammen med broren Jacob og Birgitte enkelt overtok. Seilingsrutene gikk hovedsakelig til Danmark, Frankrike og Amsterdam.

Det totale overslaget av de ulike varene som ble importert og eksportert av Birgitte var av eksport fisk og trelastvarer. Mens importvarene var sukker, sirup, gråtpapir, grovt steintøy, tobakkspiper, hamp og ulike kornsorter. Flere skip som Birgitte hadde skipsparter fortsatte med handelsreiser, men det er ikke spesifisert hvem sto for bestillingen. Ettersom jeg ikke har informasjon om hva de andre krambodene solgte, vet jeg ikke om tekstiler og andre varer var blant deres sortiment. Men varene som ble importert og eksportert finner man i de to krambodene hennes. Dette vil jeg gå dypere inn på i kapittel 6 om kramboden.

Hvordan og hvor Fortuna forliset er ukjent, men det var Jans last så Birgitte hadde mest sannsynlig tredd ut av handelen. Det var muligens på grunn av sykdom eller fordi hun begynte å la Jan overta mer og mer av handelsvirksomheten. At flere kjøpmenn mistet sine skip tyder på at det kan ha vært en kraftig storm. Jans kjøp av barken "Hanna" stemmer kronologisk med forliset og at det virker som et hastekjøp for handelsvirksomheten til både Birgitte og han måtte fortsette. Jan tok ansvaret og kjøpte skip for videreføringen av handelen.

Kapittel 5. Birgittes hus og eiendommer i Stavanger

I Christians Vs norske lov fra 1687 bok fem kapittel to - en står det at alt i et dødsbo skal registreres og vurderes.¹¹¹ Loven gjorde det mulig for oss å studere hvordan ulike enkeltmennesker i sine hverdagsliv levde i det gamle samfunnet. Selv om skifte ikke kan vise oss hvordan de levde fra de ble født er skifte som et fotografi av de siste dagene i deres liv. Mye kan ha endret seg bare i de siste årene. I et skifte får vi en beskrivelse av hus og de ulike rommene. I Birgittes skifte er hennes eiendommer og hus blitt beskrevet rom for rom. I dette kapittelet vil jeg beskrive innredning av hennes hus i Stavanger og omegn.

5.1 Stavangers bebyggelse på 1700-tallet

Husene i Stavanger lå langs sjølinjen og byen hadde i begynnelsen av 1800-tallet 130 våningshus. Husene lå plassert med langsiden av huset mot gaten. Plasseringen av vinduer og dører mener Anders Haaland (1999) symboliserer at de var bygget etter en usymmetrisk plan, som er kjent fra Bergens bebyggelse. Byggeteknikken den usymmetriske planen fungerte godt i de små enetasjes og toetasjes husene i de smale smugene i Stavanger. Trappen opp til andre etasje var alltid plassert i sidegangen. Stue(r) lå vanligvis langs gaten mens kjøkken og andre kammers vendte mot baksiden.¹¹²

5.2 Handelskvinnen og selskapsfruen Birgitte

Hvordan kjøpmennene ekspanderte sin rikdom er Trondheim et eksempel på. Lars Fasting (1997) skriver i sin bok om ”The Golden Age of Trondheim” at kjøpmennene hadde beriket seg ved å kjøpe opp gårder, investering i sagbruk, gruvedrift, rederivirksomhet, pengeutlåning og handelsvirksomhet. Dermed fikk de flere bein å stå på, noe som gjorde dem mindre sårbare i krisetider.¹¹³ Fra Trondheims by historie finnes det et godt eksempel på en kvinne som var i samme posisjon som Birgitte. Hun het Cicilia Christina Schøller og hun

¹¹¹ *Naar nogen ved Døden afgaar og efterlader sig enten Umyndige, eller fraværende, eller udlændiske, eller ingen Arvinger, da skulle de, som i Huset ere, hvor den Afdødis Gods og Midler findis, under tilbørlig Straf strax give Stædets Øvrighed, Geistlig, eller Verdslig, det tilkiende, som skulle forpligtede være strax ved deris Middel i Arvingernis og Frændernis Nærværelse, som da kunde være tilstæde, at lade forsegle hvis Gods den Afdøde tilhørte, og sætte det i god Forvaring, uden hvis, som til den Afdødis Begravelse og til Husholdingen, om der holdis nogen, fornødeligen behøvis; Hvilket dog alt sammen skal registeris og vurderis, og dennem, som i Huset ere, leveris, som derfor siden skulle gjøre Rede og Regnskab.*

¹¹² Haaland, Anders. *En by tar form: Stavanger bebyggelse 1815-1940*. Stavanger arkitektforening Wigestrands Stavanger 1999. S. 48

¹¹³ Fasting, Lars. *The Golden Age of Trondheim - Gullalder 1760-1860* AFRO Oslo 1997. s: 18

mistet både sin mann og mor. Cicilia satt igjen med en stor formue. Hun brukte formuen til å kjøpe flere tomter og hadde flere byggeprosjekter.¹¹⁴ Historiker Ida Bulls (1998) beskrivelse av kjøpmannsgårder i Trondheim, gir et inntrykk av hvordan de rikeste kjøpmennene levde og hvordan deres krambod så ut. Bull skriver:

”Kjøpmannsgårdene med sine våningshus, som også inneholdt kontorer for kjøpmannen og hans kjøpsvenn, uthusene med fjøs og stall, vognskjul og størhuis og pakkboder lå plassert i rekke langs kjøpmannsgata, mens pakkhusene deres, bryggene lå tvers over gata mot elva.”¹¹⁵

5.3 Den 7. Januar 1799

Mandagen 7. januar 1799 fikk byfogden Oluf Løwold beskjed om at Birgitte Nyrup født Petersen von Fyren, var avgått med døden. Løwold samlet vurderingsmennene Michael Berg og Johan Henrich Faust og dro straks til Birgittes kjøpmannsgården. Gabriel og Birgitte bodde på Broen nummer 56 i Stavanger sentrum og Birgitte ble boende samme sted etter Gabriels død. Kjøpmannsgårdens beliggenhet i dag vil være omtrent rundt nedre Holmegate og ved siden av de røde sjøhus og hotell Victoria i Stavanger. Svigersønnen Christian Magnus Zetlitz var oppnevnt av familien som boets kurator. Han var med de to vurderingsmennene i dødsboet for å avholde en lovlig opptegning og forseglingsforetak samt senere avholde skifte og fordeling mellom Birgittes etterlate barn og arvinger. Fire av Birgittes barn var tilstede da de tre vurderingsmennene ankom den 7 januar. Det var sønnene Jan, Morten Henrich og Lars Smith Kielland. Av døtrene var bare den mellomste tilstede, Helena Margaretha Kielland. De andre to døtrene Christine Sophie Kielland og Johanna Margaretha Kielland, var representert ved herr apoteker Christian Magnus Zetlitz.

Vurderingsmennene startet med å forsegle hus, skap og kister. Denne første runden registrerte de også en del gjenstander og møbler, men ingen vurdering av verdi ble foretatt. Selve registreringen skulle starte etter Brigittes begravelse, som ble holdt den 21. januar 1799. Vurderingsmennene brukte hele to dager på denne første runden for å få oversikt over alle Birgittes eiendommer. I første omgang var det registreringen av det mest verdifulle i boet. Det var barna som fortalte skifteforvalteren hvor deres mor hadde penger, gull, sølv, dokumenter

¹¹⁴ Supphellen, Steinar. *Trondheims Historie 997-1997. Bind 2 Innvandrernes by*. Universitetsforlaget. Oslo 1997. s: 312

¹¹⁵ Bull, Ida. *De Trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Historisk institutt Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet NTNU. Trondheim 1998. s: 189

og papirer i forvaring og dette ble straks forseglet. Videre spurte skifteforvalteren om det kunne være noe mer og barna meldte at det fantes verdifulle gjenstander i hennes skatoll, et jernbeslått låst skrin i dagligstuen, på kontoret, i kramboden og i et eikeskapet på den store salen. Også disse verdiene ble med en gang forseglet av skifteforvalteren. I kramboden fant de i tillegg skrin og pengeskuff med penger til verdi av ni riksdaler, tre ort og tolv skilling som er ca. samme verdi til en ku som senere ble vurdert i Birgittes skifte. Herr Zetlitz ble betrodd pengene til bruk for boets husholdning. Å raskt forsegle de viktigste verdiene i boet var vanlig skiftepraksis. I Birgittes bo var dette særlig viktig. Da hun døde i 1799 hadde hun en solid gjeld. Det var viktig for vurderingsmennene å finne verdier som kunne dekke gjelden. Dermed var hus, rom, løsøre og andre eiendeler forseglet og til dels opptegnet. Registrering- og vurderingsmennene skulle returnere etter Birgittes begravelse for nedskrivning og vurdering av alle hennes eiendeler.

Figur 6. Rekonstruert bilde av Stavanger fra branntaksprotokollene 1810. Kilde: Helle, K. Myhre, J.E. Elisassen F-E. Stugu, O. S. *Norsk Byhistorie*. Pax Forlag 2006: s: 239

5.4 Kjøpmannsgården, Broen No 56 i Stavanger

Kjøpmannsgården 56 på Broen var Birgittes hovedbolig i Stavanger. Det var hennes privatbolig og arbeidsplass. Gården lå helt på tuppen av Stavanger by. (Figur 6.) viser et kart over Stavanger som er rekonstruert av branntaksprotokollene fra 1810. Den røde sirkelen er Broen 56. Området var skilt fra byen av en kanal som gikk fra vest til øst. En bro over kanalen bandt holmen til byen, derav navnet på gaten broen. Holmen hadde navnet Kuholmen og som navnet sier, fantes det kyr. Kuholmen lå under roden Holmen og var preget av sjøhus og naust. Huset tilhørte Birgittes farfar Henrich Petersen von Fyren og i 1764 fikk Gabriel Kirsebom Kielland huset i overdragelse av Birgittes mor, Christine Sophie Smith.¹¹⁶

Kjøpmannsgården ble beskrevet av vurderingsmennene i forkant av auksjonen. Gården besto av et stort treetasjes hus, to kramboder, et høy sjøhus, båtnaust, fjøs og tre frukt- og urtehager. Huset var malt og hadde tegltak. Vi kan følge vurderingsmennene fra rom til rom. De startet rett innenfor hoveddøren og inn i første etasje, hvor kramboden lå til høyre for dem. Det var en stor krambod og var innredet med reoler, hyller, skuffer og disk. I kapittel seks vil jeg ta for meg de ulike varene som var til salgs i boden og hvordan den var innredet. På venstre side i kjøpmannsgårdens første etasje lå dagligstuen og et barnekammer som var barnas sovested. Disse to rommene hadde toetasjes vindovner. I enden av disse rommene lå kjøkkenet med et romslig spiskammer og et ildhus med loft.

Trappen¹¹⁷ til andre etasje var på høyre side, mest sannsynlig i gangen. I andre etasje er det flere ulike kammer og over kramboden lå en stor sal. Denne salen hadde toetasjes vinduer. Det var også en pakk-sal og et avlangt kammer med sengested. I tredje etasje var det et brødkammer/matloft, et kledekammer og et romslig loft/folkestue.

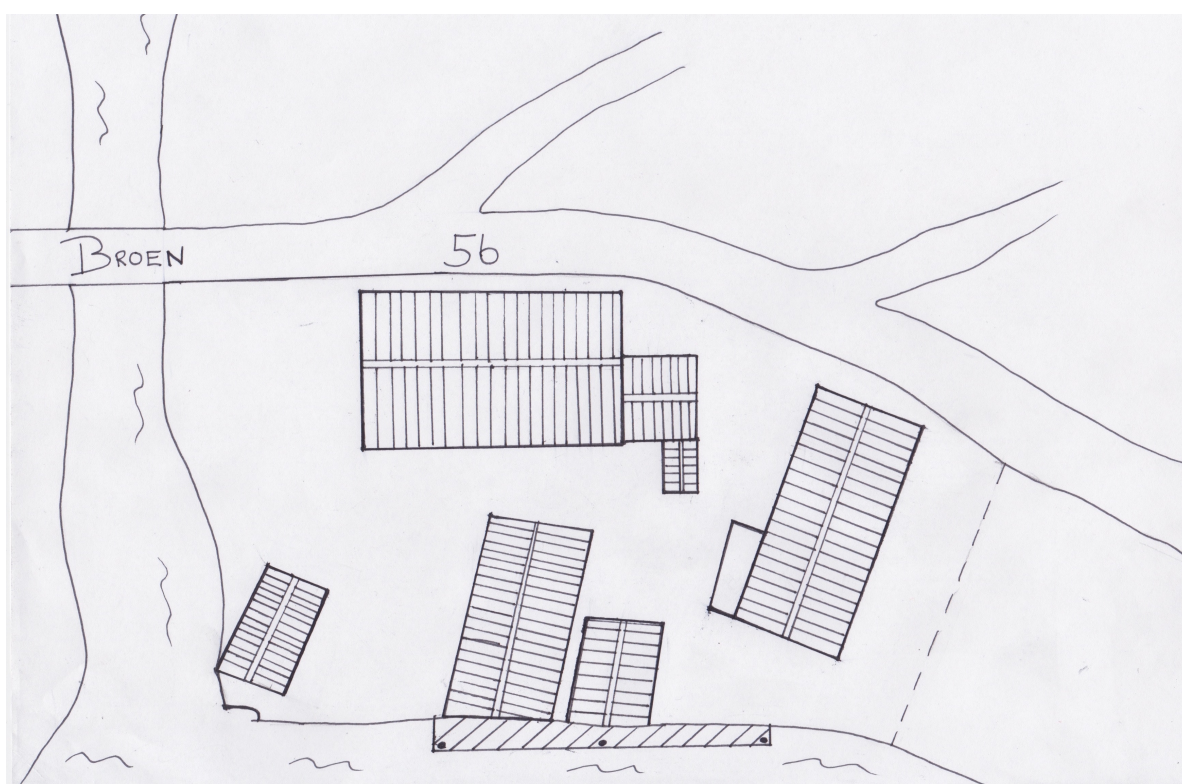
På gårdsplassen sto det et ildhus som kan ha blitt brukt til flere ulike hverdags- og sesongoppgaver, som for eksempel klesvask, baking og slakting. Hvor på gårdsplassen ildhuset sto, er ikke beskrevet. En tanke kan være at ildhuset stod tett til hovedhuset i og med at ildhuset ble beskrevet sammen med hovedhuset. Ved siden av ildhuset sto et adskilt utedo. Lenger ute på gårdsplassen var det et brunmalt og tegllagt hus med øl-kjeller, flere kammer og et loft. Videre var det et rulle-hus og fjøs med plass til åtte kyr. Et lite møddingshull med

¹¹⁶ Kielland, Axel. *Familien Kielland: med den kognatiske asxendents*. I kommisjon hos Jacob Dybwad. Christiania 1897 s: 170

¹¹⁷ Med den usymmetriske plan byggingen av hus i Stavanger kan det hende at trappen lå bak kramboden, men ettersom det ikke er spesifisert la jeg trappen i gangen mot høyre side.

tak over og et lite vann-hus hørte med. Et stort bindingsverksnaust av teglstein rommet også en stall for to hester og et loft. Ved siden av naustet sto et lite hønsehus med gård og et hus som hadde en brannfri-kjeller og en jerdør. Til tomten hørte en sjøbrygge med et stort sjøhus med flere rom. Sjøhuset hadde en vinde med tilhørende tau og krok. Til gårdens brygge var det tre hager og tvers over gården som da vil være ved bryggen, lå det en liten krambod med reoler og disk. Birgitte har utvidet sin tomt på holmen ved et kjøpt av en tomtegrunn i 1792 til en verdi av 60 rdl. Til denne utvidelsen var det også en bordbrygge.¹¹⁸ Sjøhuset har tatt imot varer fra skipene og lagret. Varene ble videre fraktet enten til kramboden på bryggen eller til den store kramboden som var i hovedbygningen.

Figur 7. Skisse som jeg har laget over Kjøpmannsgården på Broen 56.

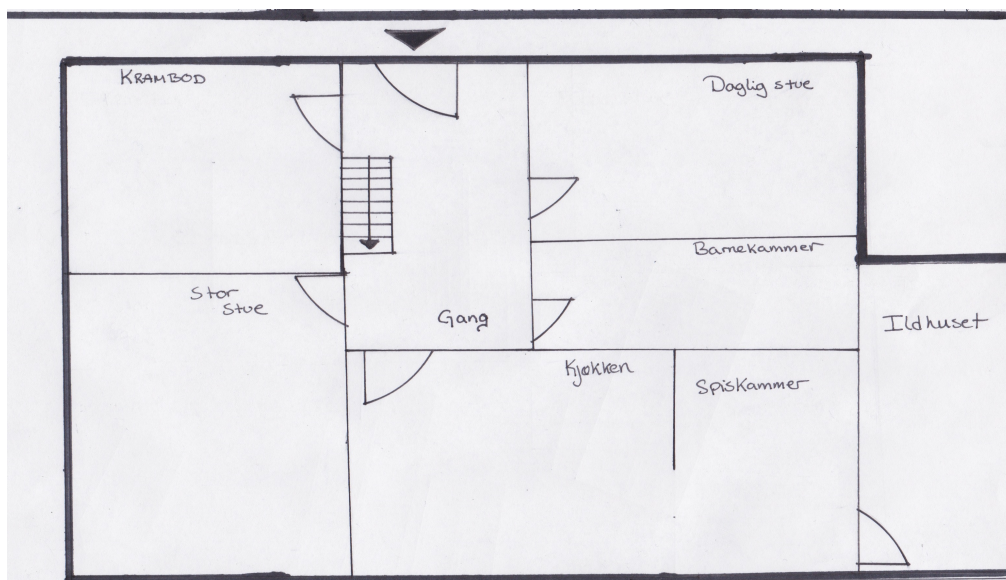
Figur 7. er en skisse som jeg har laget med utgangspunkt fra skifte og figur 6. Langs hovedveien Broen ligger hovedhuset med tilhørende ildhus og utedo. Til høyre ligger fjøset med hønsegård og langs sjøsiden fra venstre ligger naustet, sjøhuset og kramboden som er på den andre siden. Gården hadde også en brygge.

¹¹⁸ Kielland, Axel. 1897. s: 169

5.4.1 Møblementet

Ved å se litt nærmere på de møblene som var plassert i de ulike rommene, kan vi lage oss et bilde av hva de ulike rommene ble brukt til. I den store stuen i første etasje sto det 18 stoler med gyldenlærstrekk i setet samt to lenestoler og to valnøttbord med skuffer. Møblene ble verdsatt til en pris av to riksdaler pr. stol og bordene til ikke stort mer. Det manglet et stort bord, noe som kan tyde på at det har vært en stue som fleksibelt kunne møbleres for diverse store anledninger. Vi må forestille oss stolene oppstilt langs veggene på 1700-talls manér.

Dagligstuen hadde et annet preg. Her sto et engelsk stueur med åttedagers drivverk og et stort speil. Et blåmalt klaffebord og åtte stoler med åpenrygg og en stol med høyrygg tyder på at dagligstuen var rommet der familien samlet seg til måltidene. En taburett av lær og et avlangt klaffebord med en klaff tyder på et velbrukt rom. Et jerneikeskrin med lås, et eikenøkkelskap med skuff og en liten dragkiste med fire store og to små skuffer viser at dagligstuen var hovedrommet i huset og til forretningen. Her var også et eikeskatoll med klaff og to store og små skuffer med messingbeslag. På skatollet var det plassert flere dåser, små skåler med lokk og en elfenben stokkeknapp¹¹⁹. I skatollet var det stykker av silke og kniplinger, en liten saks, mansjetter og en av de nyeste salmebøkene. Dette kan ha vært arbeidsdisken til Birgitte. Det lå danske og hollandske kroner i skatollet og det var her det jernbeslåtte låseskrinet sto.

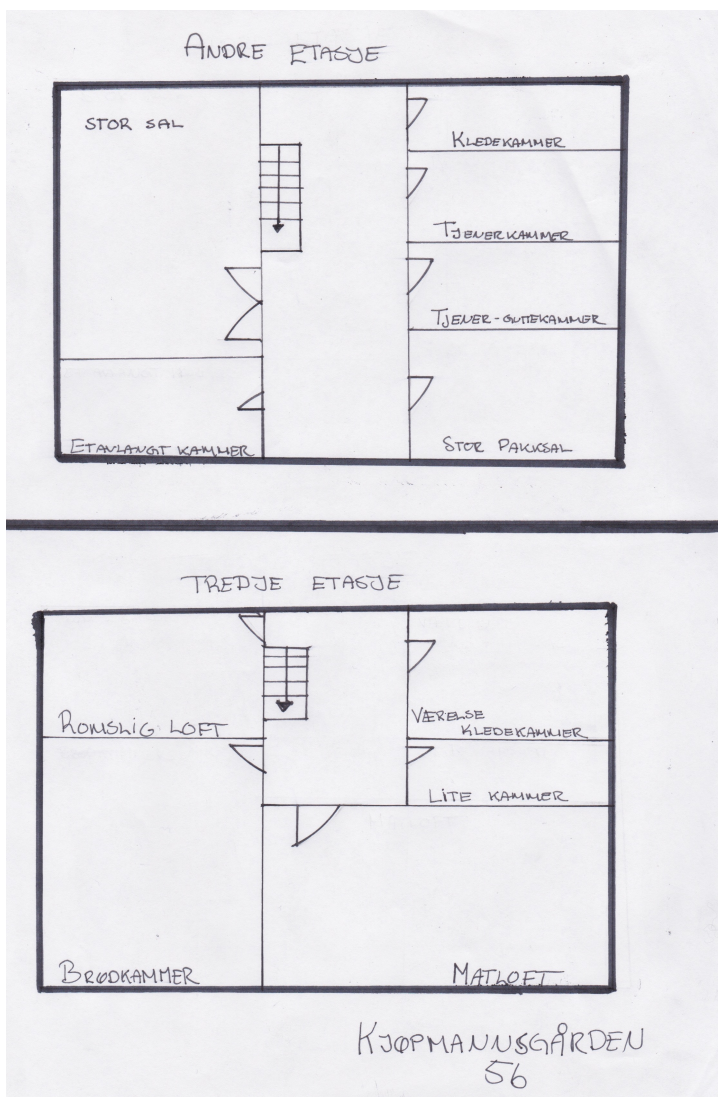

Figur 8. Skisse over første etasje i kjøpmannsgården på Broen 56.

¹¹⁹ Stokkeknapp er det dansk ord og betyr toppen eller øverste ende av en stokk.

I barnekammeret ved siden av sto en blåmalt uttrekksseng med tolv puter, fire dyner samt fire forskjellige stoler. Putene og dynene var blå- og hvit- eller rød- og hvitstripete, noen med brede striper og andre med smale striper. Det var et rikt utstyrt barnekammer: Dynene, putene og tekstilene ble taksert høyere enn stolene i stuen.

Kjøkkenet var innredet med hengeskap. Det fantes tallerkener, kobberfat, ildtenger, messingslysestaker og en marmorplate. Ute i ildhuset hadde Birgitte en kobbersuppekjele. I spiskammeret sto det vinglass og her lå sølvskjeer, spiseskjeer, spiseskjeer med initialer i gullstempel, S:G:W og G:K:K og mahognitallerkener.

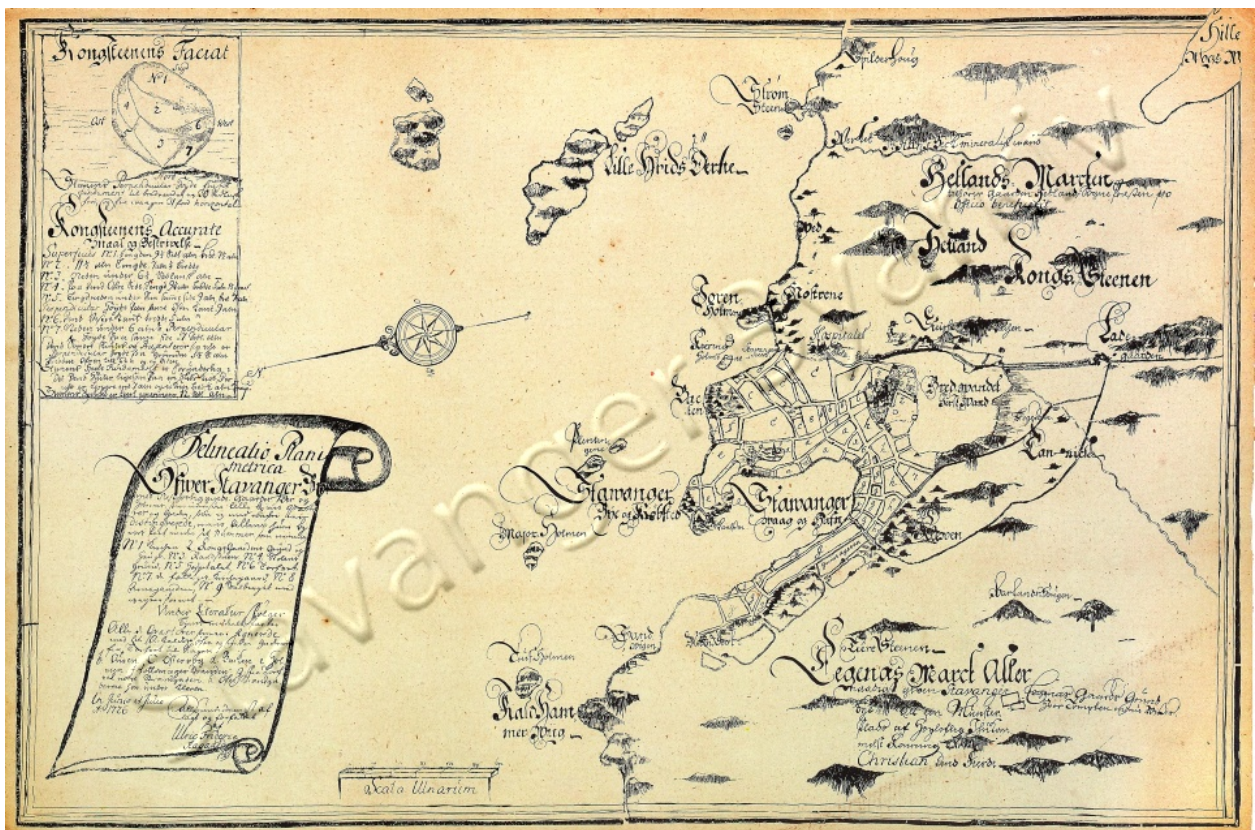
Figur 9. Skisse over andre og tredje etasje på Kjøpmannsgården 56

5.4.2 Salen i kjøpmannsgården

Salen kunne innredes til fest/selskap med et stort rødmalt klaffebord med en skuff. Til bordet var det seks stoler med åpen rygg. Bordet og stolene ble taksert til en riksdaler og to ort mens stolene var til en riksdaler. En kontorstol med grått flanellstrekk og en høyrygget lær-stol kan ha stått i hver sin ende av bordet. Det var flere dyner og puter i salen og flere gardiner av nettelduk og vinduskapper. Dette tyder på flere vinduer og vinduene var flott dekorert med stripete gardiner. Det sto et eikeskap med dobbeltdører og to skuffer. I skapet var det engelske, franske og danske penger. Her stod også vin- og ølglass samt sølvtøy med initialer på.

Kledekammeret og de andre kamrene var innredet med sengested som kan brukes til soverom. I kledekammeret i andre etasje sto en eikekiste. Den ble åpnet den 27. februar 1799. Kisten

inneholdt Birgittes lin- og gangklær. Her fantes verdifulle klær. Her lå det en gul brudekjortel brosjert¹²⁰ silke med skjørt til en verdi av tolv rdl. Det var en gammel rødbrusjertkjortel med skjørt og en fiolett- og gulstripetkjortel. Klærne som lå i kisten hadde flere fargevariasjoner. Det fantes mørkeblå- og grønt skjørt og trøye, sort-, rød- og gulstripetskjørt. Det lå også en sort fløyelskåpe til en verdi av ti rdl. Kledekammeret gir gode indikasjoner på at dette var Birgittes rom. Vurderingsmennene ankom et kontor, ut fra skiftet ser det ut som hennes kledekammer var også et kontor. Der det var bøker som *Holbergs Danmarks Riges Historier*, *Hübners Geographi* og *uskyldige tanker over foreutlyets misbrug Guds kirke*.¹²¹

Figur 10. Aagaards kart fra 1726 over Stavanger. <http://www.stavanger.kommune.no/no/Tilbud-tjenester-og-skjema/Kultur-idrett-og-fritid/Stavanger-Byarkiv/tema/Kart/> 19.04.2016

5.5 Sølyst og Gressholmen (Hviddingsø)

Holmene Sølyst og Gressholmen i Stavanger ble på 1700-tallet kalt for Hviddingsøene. På Figur 10. som er Aagaards kart over Stavanger fra året 1726, ser man at holmene ligger øst for Stavanger sentrum. I Birgittes skifte var Hviddingsøholmene innskrevet at de lå på byens grunn. Den eneste måten å komme seg ut på holmene på 1700-tallet var med båt. Det er

¹²⁰ En metode for fremstilling av tekstiler. En mønstertråd veves inn i en grunnvev ved hjelp av spesielle småskytler. Det minner om broderier. <https://snl.no/brosjering> 18.04.2016

¹²¹ SAS. Skifte etter Birgitte Kielland C.24.

derfor vurderingsmennene ikke valgte å dra ut samme dag som Birgitte døde. Øyene gikk under inndeling store og lille Hviddingsø. Disse holmene kom i von Fyrens eie i år 1754. Da utsendte byfogden i Stavanger et festebrev på byens tilhørende ”lille Hviddingsø” med holme til Birgittes far, Fyrforvalter Morten Henrich Petersen von Fyren. Birgittes mor, Christine avstod disse holmene til Gabriel i 1768.¹²²

På Hviddingsø sto enetasjes tømrede våningshus. Det var flere rom og stue, samt kjøkken med skorstein. På bryggen sto det et lavere bindingsverkshus og ved siden av et fjøs av stein med plass til syv kyr. Lenger nord for fjøset på samme holme, lå det enda et til fjøs med plass til åtte kyr og dessuten et lite skur. På lille Hviddingsø eide Birgitte et steinmurfjøs som hadde plass til fem kyr.¹²³

Den 19. februar 1799 dro vurderingsmennene ut til Hviddingsø. Stuen hadde ikke de mest verdifulle gjenstander. Det fantes to små klaffebord og et hvitmalt bord. Her var tre taburetter med gyllenlær i setet, samt to lavryggede stoler og en halmstol. Men her var det mye å se på. På veggene hang tre skilderier i treramme foruten over 30 skilderier uten ramme. Det sto elleve gipsdukker her og det fantes et vindu med to stripete nettelduksgardiner. Huset har nok stått ubebodd en stund og holmene var mer en lagringsplass for tømmer. Jan Kielland skal etter morens død brukt disse holmene til sommeropphold.

5.6 Plenting (Plætingholmen)

Plenting-holmene ligger i dag bare et par meter fra byen og nå heter holmene Natvigs Minde og Plenting. På 1700-tallet var navnet Store- og Lille Plætingholmene. Navnet kommer mest trolig fra fortøyningen som holmene ble brukt til. Plenting er navnet på enden eller ”festet” som man satte i land fra garn eller not i følge lokal tradisjon. Holmene var lenge vente- og opplagsplasser for fartøyer. Berget på holmene ble brukt til tørkingsplass for noter, garn og seil. Slike arealer var vanskelig å finne i den trange byen. Det første sjøhuset som ble oppført var i 1777 - 78 og det var et naust av bindingsverk og teglstein.¹²⁴

På Plentingholmen eide Birgitte det bindingsverknaust med teglsteinstak. Den 23. februar skulle vurderingsmennene ta seg inn i naustet, men de ble blokkert. Naustet inneholdt store

¹²² Kielland, Axel. 1897. s: 173

¹²³ SAS. Skifte etter Birgitte Kielland C.24.

¹²⁴ Hamre, Harald. Natvigs Minde - en holme i Stavanger bys Historie. *Stavanger museums årbok Årg. 108* (1998) s: 106 (2).

mengder med eike- og furutømmer som sperret inngangen. Vurderingsmennene klarte ikke å ta seg inn. Det ble bestemt at tømmeret skulle fraktes av innleide folk og tjenestekarlene fra kjøpmannsgården over til kjøpmannsgården på Broen for å bli registret der. Over på kjøpmannsgården ble det totalt ca. 102 ulike størrelser av tømmer til en verdi av overskuddsregning 54 rdl.¹²⁵

5.7 Sjøhusene

Sjøhusene i Stavanger lå helt ut mot sjøkanten hvor lastingen av skipene skjedde direkte. Sjøhusene kunne ha en tilknytning til bolighusene og de kunne være relativt store og ha flere funksjoner.¹²⁶ Hovedsakelig ble de brukt til lagring og produksjon. I handelsvirksomhet var det et stort behov for lagringsplass til for eksempel korn, salt eller fisk. Til forskjell fra et naust var sjøhusene bygningsmessig mer beskyttet mot vær og vind. Både varer og ansatte trengte beskyttelse. Sjøhuset hadde en kraftig konstruksjon med et kraftig tregulv som var bygget slik at det helte ned mot sjøkanten.¹²⁷ For å få varene opp fra skip var det et vindehjul plassert på loftet som hadde en krok i enden av tauet. Den var drevet av håndkraft og drog opp varene og lasten inn på loftet til lagring. Det var grunnen til at gavlen vendt ut mot sjøen.¹²⁸

Birgitte eide flere sjøhus. På Jorenholmen eide Birgitte et sjøhus som var toetasjes høyt.¹²⁹ Taket var lagt med telg og det fantes seks tømrede boder. Da vurderingsmennene var tilstede for registrering av sjøhuset fantes det furutønner, ulike typer trebord og hollandsk steintøy. I den øverste etasjen var det furubord og såpe.¹³⁰ Et annet sjøhus eller et naust som lå på Kuholmen, besto av to tømrede sjøboder. I Skudeneshavn på Karmøy eide Birgitte et sjøhus med brygge. Det var dette sjøhuset Gabriel kjøpte for å fiske ved sildefisket utenfor Karmøy. På Sandnes eide Birgitte 1/5 part i et våning- og sjøhus.

¹²⁵ SAS. Skifte etter Birgitte Kielland. C.24.

¹²⁶ Stavanger kommune kommunalavdeling Byutvikling. *Sjøhusrekken i Stavanger - Prosjekt for vern og fornyelse*. Norsk kulturråd. Fylkeskulturstyret, Rogaland. Fylkeskommune. Miljøutvalget, Stavanger kommune. 1993. s: 7

¹²⁷ Stavanger kommune kommunalavdeling Byutvikling. 1993 s: 19

¹²⁸ Stavanger kommune kommunalavdeling Byutvikling. 1993 s: 20

¹²⁹ De av dem må ha hatt usymmetrisk plan, men nette av helt samme type som gavlhusene. De fleste av disse "langsidehusene" hadde en eller flere innganger fra gaten. Haaland, Anders. *En by tar form*. S: 48

¹³⁰ SAS. Skifte etter Birgitte Kielland C.24.

5.8 Birgittes utleie

Birgitte var grunneier og hun eide tre husgrunner og en bordbrygge. De ulike grunnene ble leiet ut, mens bordbryggen er det ingen informasjon om. Den første eiendomsgrunnen lå mellom kjøpmannsgården 56 og naboen Madame Hags hus. Det var ingen bebyggelse på tomten. Den andre eiendomsgrunnen var på Bakken i Stavanger. Eiendommen var bebodd av Ener Byberg som årlig betalte 24 skilling i leie og fire riksdaler i kjennelse til byfogden i Stavanger. Fra folketellingen i 1801 var Ener fremdeles bosatt på Bakken nummer 95. Han bodde sammen med sin søster og de levde av å være daglønner og håndarbeid.¹³¹ Birgitte eide flere husgrunner på Bakken i Stavanger. En av dem var det Michel Halvorsen som betalte 24 skilling og fire skilling i årlig kjennelse. I 1801 bosatte Michel og hans familie enda på Bakken og han var en daglønner.¹³² Den tredje husgrunnen på Bakken var det Isaach Thorsendsen med en årlig grunnleie på 34 skilling og fire skilling i kjennelse. Den siste husgrunnen Birgitte eide på Bakken var det Aud Ladegaards enke som bebodde. Hun betalte 24 skilling årlig i grunnleie og fire skilling i kjennelse. Den siste tomten som ble solgt på auksjonen var en eiendomsbordbrygge som lå på Bakken i Stavanger.¹³³

5.9 Lystgården Holme Egenes

Lystgårdene var opprinnelig landsteder for kjøpmenn og embetsmenn. Flere av lystgårdene var samtidig hovedbygninger på mønsterjordbruk som eierne drev. Lystgårdene ble brukt til selskapelighet og sosiale sammenkomster for byens kjøpmenn- og embetsfamilier. Noen av familiene bodde i byen mens andre hadde kammers¹³⁴ i lystgårdene. Noen av gårdene var innredet etter en ”upstairs - downstairs” modell med kjøkken og kammers i første etasje og spisesal, musikkrom og bibliotek i hovedetasjen. Rundt lystgårdene var det driftsbygninger som låve, fjøs, stall, hønsehus og bryggerhus. Plasseringen av lystgårdene fikk som regel i Norge en markant plassering i terrenget. Ofte med en visuell tilknytning til havet og kort avstand til byen. Borgerne som eide gårdene skulle samtidig drive sin kjøpmannsvirksomhet og var avhengig av god kontakt og kommunikasjon med forretningene og kontorer.

En rik kjøpmannsfamilie på 1700-tallet var ikke bare en handelsfamilie som skrevet tidligere. En mulighet var å bruke kapitalen i å bygge boliger, skip og andre gjenstander som hadde en fordel i seg selv. Boligen var permanent og for kjøpmennene ble boliger en måte å fordele sin

¹³¹ Digitalarkivet. 1801-telling for 1103 Stavanger

¹³² Digitalarkivet. 1801-telling for 1103 Stavanger

¹³³ SAS. Skifte etter Birgitte Kielland C.24.

¹³⁴ Er også et soverom

kapital på flere områder. En annen drivkraft bak byggingen var det at å bygge flotte praktboliger var på moten i Europa. Praktboligen ble nå måten å vise sin elitestatur.¹³⁵ Lystgårdene var ikke bygget bare til prakt og velstand. De var i bruk som avlsgårder for å gi husholdningen i byene jordbruksvarer. Huset på gården kunne brukes av kjøpmannsfamilien for å ha et opphold i mer landlige omgivelser. Fra moten på kontinentet bygget de rikeste flotte hus og hageanlegg, husene i byen og på landet var nærmest likeverdige.¹³⁶ Det var vanlig at handelsmenn skaffet seg en avlsgård og det kunne variere mellom hvem av ektefellene som var jordbruker. Det ble kanskje avgjort etter interesse og erfaring. Jordbruket på avlsgården kan ses som en utvidelse av matforsyningen og forbrukshusholdet som hustruen hadde ansvaret for.¹³⁷ En tydning av hvorfor handelsmenn investerte i hus og trakk seg fra forretninger kan være en form av individuell eiendomssyklus med tilbaketrekning i 40 - 50 års alderen.¹³⁸

5.9.1 Holme Egenes

Løkkene på Eiganes lå ca. en kilometer eller et kvartes gange fra domkirken. På løkke nummer 10 lå den staselige lystgården som Birgitte hadde bygget. Det var et stort treetasjes våningshus med tegl på taket¹³⁹. Holme Egenes stod ferdig 1785 og det er dokumentert i branntaksprotokollen fra 1780-1790 i Statsarkivet i Stavanger.¹⁴⁰ I første etasje på venstre hånd lå en tjenerstue med to sengesteder og en toetasjes bilegger over. Ved siden av stuen var det to kammer og et kjøkken med et lukket panel ved- eller brennekammer. Ved siden av trappen var det et kammer. I andre etasje var en stor sal med en treetasjes vindovn. Derved et kammer og like ved trappen et kammer med en toetasjes vindovn. Utenfor disse værelsene var en romslig gang og i tredje etasje et stort loft. Under huset var det en godt muret kjeller.

Salen på Egenes var møblert med et stort blått lakkert klaffebord med en skuff og voksdruk. To store speil i rød forgyllt lakkert ramme med slipt glass og messingkroker forstørret inntrykket av et praktfullt rom. Ved siden av speilene hang et par med messinglysearmen og under sto et blått lakkert speilbord med tre skuffer. Mest antakelig i midten av salen sto et

¹³⁵ Supphellen, Steinar. 1997. s: 316

¹³⁶ Supphellen, Steinar. 1997. s: 316

¹³⁷ Bull, Ida. 1998. s: 200

¹³⁸ Bull, Ida. 1998. s: 171

¹³⁹ SAS. Branntaksprotokoll år 1797. Innskrevet nummer 538.

¹⁴⁰ Næss, Hans Eyvind. Fra kvinneroller i et mannsdominert samfunn til politisk likestilling. Veien mot stemmerettsreformen i 1913. *Stavangeren Nr.1 medlemsblad for Byhistorisk forening Stavanger årgang 22* s: 9, 23

ovalt lakkert trebord på fot og tolv stoler med gyldenlærsete og en lenestol med blått og hvitt lerretstrekk.¹⁴¹

På løkken var det bygget en steinmur og et teglhengt fjøs som var innredet til 27 kreaturer. I den ene enden var en innhegnet brønn med vinde og jernbeslått vannbøtte. På høyre side en stall til fire hester. På venstre side et innmuret møddingshus med et halvtak over. Over fjøset var et romslig loft. På østre side av fjøset en kalvelade, en liten hønsegård med hus. På venstre side i fjøset et steinmuret ildhus med en innmuret jern gryte og et innmuret tørkesnelle. Og dessuten en inngjerdet hønsegård. Dette var et moderne gårdsanlegg med en praktfull stue og et moderne, steinmurt fjøs etter de nyeste landbrukspatriotiske oppskrifter.

Anders Haaland (1999) skriver i sin bok om Stavangers bebyggelse ”*Fra tiden før 1815 kjenner vi ikke til andre virkelige stavangerske lyststeder enn Ledaal.*”¹⁴² Han beskriver Stavanger som en by uten storborgerskap og ingen lystgårder før Ledaal i 1803. Jeg mener Anders Haaland ikke har studert Stavanger bebyggelse på slutten av 1700-tallet. Holme Egenes var en treetasjes lystgård som stod 18 år alene på toppen av Eiganes. Da Ledaal var ferdig i 1803 stod de begge på toppen og viste seg godt igjen i landskapet med en uendelig utsikt i alle retninger. Lystgården Holme Egenes har i 2016 endelig for sin anerkjennelse. Lystgården ble avduket et blått minneskilt for historiske steder i Stavanger.

5.10 Kvinner som byggmesterinner

Å bygge store praktboliger var ikke unormalt på slutten av 1700-tallet. I flere andre norske byer ble paleer, lystgårder og praktboliger bygget og det var flere kvinner som sto bak byggeprosjektet. I Trondheim bygget Cecilie Christine von Schøller paleet som ble senere kalt stiftsgården og som i dag er kongebolig. Boken om *Trondheims bys historie* skrevet av Steinar Supphellen (1997) skriver han om at når elitegruppen i de ulike byene bygget sine praktboliger var ikke hensikten å få mer plass til familien. Det var selskapslivet og gjestfriheten som sto for drivkraften bak byggeaktiviteten. Hvis det var familien som var motivet hadde de klart seg med mindre.¹⁴³ Supphellen (1997) beskriver den drivende kraften bak byggeprosjektene av lystgårdene:

¹⁴¹ SAS. Skifte etter Birgitte Kielland C.24.

¹⁴² Haaland, Anders. 1999. s: 48

¹⁴³ Supphellen, Steinar. *Trondheims Historie 997-1997. Bind 2 Innvandrernes by*. Universitetsforlaget. Oslo 1997 s: 314

”Til sammen investerte den sosiale og økonomiske elite store formuer i paleer, lystgårder og hageanlegg. (...) Som drivende krefter i utviklingen finner vi en gruppe ambisiøse, kanskje noe forfengelige fruer som disponerte store midler.”¹⁴⁴

Supphellen (1997) mener det var mer ønsket om å markere seg, vise sin overlegenhet, pleie sin forfengelighet og være bedre enn andre som var bakgrunnen for boligene.¹⁴⁵ Mye av det er sant. I dette samfunnet var det å bli rik og ha velstand noe de fleste søkte. Men det blir feil å si at det var kvinnene og kun kvinner som var de forfengelige og disponerte store midler.

Birgitte disponerte kanskje store midler, men hun arbeidet i handelsvirksomheten sin og forvaltet samtidig sin formue. Hun brukte formuen til å bygge sin praktfulle lystgård og vise den stolt frem. Ta for eksempel Peder Anker fra Christiania. Bogstad Gård ble hovedsymbolet på Ankers storhet med flotte parker, malerier og utsmykkende rom.¹⁴⁶ Det stemmer at det var slik storborgerskapet i de forskjellige norske byer bygget store praktboliger, men det var både menn og kvinner som både arbeidet og bygget boligene.

5.11 Oppsummering

Eiendommene til Birgitte var utgangspunktet for hennes handelsvirksomhet. Med flere sjøhus, på Jorenholmen, Sølyst og Gressholmen ga henne flere muligheter til ekspansjon av bedriften. Kjøpmannsgårdens plassering på enden av Stavanger var en perfekt plassering for skipstrafikken og gården var sentrumsnært. Birgitte var nok en kvinne man la merke til i gatene i Stavanger og det var kanskje hennes mål å bli lagt merke til. Hennes flotte fargerike klær fra kledekammeret tyder på at hun var en av de mest fargerike i Stavanger. Hun valgte å bruke penger på klærne som for eksempel fløyelskåpen til en verdi av ti riksdaler.

Birgitte stod for byggingen, innredningen, utseende og driften av avlsgården Holme Egenes. Gården hadde kapasitet til 30 kyr så dermed ga hun stavangerborgerne tilgang til kjøp av ferske meierivarer. Anders Haalands (1999) påstand om at det ikke fantes et bredt storborgerskap før Gabriel Schanche Kiellands tid er ukorrekt. Både Birgitte, Gabriel og Jacob var rike kjøpmenn, men Jacob og Gabriel investerte ikke i store herskaps hus eller lystgårder. Det at Haaland ikke nevner Holme Egenes er nok fordi gården ikke er på samme nivå som Ledaal. Tiden før Ledaal tronet Holme Egenes på toppen av Stavanger. Kapitalen bak byggingen av Holme Egenes kan ha vært formuen som Gabriel hadde opparbeidet før han

¹⁴⁴ Supphellen, Steinar. 1997. s: 318

¹⁴⁵ Supphellen, Steinar. 1997. s: 314

¹⁴⁶ Frydenlund, Bård. *Stormannen Peder Anker. En biografi*. H. Aschehoug & Co. 2009 Oslo. s: 136

døde. Men Birgitte fortsatte driften av handelsselskapet og salg av varer til befolkningen i Stavanger. I neste kapittel vil jeg gå inn på hva Birgitte solgte i sine kramboder som lå på kjøpmannsgården.

Kapittel 6. Kramboden

6.1 Krambod

På 1700-tallet var krambodene stedet hvor kjøpmennene eksponerte hele verdenshandelen for befolkningen i byen og bøndene på bytur. Kramboden var en kanal som førte verdenshandelens varer inn i de norske hjem. De eksotiske varene ble først kjøpt av borgere og embetsmenn for så bli etterspurt av bedrestilte bønder. Fra kramboden gikk det en revolusjon i varer, ernæring og nytelser, klesdrakter og arbeid. Kaffe, sukker, te, rosiner, kanel og annet krydder fristet ganen. Byens innbyggere nøyet seg ikke lenger med hjemmestrikket lue eller hjemmevevde klær av vadmél og strie. Nå ville de ha engelsk klede og engelsk bomullsstoffer, silke, hatter og tobakkspiper. Stadig flere nordmenn fikk anledning til å kjøpe importerte varer og dette preget etter hvert bybilde.

6.2 Norske kramboder på 1700-tallet

Det er ikke blitt skrevet mye om de norske krambodene på 1700-tallet. Det man vet er at de var boder der kjøpmannen solgte sine varer. Noen kjøpmenn hadde ikke krambod, men solgte fra båten til kunder eller andre handelsmenn. De rikeste kjøpmennene hadde mest sannsynlig en krambod integrert i sin kjøpmannsgård. De norske kjøpmannsgårdene hadde plassert kramboden i et av rommene ut mot gaten, og derfra ble det solgt i smått til byens befolkning. Kramboden var en avskilt del av kjøpmannsgården. I følge Ida Bull (1995) ble alle husene i Trondheim som ble bygget etter en brann i 1708, innredet med en krambu med kramluke ut mot gaten.¹⁴⁷ I de største krambodene ble kundene tilbudt et stort vareutvalg, krambodene var velassorterte og drevet av de fremste handelsfamiliene i byen.

Hvordan en norsk krambod så ut innvendig er det ikke mange som har beskrevet. Ida Bulls beskrivelse av krambu som en bu med en luke ut på gaten kan ikke ha hatt det største arealet. En av kildene er en bok som beskriver hvordan en krambod så ut på 1700-tallet. Det er Karl Leewys bok om Kristiansands bebyggelse og befolkning i eldre tid fra 1950. Boken har den eneste norske beskrivelsen jeg har funnet angående kramboder og det framgår ikke hvilke kilder Leewy bygger sin beskrivelse på. Leewys tar for seg en kledeskemner¹⁴⁸ i 1715 og beskriver kramboden som en mørk og dyster bod. Krambodene var noen små, uanselige rom og det var en mangelfull belysning. Kjøpmennenes butikktenkning var ikke utviklet til stadiet

¹⁴⁷ Bull, Ida. Kvinners dagligliv i borgerskapet 1780-1830. *Jeg fant, jeg fant. Artikkelsamling*. Statsarkivet i Trondheim, Trondheim 1995. s: 190-191

¹⁴⁸ En kjøpmann som solgte ulike typer klede

der kundene fikk lyst til å entre inn i kramboden. Leewys forklarer at en kunde på handelstur måtte i noen tilfeller opp en høy trapp og ringe på en gatedør for å bli sluppet inn i kramboden. Noen kjøpmenn hadde kramboden sin nede ved sjøboden eller på loftet. Den var mer et lager enn butikk. Andre hadde kramboden integrert i en pakkbod, som var en bod hvor varene ble levert og lagret fra skipene. Utsalget fra kramboden og lageret ble på et samlet sted. Men ikke alle kramboder var slik. Leewy (1950) skriver at det kunne tenkes at damene i byen kunne ta seg en tur til kramboden og få seg en hyggelig prat om stoffer, moter og snitt. Leewy antar at damene kunne se de nyeste motene som skipperne har import fra London eller Paris¹⁴⁹.

Maritimt museum i Stavanger har utstilt en krambod, men den er fra 1910. Den er bygget opp med gjenstander fra flere salgssteder i Stavanger. Men utformingen og interiøret med hyller og disk er muligens et trekk som også var i krambodene fra 1700-tallet. Kramboder som solgte stoff, klede eller andre flotte varer må ha hyller til å vise dem frem til at de potensielle kundene. Varene måtte plasseres slik at det var enkelt å nå og mulighet for å se de ulike typer klede. Muligens var kundene noen unge matroser eller tjenestegutter var på jakt etter et flott silketørklede til sin kjære.

6.3 1800-tallets lyse magasiner

Som nevnt er det skrevet lite om norske kramboder på 1700-tallet. Men Claire Walshs (1995) studie om butikkene i London på 1700-tallet har vært en metodisk inspirasjon for meg. Jeg vil her reflektere hvordan de norske krambodene kan ha sett ut innvendig. Claire Walsh (1995) mener at 1700-tallets butikker har blitt beskrevet av flere forbruksforskere som mørke og ufysiske. Det mener Walsh er feil og i hennes artikkel "*Shop Design, and the Display of goods in Eighteenth-Century London*" gir hun en ny beskrivelse av hvordan butikkene i London på 1700-tallet kan ha sett ut.¹⁵⁰

Walsh mener at forbruksforskerne har vært opptatt av de lyse store varemagasinene som oppstod på 1800-tallet og at dette kan ha gitt sitt preg på hvordan de så på butikkene/krambodene før magasinene. De store vakre og opplyste magasinene, gjør at vi har tenkt at kramboder må være noen mørke og dystre rom. De hadde ikke elektrisitet til å opplyse rommet, bare stearinlys eller olje-lys som ikke gir godt lys. Det at kjøpmennene

¹⁴⁹ Leewys, Karl. 1980 *Kristiansands bebyggelse og befolkning i eldre tider.3: Østre Strandgate 2, Festningsgaten, Holbergs gate*. Kristiansand: Christiansands Sparebank, Historiefondet 1980. s: 148-150

¹⁵⁰ Walsh, Claire. 1995. *Shop Design and the Display of goods in Eighteenth-Century London*. *Journal of Design History, Vol 8, No 3 (1995)*. Oxford University Press on behalf of Design History Society.

hadde flere forretninger har blitt tolket som å vise varene fra sine beste sider har vært nedprioritert. Butikkene på 1700-tallet har blitt fremstilt som et forretningslokale der varer ble byttet mot penger. Krambodene har ikke blitt sett på som noen fine lokaler med en ren og hyggelig atmosfære. Bakgrunnen for dette synspunktet har vært at kjøpmennene ikke brukte sin tid på å innrede butikken for å gjøre den ettertraktet for kundene. En annen forskningsforklaring har vært at kjøpmennene manglet kapital til oppussing og innredning med flotte møbler og presentere varene på best mulig måte. Det er her Walsh (1995) er uenig. Har virkelig butikkene vært i slike tilstander?

London var nærmere en millionby på 1700-tallet og det fantes flere butikker så konkurransen om kundene må ha vært hard. London var på 1700-tallet sentrum av tekstilmote og forbruk. Hvordan skulle de britiske kjøpmennene få presentert sine varer til de potensielle kundene? Kjøpmennene i London bygget sine varehus og hus ut mot gaten. Butikkene var designet for å fange kundenes øyne.¹⁵¹ De britiske butikkene hadde vinduene ut mot gaten så passerende mennesker kunne kikke inn. De var innredet med bord/disk, et hengende skilt, vinduer og alt var malt. Butikkene før midten av 1700-tallet solgte hovedsakelig varer som var produsert i butikken eller fra nærområdet. Etter midten av 1700-tallet gikk butikkene gradvis over til å selge varer fra utlandet eller andre steder fra landet.¹⁵²

Birgittes krambod i kjøpmannsgården hadde en lik plassering som de britiske butikkene. Hvor travel gaten foran hennes kjøpmannsgård har vært er ikke mulig å si, men innbyggerne i Stavanger kjente nok til hennes krambod. Kramboden hennes hadde vinduer og den var plassert i første etasje, på lik linje med de britiske butikkene var det enkelt å ta seg inn i kramboden. Kramboden var innredet med disk og kjøpmannsgården var malt. Det eneste som muligens manglet var et hengende skilt.

Lenge hadde spesialbutikkene verksted inne i butikken. Utover 1700-tallet forsvant verkstedet og hovedhensikter med butikken gikk over til å være et salgsrom for varene. Det ble da viktigere å holde skitt og støv borte fra varene. Claire Walsh skriver at de butikkene som solgte tekstiler hadde utplasserte hyller til oppbevaring av tekstilene. Rundt i lokalet var det plassert knagger, der det ferdige produktet kunne vises frem. Disken og hyllene inneholdt bokser til oppbevaring av små artikler. Det ble enklere å ta frem boksene for å fremvise for

¹⁵¹ Walvin, James. *Fruits of Empire - Exotic Produce and British Taste, 1660-1800*. Macmillian Press LTD. Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 6XS and London. 1997. s: 154, 158

¹⁵² Walvin, James. 1997. s: 159

eksempel forskjellige knapper eller ulike typer tråd. Denne organiseringsformen gjorde at kjøpmannen fremsto for kundene som en kjøpmann med en god orden og gode handelsforbindelser.¹⁵³ Birgittes hovedkrambod var innredet på samme måte som de britiske butikkene. Kramboden hennes hadde hyller, reoler og bokser og det var skuffer og skrin som inneholdt penger. Birgittes hovedkrambod i kjøpmannsgården var nok tilrettelagt for de flotteste stoffer og varer. Det var ikke et verksted eller en annen form for arbeidssted, så kramboden var strøken og ren. Matvarer og det franske saltet som Birgitte importerte ble lagret i sjøbodene, naust, krambod ved bryggen og sjøhuset.

Stavanger hadde i år 1801 2 500 innbyggere, så byen var ikke i nærheten av innbyggertallet til London. Men etterspørsel etter varer må ha forekommet. Personer som bodde lenger ute i distriktet reiste inn til Stavanger for å handle. Det har nok vært konkurranse mellom kjøpmennene i Stavanger. I år 1801 var det 25 handelsmenn og 14 kjøpmenn i Stavanger. Enkelte mennesker livnærte seg også av å være høker¹⁵⁴ og salget gikk godt for dem. Totalt var det i 1801 fem høkere i Stavanger. I Birgittes tid kan man regne at det va ca. like mange kjøpmenn og handelsmenn, men hvor mange kramboder som eksisterte er usikkert. Christen Pram skriver i sin reiseberetning fra 1805 at det skal ha vært rundt omtrent ti kramboder.¹⁵⁵ Størrelsen på bodene varierte fra store til mindre små som hadde et ensformig utvalg. Christen Pram skriver om de ulike handelsmennene i Stavanger, også om dem som drev forretning på samme tid som Birgitte. Den største kramboden tilhørte Birgittes nevø Gabriel Schanche Kielland. Han hadde to ansatte i kramboden og solgte alt mulig. Handelsfirmaet Ploug & Sundts krambod solgte mye det samme som Gabriel Schanche Kielland, men de hadde ikke kledehandel. Kjøpmannen Børge Rosenkilde handlet hovedsakelig med korn og salt.¹⁵⁶

Handel på 1700-tallet var hovedsakelig en byttehandel mellom penger/kreditt og varer. Det tok lang tid før de store varemagasinene kom til Stavanger og Norge. Krambodene som solgte et vidt spekter av varer, men hovedvekten lå på korn og salt. Nye tekstiler var også tilgjengelig for kjøp. De ekspanderende handelsforbindelsene og veksten i økonomien ga nye handelsveier og nye varer ble importert til Europa og Norge. Det utviklet seg en større interesse og en anledning til oppstart av detaljhandel.

¹⁵³ Walsh, Claire. 1995. s: 168

¹⁵⁴ Høker er en kjøpmann med begrensede rettigheter til å drive handel. Handelen var med spesifikke varer.

¹⁵⁵ Jeg talte opp hvor mange kramboder han nevner blant kjøpmennene. A. E Erichsen. *Samlinger til Stavangers historie 2* 1906. s: 87-90

¹⁵⁶ A. E Erichsen. *Samlinger til Stavangers historie. Andet Bind*. Dreyers Bogtrykkeri Stavanger 1906. s: 87-90

6.4 Manns - og kvinnedraktens historie

Motebilde på 1740/50 til 1780 - tallet var preget av rokokkostilen. Den kom fra det franske motehoffet og var preget av silke og pastellfarger. Det europeiske motebilde ble preget av elegante silkedrakter. Silke var dyrt, upraktisk og vanskelig å rengjøre. Moteidealene fra Paris ble trykket i motejournaler, slik ble de introdusert på det europeiske markedet. Mannens rokokkoklesdrakt bestod av tettsittende knebukser, en elegant frakk, silkestrømper og silketørklede. Mot slutten av 1700-tallet ble mannsdraktens rokokkostil utfordret av en mer fremskrittssvennlig ”borgerlig” ideal. Stilen ble utviklet under frigjørelsen av de forente stater og England, Amerika og Tyskland tok i bruk den nye herredrakten. Drakten besto av at de tidligere knebuksene ble til langbukser og parykken forsvant. Mannen bar sitt eget hår og gjerne med en høy hatt på hode. Drakten ble utstyrt med frakk og høyere støvler. De moteriktige fargene var mørkeblå, grønn, brun og sort.¹⁵⁷

Kvinnedrakten utviklet seg under den franske revolusjon. Paris hadde grep over kvinnedrakten nå som herredrakten ble ført av England. Kvinnedrakten før den franske revolusjon besto av fiskebenskjørt¹⁵⁸ og korsettet snøret kvinnene nesten helseløse. Kvinnedrakten ble revolusjonert, fiskebenskjørt og korsett skulle bort og kvinnedrakten skulle tilbake til naturen. Kjølene ble løsere med et naturlig fall og mindre snøring i livet. Kvinne begynte også å bære en liten herrehatt. Draktene ble gjerne laget i et tynnere bomullsstoff enn tidligere. Ulempen her var at kjolen ble til tider altfor tynn og forkjølelse blant kvinner steg.¹⁵⁹ Den nye borgerlige drakten var enkel og praktisk. Inspirert av engelsk hestesport ble frakken laget kortere. Skjørtene ble kortere og laget av et grovere stoff enn silke. Selve drakten, tunikaen var vakker og enkel. Den fremhevet og antydte kroppens former og de vakreste var logisk laget av det tynneste silke. Kvinnene begynte også å ha parykk som kom fra London. De var korte, klippet og krøllete.¹⁶⁰

Fra 1790-årene ble denne moten temmet og gikk over i en mer stilfull og luksuriøs retning. De fineste silkestoffer eller musseliner¹⁶¹ ble laget til kjoler i et enkelt snitt. Kvinnedrakten bestod nå i korte puffermer, en dyp utringning, et belte oppunder brystet. Kjolen hadde bløte

¹⁵⁷ Schulerud, Mentz. *Fra krambod til stormagasin*. Steen & Strøm Oslo. 1947. s: 252

¹⁵⁸ Skjørt som hadde dyrebein i stoffet for å avstive store skjørt og ble kalt fiskebenskjørt.

¹⁵⁹ Schulerud, Mentz. 1947. s: 254

¹⁶⁰ Schulerud, Mentz. 1947. s: 258

¹⁶¹ Et fint, tynt glattvevet ensfarget eller trykt stoff. Opprinnelig av silke eller ull og ble brukt til bluser eller kjoler. http://denstoredanske.dk/Livsstil_sport_og_fritid/H%C3%A5ndarbejde/Tekstilvarer/musselin 22.04.2016

folder pyntet med kniplinger og bar en kniplingkrage. Sjal ble en del av drakten og det var status blant kvinnene å ha et stort utvalg av flere sjal. Mot 1814 ble korsettet og de stramme linjene innført igjen til kvinneedrakten.¹⁶²

Kristin Røgeberg (2000) har skrevet en avhandling om hvordan skiftemateriale kan brukes til undersøkelser av klær og klesskikk. Røgeberg brukte Christiania med forsteder som undersøkelsesområde i to perioder 1656-1700 og 1720-1729. En stikkprøve fra 1756-60 viste at sorte og ensfargede gangklær var i bruk hos kvinnene. Det fantes plagg i andre farger, men oftest i rutet, randet eller ”blomet ” form. Klesskikken med sorte ytterklær og fargede, helst røde inneklær viser den hollandske innflytelsen i Christiania. Den barokkpregete ”*The Dutch Fashion*” var i bruk i Christiania og landsbygda fra 1656 - 1760/80. Dette var tiden hvor det kulturelle miljøet Holland med Amsterdam i sentrum rådet.¹⁶³

Stavangers klesstil har amtmann Bendix Christian de Fines beskrevet i en bok om dagliglivet i Stavanger amt på begynnelsen av 1700-tallet¹⁶⁴. I boken er det vedlagt ulike tøyestykkeprøver fra 1700-tallet. (se figur 11.) Vi kan se de ulike fargevariasjonene og kombinasjonene og de ulike bredestørrelsene på stripene. Bendix de Fine beskrev også hvordan menn og kvinner gikk kledd i amtet. En bondekvinnes fremste klede var sorte fløyelsklær og damask. På hode hadde hun en silkehatt med silkesnorer i sømmene og under en fin kniplinghatt. I Stavanger omegn forteller de Fine at de unge kvinnene endret sine klær svært ofte etter hans mening. De gikk med avfargende silke, røde *sartzes* eller kattunstrøyer. De Fine mente at de fattige var mer fornuftige. De gikk med avfargende stoff eller fint vadmél til trøyer og skjørt som de selv laget.¹⁶⁵

¹⁶² Schulerud, Mentz. 1947. s: 258

¹⁶³ Røgeberg, Kristin. Kvinners gangklær. *Skiftene som kilde* - en artikkelsamling. Norsk lokalhistorisk institutt, Skifter fra NLI, nr. 31 Oslo 1996. s: 126 - 127

¹⁶⁴ de Fine, Bendix Christian. Stavanger amptes udførlige beskrivelse: med eit tillegg. Rogaland Historie- og ættesogelag. Stavanger 1952.

¹⁶⁵ de Fine, Bendix Christian. 1952. s: 32-33

Figur 11. Ulike tøyestykker fra boken til Bendix Christian de Fine fra 1700-tallet.

6.4.1 Tekstilmateriale

Slike var det mest ettertraktede i overklassens mote. Men de mest brukte tekstilene på 1700-tallet var ull, lin og bomull. Bomull som var produsert i England ved spinne - veve og stofftrykkprosessen ga et mye mer rimeligere produkt. Bomull ble farget og påtrykket mønster i så store mengder at det begynte å true den lokale lin- og silkeproduksjonen.¹⁶⁶ Bomull ble et av de mest ettertraktete stoffet da det var enklere å rengjøre og stryke enn silke. Stoffet ble også like fint etter et par vask.¹⁶⁷ Importen av de ulike stoffene kom inn til byene. Overklassen i byen gikk i spissen med den nyeste moten som var innkommet til byen og allmuen fulget etter. Stoffene ble lagt ut til salg i kjøpmannens krambod i byen.

6.5 Stavanger og tekstilindustri

Fra folketellingen i 1801 var det ca. 50 personer som hadde handarbeid som næringsvei i Stavanger. Handarbeid var arbeid med vasking, strigling og spinning av ull og importert bomull og lin til garn. I Stavanger ble plantefiberne av lin og hamp heklet, det vil si revet opp, spunnet, vevde, bleket og farget.¹⁶⁸ Else Brauts hovedoppgave "Frå spinnelig til lerret: kvinnearbeid i Stavanger ca. 1700-1775" tar for seg kvinnenens arbeid og marked av tekstiler i

¹⁶⁶ Håberg, Kirsten Røvig. *Tekstilhistorie Bind I*. Tell Forlag Vollen 2000. s: 109-112

¹⁶⁷ Håberg, Kirsten Røvig. 2000. s: 112

¹⁶⁸ Ersland, G, A og Solli, A. *Stavanger bys historie. Bind 1. Bispeby og borgarby - frå opphavet til 1815*. Wigestrands forlag Stavanger 2012. s: 356, 360

Stavanger. Stavangers beliggenhet og dens kommunikasjon med utlandet gjorde tilgangen på importert råmateriale som lin, stry og hamp var lett tilgjengelig. Stavanger hadde utviklet en arbeidsstyrke med kunnskap og ferdighet som kunne fremstille produkt av kvalitet samt et marked i byen og i lokalsamfunnet.

Braut (1994) brukte tollregnskapet til Stavanger for årene 1731, 1733 og 1751-1770. Et av resultatene var at handelsmenn og- kvinner og matroser innførte råmateriale til tekstilindustrien og de tok del i omsetningen av det ferdige produktet. Braut skriver at man kan anta at avtaler kom i stand mellom handelsmenn/kvinner og de kvinnene som spant og vevde. Råmateriale og omsetningen ble tatt hånd om av kjøpmennene og selve fremstillingen ble utført av kvinner mot betaling. Et eksempel på dette er fra linproduksjonen i Danmark. Kjøpmennene leverte lin inn til spinning på kreditt. Linen ble ferdig spunnet og kjøpmannen tok det ferdige produktet ut til salg. Dette omtales gjerne i historieforskningen som ”putting out” systemet og var kjent fra hele Europa. En slik ordningen har det nok vært i bruk i Stavanger på 1700-tallet. Braut fant det vanskelig å kartlegge rollen kjøpmannsfamiliene i Stavanger hadde med selve produksjonen, men kjøpmannsfamiliene var en viktig del av omsetningen av tekstiler.

Markedsdagene i Stavanger ble holdt hver høst i oktober og varte i tre dager. Dette var de største handelsdagene i byen. Befolkningen fra lokalsamfunnene og distriktet kom inn til byen for å handle. Kjøpmennene og andre handelsmenn fikk muligheten til å gjøre storhandler og tekstilvarene var en av hovedartiklene.¹⁶⁹ Bøndene kom også på markedet med varer. Det var hjemmelagede ullstrømper og nattøyer som de solgte til kjøpmannen.¹⁷⁰ Fra Bendix Christians de Fine skriver at bøndene fra distriktet farget tøy selv. De kunne produsere gul, grønn, mørkebrun, rød og sort farge. Skulle de ha andre farger som indigo reiste inn til byen og fikk kjøp det hos kjøpmannen.¹⁷¹

6.6 Birgittes krambod

Birgittes hovedkrambod lå som tidligere nevnt i hennes kjøpmannsgård på Broen 56 i Stavanger sentrum. Kramboden hadde et enormt utvalg av varer. Byfogden Løwold og

¹⁶⁹ Braut, Else. *Frå spinnelig til lerret: kvinnearbeid i Stavanger ca. 1700-1775*. Tingbokprosjektet Oslo 1994. s: 85

¹⁷⁰ de Fine, Bendix Christian. 1952. s: 32

¹⁷¹ de Fine, Bendix Christian. 1952. s: 31-32

Vurderings - og registeringsmannen Faust førte inn 1209 enkeltposter¹⁷² i skiftet til Birgitte fra kramboden. Den 25. januar 1799 startet registreringen av varene i kramboden. Det tok totalt ti dager før de var ferdige den 2. februar. De registrerte hver minste gjenstand og vurderte verdien. Kramboden hadde et mangfold av varer primært tekstil. Her var klede, bånd, silke, tråd, knapper og stoffer i alle farger. Birgitte hadde nok en av de mest fargerike krambodene i byen. Vurderingsmennene beskriver ikke hvordan de tar seg frem i kramboden, men av rekkefølgen på gjenstandene. De noterte kan en danne et bilde av innredningen i kramboden. De aller første gjenstander som ble nedskrevet var et par messinglysestaker, en ny salmebok, en engelsk steinkurv, steinmaleplate, glass-signeter, en engelsk tommestokk, fotstokk, en bibelhistorie bok og en Abc-bok. Deretter åpnet de skuffer og hyller. Lysestakene og målestokkene tyder på at de startet ved en kontorpult eller ved disken. De to bøkene kan ha stått ved disken for å vise hvilke bøker hun har inne. For senere ble flere bøker registret. Det fantes ti bibelhistorier til åtte skilling stykket, seks Abc-bøker til tre skilling og boken ”Adgangen til Naadestolen” til åtte skilling. I skiftet står det ikke hvem som har skrevet den, men man kan anta det er *Guds Børns daglige adgang til Naade-Stolen, eller Udvalgte Morgen- og Aftenbønner paa alle dage i Ugen til Nytte for alle dem, der ville paakalde Gud i Aand og Sandhed* av Peder Hersleb fra 1769 eller en av de senere utgavene.

Birgittes krambod hadde et stort utvalg stoffer, klede, bendler osv. Innredningen og display av de ulike varene må ha vært viktig del av kramboden for å kunne tiltrekke kunder og vise stoffet fra en elegant side. Birgitte hadde noen stoffer som var i en høy prisklasse og verdifull. Man kan tenkte seg at de stoffene som hadde en høy verdi ble tatt vare på. Stoffet skal vises fra sin beste side og hadde det liggende i et støvete lager, vil ikke stoffet holde seg fint. Kramboden var mest sannsynlig holdt ren og pen.

Prisene på stoffene Birgitte hadde til salgs gikk fra å være flere riksdaler pr alen til ned i et par skilling for tørklede av silke. Hvem som var målgruppen er usikkert, men her var mest sannsynligvis noe for alle som ville kjøpe noe fint til seg selv eller sin kjære.

Figur 12. Kanskje så kramboden til Birgitte ut slik? En karikatur fra 1818

https://www.google.no/search?q=caricature,+the+haberdasher+dandy&espv=2&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUK EwjRz5WB1ajAhUjd3IKHd4qBL8Q_AUIBygB&biw=1216&bih=682#imgrc=okHZ7zdbPvRzAM%3A 22.04.2016

¹⁷² Det kom jeg frem med ved at krambodregistreringen ender ved post 1694 og starter på 485 = 1209.

Figur 13. Boksene med tråder og knappet 1720
Hentet fra:

https://www.google.no/search?q=trade+card+for+masefields&espv=2&biw=1279&bih=633&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKewjh4Pfd88LMahVH1ywKHeHYCg0Q_AUIBigB#tbn=isch&q=trade+card+Martha+Cole+%26+Martha+Houghton&imgc=L2GeARgnflzUyM%3A
Den: 05.05.16

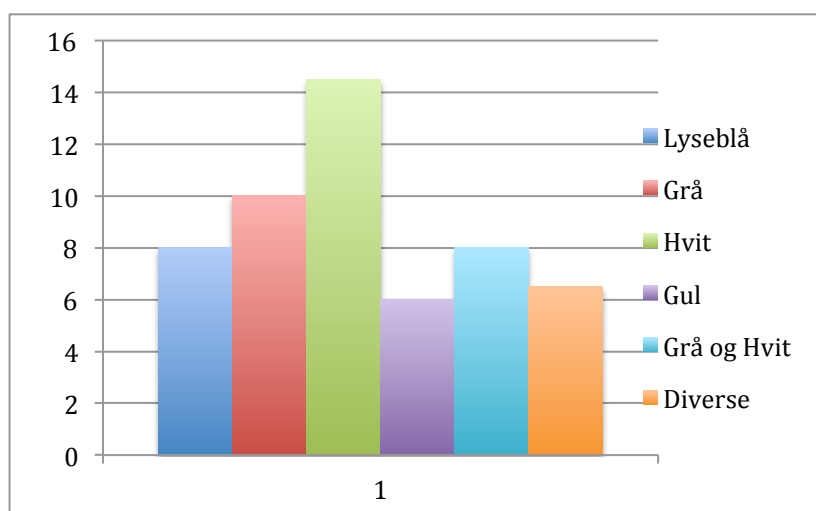
Figur 14. Her står en selger med de flotteste stoffer til kvinnene 1758 Hentet fra

https://www.google.no/search?q=trade+card+for+masefields&espv=2&biw=1279&bih=633&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKewjh4Pfd88LMahVH1ywKHeHYCg0Q_AUIBigB
Den: 05.05.16

6.7 De ulike tekstiler i Birgittes krambod

De første sidene i skiftet ved nedskrivelsen av kramboden var det ulike tråd som kom først. Et eksempel er lintråd. Fra tollprotokollene fant vi at det ble importert tråd fra København. I figur 15. vises de ulike fargene som var mulig å få kjøpt og måleenheten er lod. En lod i dag tilsvarer ca. 15 gram, så da vil åtte lod være 124,6 gram.

Figur 15. Diagram over lintråd. Vekt lod.

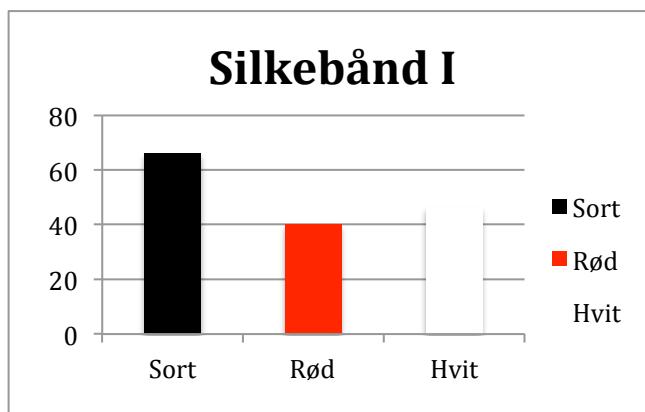
Hvorfor vurderingsmennene har valgt å bruke lod som måleenhet kan være at det fantes flere nøster med tråd i ulike mengder. Åtte lod med lyseblå lintråd, kan ha bestått av fem forskjellige nøster som de har veid for å anslå hvor mye som er igjen. Kundene som har

kommet inn å få kjøpe seg noe tråd, kunne ha fått muligheten til å kjøpe bare litt av en snelle. I motsetning til i dag, hvor vi kjøper hele sneller uansett hvor mye vi trenger.

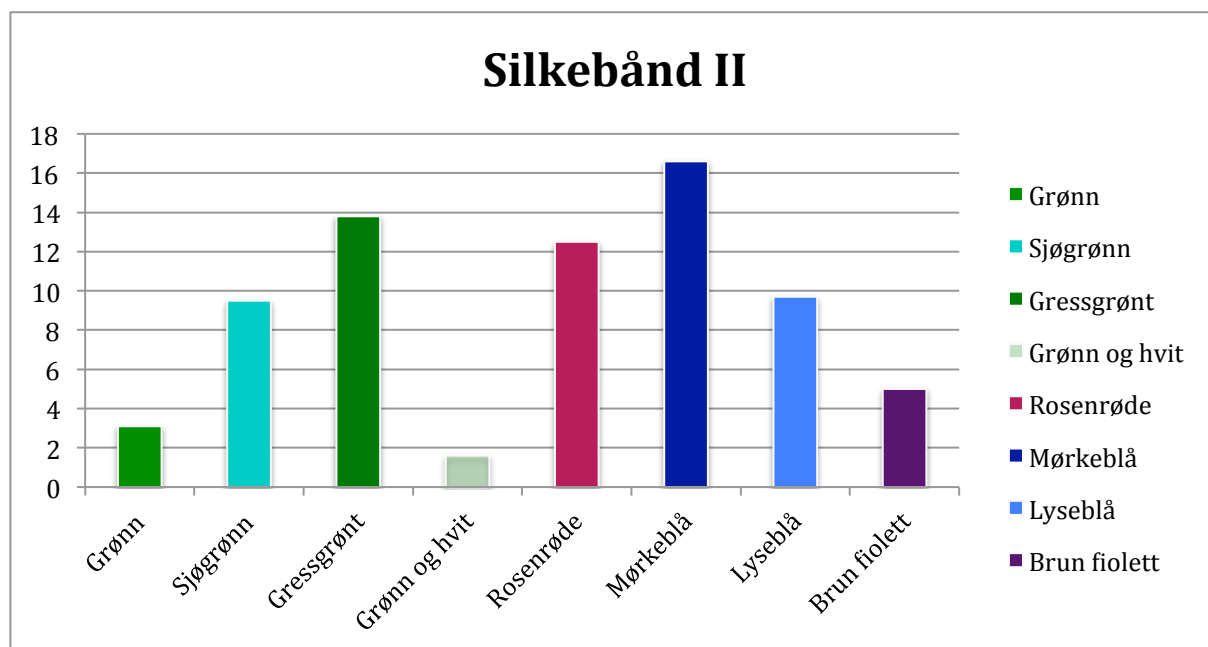
6.7.1 Silkebånd

Silkebånd kunne bli brukt som pynt for både herre- og damedrakt. Herrene kunne knyte et bånd i halsen eller ved kneet, hvis de fortsatt fulgte den gamle moten med knebukser. Damene kunne ha silkebånd rundt halsen eller som bånd på en hatt. Noen av silkebåndene var smale og andre brede. Silken i Birgittes krambod ble importert fra København. Fargene det var mest av var sort, hvit og rød som figur 16 viser. Figur 17 viser fargende på båndene.

Figur 16. Hovedfargene sort, rød og hvit. Måleenheten er i meter

Figur 17. De resterende farger og mengde. Målt i meter

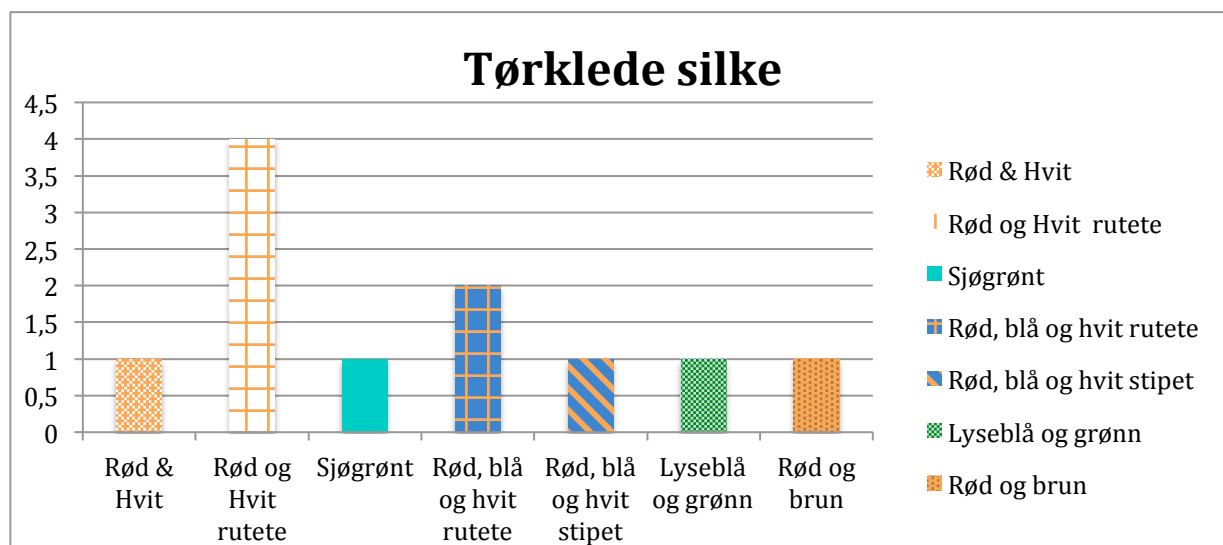

Målenheten til vurderingsmennene var alen. I dag er en alen 0,628 meter.¹⁷³ Prisen for de ulike silkebåndene varierer. De billigste silkebåndene var røde bånd for ti skilling per meter. Sjøgrønne og lyseblå silkebånd var blant de dyreste til ca. en riksdaler per meter.

6.7.2 Tørklede

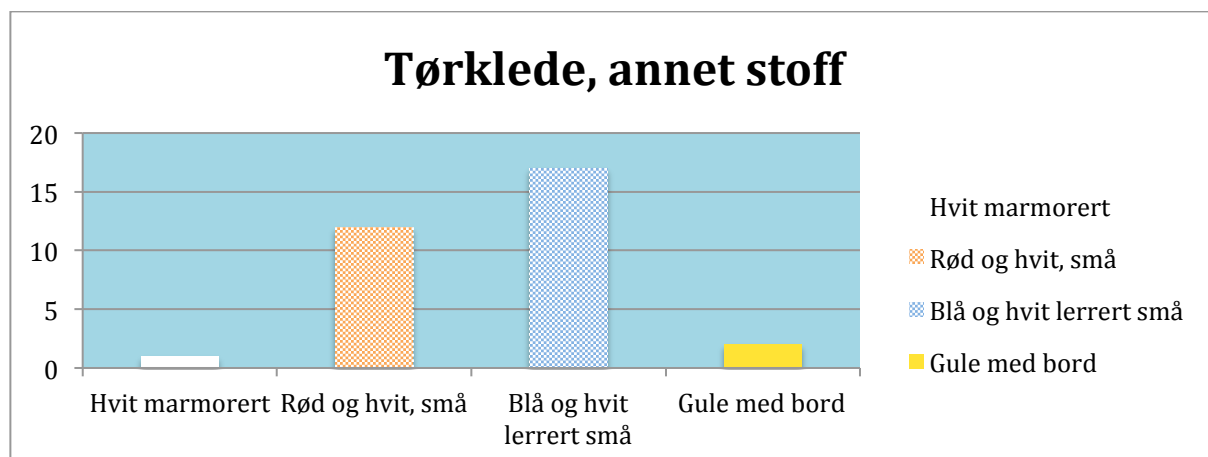
En annen vare som Birgitte hadde mye av på lager var tørklede. Plagget kunne brukes som hodeplagg, skjerf eller sjal. Fra moten på 1790-tallet var det en del av damedrakten å bære sjal over skuldrene det nyeste. Her var det også variasjon av størrelser og farger. Jeg har delt tørkledene inn i silketørklede og annet stoff. Annet stoff var det mest av, en av grunnene kan være at denne registreringen skjedde i januar og juletiden var forbi. Flere hadde kanskje kjøpt et pent tørklede til sine kjære og at av den fineste sorten, nemlig silke. De dyreste silketørklede var lyseblå og grønne, røde og brune. De kostet rundt en riksdaler per stykket. De mer rimeligere tørkledene var de små røde og hvite, blå og hvite til åtte og ti skilling. Et nytt sliketørklede til å pynte opp halsen, og kunne bety mye for en tjenestepike.

Figur 18. Tørklede av silke. Målt i stykk.

¹⁷³ <http://www.maritimt.net/arkforsk/norskem.htm> Hentet 15.03.16

Figur 19. Tørklede i annet stoff. Målt i per stykk

6.7.3 Ull

Stavanger hadde en stor tilgang på råmaterialet ull. Bygdene utenfor byen hadde et stort sauehold og det var en omfattende produksjon av ullvarer. Det var et godt klimaforhold for ullproduksjon, mildt og fuktig. Naturen var perfekt for sauene. Birgitte hadde et stort utvalg av ulike ullprodukter. Det fantes ullbånd som var vevet i fargene lyseblå, brun, gul, hvit, mørkeblå, sort og rødt. De fantes flest smale bånd. Men det fantes også ruller med gode brede ullstoffer. Damaskvevde ullstoffer dominerte. Damask er et fint mønstervevet stoff av silke, ull, bomull eller lin. Avledet av latin *damascus* som opprinnelig var praktstoff fra Damaskus. Dette kan være importert eller produsert i Stavanger. Ulldamask i Birgittes krambod var i alle farger, men grønt dominerte. Totalt ca. 38 meter grønn ulldamask var fordelt på fem ruller. Totalprisen for alle de 38 meterne var 14 riksdaler to ort og 17 skilling. Det vil da si to ort per meter.

Tabell 20. Ulldamask i Birgittes krambod.

Farge	Alen	Verdi Riksdaler - ort - Skilling
Grønn	60	14 - 2 - 17
Rød og hvit	5,5	1 - 3 - 8
Mørkeblå og hvit	5,5	1 - 1 - 12
Blå	3	0 - 3 - 19
Rød	1	0 - 1 - 18
Lyseblå	14	2 - 1 - 8
Blå og hvit	17	1 - 1 - 0

6.7.4 Kniplinger

Kniplinger hadde vært viktige i den europeiske motedrakten fra 1500-tallet. Kniplinger kan i noen tilfeller sammenlignes med ”blonde” i dag. Både manns- og kvinnedrakten hadde kniplede krager og mansjetter. De håndlagede kniplingene representerte en formue og signaliserte stand og status på 1500- og 1600-tallet. Interiør, duker, gardiner og møbler ble dekorert med kniplinger. Moten fra 1790-årene i Europa var kniplinger en del av kvinnedrakten som nevnt tidligere i kapittelet. Kniplingene pyntet folder og kragen på kjolen.

Figur 21. Christian den fjerde med en flott knipling rundt halsen.

https://www.google.no/search?espy=2&biw=1225&bih=682&tbm=isch&sa=1&q=Christian+4&og=Christian+4&gs_l=img.3..0j0i5i3019.10541.17710.0.18080.27.24.0.2.2.0.127.1539.20j3.23.0...0...1c.1.64.img..13.14.688.qID7D

Fra Birgittes krambod ble det solgt kniplinger og da vurderingsmennene registrerte kramboden, ser det ut som det var få igjen. Sammenhengen kan være at julen hadde passert og flere av innbyggerne i Stavanger kjøpte seg noen kniplinger til å pynte opp kledningen til jul.

Tabell 22. Kniplingene som var igjen etter jul.

Farge	Smale Gull	Sorte	Fine
Meter:	26,2	24,3	5,6
Verdi (Riksdaler - ort - Skilling)	1 - 1 - 1	0 - 5 - 14	3 - 3 - 14

6.7.5 Stoff

Stoff er opprinnelig et kulørt, mønstervevet silkestoff. Stoffene som Birgitte solgte, var mest sannsynlig et silkestoff. Flere av stoffene var vatret, det vil si at stoffet ble presset mellom to ruller med mønster. Det dannet seg bølgeformete striper og ga en effekt av lysvirkninger på

stoffet.¹⁷⁴ Stoffet ble antakelig lagret på ruller slik det er i tekstilbutikker i dag. Stoffene var i mange ulike farger. Lyseblå, oransje, gul og grønn var noen av fargene. I tabell 13 er det en oversikt over de ulike fargene, lengden (alen) og verdien for stoffet. Det var mest stoffer i rosenrødt og gressgrønt og dette var de dyreste. Lysegrønt var et populært og litt mer rimeligere stoff. *Carmin* er et rødt stoff som var senket i vann og tørket for å få den sterkeste og reneste rødfargen på markedet. Dette stoffet kom fra Sør-Europa.

Tabell 23. over de ulike stoffer

Stoff	Alen	Verdi Riksdaler - Ort - Skilling
Sort dobbel vatret	15	3 - 3 - 14
Sort flekket	2	0 - 0 - 18
Brunt enkel vatret	3	0 - 2 - 6
Grått engelsk, flekket	9,5	0 - 3 - 2
Grått engelsk	3	0 - 1 - 6
Blått enkelt vatret	14	2 - 1 - 8
Lyseblått enkelt	6	0 - 3 - 0
Brun fiolett a 16 stk. per alen	22	2 - 3 - 24
Fiolett enkelt	13	1 - 2 - 12
Gressgrønt a 16 stk. per alen	34	5 - 2 - 16
Lysegrønt vatret	6	1 - 0 - 4
Gul brodert fransk stoff	11	1 - 3 - 8
Oransje gult	11	1 - 3 - 8
Oransje	13,5	2 - 1 - 0
Rosenrødt a 70 stk. per alen	32	6 - 2 - 16
Carmin dobbel vatret	3	1 - 0 - 0
Carmin rødt enkelt vatret	4	0 - 2 - 16
Carmin rødt vatret	3	0 - 3 - 12
Lysegrønt	2 stump	0 - 1 - 0
Sort og grønt db	2 stump	0 - 1 - 8
Mørkeblått vatret	2 stump	0 - 0 - 16
Sort	2 stump	0 - 1 - 8
Mørkeblått kamelet	8	1 - 1 - 8

¹⁷⁴ Ordbok over det danske språk. <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=vatre> 04.01.16

6.7.6 Klede

Klede er en samlebetegnelse for forskjellige importerte ullstoffer som var profesjonelt framstilt i motsetning til det hjemlige vadmél som var grovere. Klede var som regel valket, ofte også overskåret. Valking er en teknikk der man behandlet et vevet ullstoff for å gjøre det tett og tjukt.¹⁷⁵ Klede var et glatt, filtliknende ullstoff av kardeull.¹⁷⁶ Det kunne være lokalprodusert i Stavanger der kvinner produserte klede til lokalbefolkningen i byen.¹⁷⁷ Kledeutvalget i Birgittes krambod var ikke like fargerikt som stoffene, men her kan man se at de nye motefargene fra den engelske moten dominerte, mørkeblått, grønt, brunt og sort. Prisen på klede var høyere per alen så kvaliteten var høyere. Bruken av klede var hovedsakelig til kjoler, jakker, bukser eller vest. Birgitte hadde et stort antall klederuller. Sort, brunt og blått var på totalt ni ruller hver. Hennes krambod må ha vært en av store krambodene i byen.

Tabell 24. Ulike typer kleder i Birgittes krambod

Farge	Alen	Verdi (Riksdaler - Ort - Skilling)	Antall ruller
Grønt og sort armklede (a 3 ort per alen)	14	10 - 2 - 0	1
Mørkeblått, dobbelbredt (a 2 ort 16 sk pr alen)	6	4 - 4 - 0	1
Sort (a 1 Riksdaler pr alen)	17	15 - 2 - 0	3
Grønn og mørkeblått	14	8 - 3 - 0	1
Grønt og sort klede	11	4 - 6 - 18	1
Sort dobbelbredt	39	27 - 2 - 6	9
Brunt dobbelbredt	21	3 - 0 - 4	9
Blått dobbelbredt (a 2 ort 8 sk pr alen)	34	17 - 2 - 14	9
Lyseblått Dobbeltbredt hollandsk klede	3	1 - 1 - 20	1

6.7.7 Legatur/ligatur

Legatur eller Ligatur er et stoff som kan være blomstret og noen ganger blandet med silke. Det ble produsert i Belgia eller Frankrike og ble også brukt som møbeltrekk. Birgitte hadde i sin bod både silke-legatur og blomstret-legatur. Tabell 25 viser legaturene som var i alen. De var i litt mer ulikefarger og mønster. Legaturene ble nok kjøpt av befolkningen til å pynte en vest eller en jakke for å få litt mer farge og status på jakken.

¹⁷⁵ Klede. <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Klede> Hentet 21.04.16

¹⁷⁶ Håberg, Kirsten Røvig. 2000. s: 154

¹⁷⁷ Braut, Else. 1994. s: 146

Tabell 25. Legatur i alen i kramboden

Farge	Alen	Verdi (Riksdaler - Ort - Skilling)
Rød Silke	9	2 - 1 - 0
Hvit	1	0 - 1 - 0
Brun og Rødt blomstret silke	8	3 - 1 - 4
Rødt og hvitstripet	2	1 - 0 - 6
Brun og rødbrunt silke	8	4 - 1 - 12
Lyseblått rutet	8	2 - 0 - 0
Rød og hvit	1	0 - 1 - 0
Blå og rød silke	3	1 - 0 - 8
Blå, gul og rødstripet silke	14	4 - 3 - 1
Blå, grønn og rødstripet silke	19	4 - 1 - 8
Brun, rød og gul stripet silke	9	3 - 0 - 8

Tabell 26. Legatur i enkeltstykker

Farge	Antall	Pris (Riksdaler - Ort - Skilling)
Fiolett lue-tøy	2	0 - 1 - 8
Grønnblandet lue-tøy	2	0 - 1 - 8
Gul og brunstripet	1	0 - 1 - 0
Sort og grønn	2	0 - 0 - 12
Blåblomstret	1	0 - 0 - 16
Grønnblomstret	1	0 - 0 - 8
Rød kne-tøy med blomster	1	0 - 1 - 0
Brun kne-tøy med blomster	1	0 - 1 - 0
Rød, hvit og grønnstripet luetøy	1	0 - 0 - 16

Tabell 26. viser ulike legatur i enkeltstykker. Noen ble nedskrevet som lue-tøy og kne-tøy. De resterende hadde ikke noe spesifikt bruksområder, de var enkelttøystykker som hadde flere bruksområder.

Fra tollprotokollene finner vi igjen flere av tekstilene fra kramboden. Silkebånd, tråd, tørklede, fløyel, kattun, brosjert stoff, nettelduk, lerrets og bånd. Tekstilene kom fra skip som seilte fra København til Stavanger. Ble varene kjøpt i København er nok sannsynlig. København var Danmark-Norge hovedstad og de fleste skipene solgt og kjøpte varer fra byen. Det som jeg ikke fant i tollprotokollene av Birgittes skip eller varer, var ulldamask. Dette tekstilet kan ha blitt produsert av kvinnene i Stavanger som levde av handverk.

6.8 Kundene

Den typiske kunden var ofte en kvinne, men menn skal ha handlet oftere enn man tidligere har trodd. Menn handlet hovedsakelig livsnødvendige varer som brød, mel, ost og lys. Noen ganger handlet de te og sukker.¹⁷⁸ Tekstilhandling til nye klær har begge kjønn handlet selv. Var de flotte stoffene og kledet som Birgitte solgte i sin krambod ettertraktet? Kjøpte vanlige folk luksuriøse klær til seg selv? Gerd Mordt (2011) har skrevet om luksuslovgivningen som kom i Norge i 1783. Gjennom flere århundre hadde staten bekjempet luksusforbruket hos befolkningen og slike tekstiler som Birgitte hadde mye av; slike og dyre stoffer som kom fra utlandet. Men da denne forordningen kom i 1783, var det et problem for landets bønder at bondekonene allerede hadde skaffet seg silkeklær som da ble forbudt.¹⁷⁹ Enkelte steder var det blitt mer vanlig med silke-kaper og fløyelskyser og andre klesplagg i fine importerte stoffer. Dette viser at bondestanden i Norge brukte penger på å kjøpe seg noe luksus, så en etterspørsel i Stavanger på silkeklær og annet luksuriøst klær må ha vært tilstede, ikke bare for byfolket.

6.9 En mengde andre varer og krydder

I tillegg til stoffene Birgitte solgte, var kramboden en bod med en assortert varebeholdning. Det fantes kaffekanner, sennepskanner og saltkanner. Fruktskåler og sukkerskåler med sukkertang. Man kunne kjøpe hattesnorer, hansker, kjoleknapper og sølvskospenner med messing. Det var over 100 fingerbøller av messing og malerbørste til maling. Fiskekroker og synåler. Flere teskjeer av messing og tinn og det var salg av vokslys. I kramboden var det mulig å få tak i krydder fra hele verden. Det var nellik, allehånde, spisskummen, kardemomme, brent strøsuksker og sort pepper. I tollprotokollene stod det skrevet at Birgitte tok inn erter og de ble solgt i kramboden som harde erter. Av lokalproduserte varene som Else Brauts spinnerikvinner spant og vevde, finner jeg ikke vadmél i Birgittes krambod. Men lerret var tilgjengelig, i form av tørklede og i alen.

6.10 Kramboden ved bryggen og andre boder

Kramboden som lå nede mot bryggen hadde et annet utvalg av varer enn kramboden i kjøpmannsgården. Registeringen av kramboden ved bryggen startet 2. februar 1799 og den ble beskrevet som ”kramboden på den andre siden”. Denne kramboden lå nærmere sjølinjen

¹⁷⁸ Walvin, James. 1997. s: 163

¹⁷⁹ Mordt Gerd. *Gjestebud og silkeklær - og myndighetenes forsøk på å kontrollere bøndernes forbruk på 1700-tallet*. Lokalhistorisk magasin 2011. s: 4-6

og sjøhuset og varene bærer et preg av å ha vært losset direkte fra skipene. Kramboden ved bryggen var opplyst av de lyseholderne som ble registret. Kramboden hadde tønner ulike størrelser. Det fantes to store messingskålvекter for å veie varer. Varer som lå lagret i kramboden var hollandske steintøy, fiskebånd, sirupskrukker, tobakksdåser, fløtepotte, syltekrukke, furukasser og spiker. Krukkene og pottene har vært lagringsplasser for eksempel all den sirupen Birgitte importerte fra København. Kundene drog ned til kramboden ved bryggen for å kjøpe seg sirup eller sukker. Sirupen ble muligens veiet på skålvекtene.

Det var ulike tekstiler som var lagret i kramboden som heklet lin, hamp og stry. I tollprotokollene fant jeg at hamp¹⁸⁰ og stry¹⁸¹ var to av varegruppene Birgitte importerte. I kramboden var det også lerrets putevar, håndklær, lerrets lin-laken og flere ulike typer og størrelser av laken. Det var nettelduksgardiner og lintøy. De ulike stoffer som lå i denne kramboden ble ikke beskrevet med farge. Andre varer som var lagret var vin- og ølglass og sølvskjeer. Over kramboden var det en sal der det stod flere bord og stoler. Det var dyner, puter, voksduk og innpakket sølvspiseskåler. Pakksalen lå mest sannsynlig ved siden av salen over kramboden. Pakksalen hadde kanner, melkespann, kar, fargerike tallerkener og porselenskopper. Det var et stort speil med brune rammer og slipt glass til en verdi av ti rdl. I pakksalen var det også tøyoffer som silke, ull- og linbånd, bendler og lerret. Det stod en tønne med kardemomme i salen.

Sjøhuset på bryggen ved siden av kramboden var inndelt i flere boder. Det første vurderingsmennene møtte var i et eget kammer for steintøy. I kjelleren var det lagret fransk¹⁸² rød vin fra Bordeaux Medoc. Omregnet til liter ville to anker bli totalt 77,2 liter. I saltboden finner vi Birgittes eksportvarer og importvarer. Her lå det 15 tønner fransk salt som Birgitte importerte store mengder av. Det stod også en tønne med saltet makrell og saltet kjøtt. En annen eksport vare i saltboden var tran. Ute på bryggen til Birgitte lå det trelastbord og kjøpmannsbord.

Det meste av Birgittes handelsvirksomhet foregikk i hennes kjøpmannsgård. Det må ha vært travle tider i kjøpmannsgården. Om sommeren når skipene med varer som skulle fraktes inn i pakksalen og lagres. Jekter fra Ryfylke kom inn med trelast og fiskevarer. Fiskevarene skulle

¹⁸⁰ Hamp er en nytteplante som er godt egnet til å lage tau og slitesterke tekstiler.

¹⁸¹ Stry er korte tråder av hamp eller lin som er blitt skilt ut ved hekling. Stry ble benyttet til klede, sengeklede, duker og skjorter.

¹⁸² Et anker er en måleenhet som ble brukt på flytende gjenstander og var omtrent 38,6 liter. Norske måleenheter. <http://www.maritimt.net/arkforsk/norskem.htm> 08.01.2016

legges i saltkar for konservering for å lagres i tønner. Sjøhuset hadde derfor et stort variert antall tønner. I tillegg var kjøpmannsgården en gård med kyr som skulle melkes og stelles.

6.11 Oppsummering

Hvordan så Birgittes krambod ut? Med hjelp av beskrivelsen fra skifte og hvilke varer som var i kramboden, kan vi lage et bilde av hvordan den så ut. Ved bruk av de britiske butikkene som mal, er Birgittes krambod ikke langt fra ulik. Med disk, reoler og hyller er kramboden mer en butikk enn en lagerbod. Kjøpmannen var avhengig av salg av sine importerte varer. Dermed var det viktig å presentere varene på en fristende måte for å nå kundene. Det at krambodene har blitt beskrevet som gjemt bort og vanskelig å nå kan vi utelukke hos Birgitte. Hennes krambod lå ved hovedgaten og var et av de første rommene i huset. Det at kramboden lå i hovedhuset gjør at kramboden ikke var et lager, men en butikk. Varene på 1700-tallet kom hovedsakelig med sjøveien. Varene til kramboden kom via sjøhuset og den andre kramboden nede ved bryggen.

De ulike kledetøyene, stoffer, tråd og tørkleder er i samsvar med motebilde som rådet i Europa, men også en del av det norske motebilde på 1700-tallet. Etter revolusjonen kom innstramningen av kvinnedrakten og sjal og kniplinger ble en del av drakten. Disse varene fant vi i kramboden til Birgitte. Fargene som var på moten var også blant de fargene det var mulig å kjøpe hos Brigitte.

Hovedkramboden var en tekstilbutikk. Der kunne menn og kvinner handle inn de flotteste stoffer til sin kledning. I kramboden ved bryggen var det også tekstiler, men mye av andre ulike typer varer og beholdere. I denne kramboden har kundene kommet inn for å kjøpe varer i større mengder som ble veid i vekten. Varene kunne være sukker eller sirup.

Kapittel 7. Kreditorer, debitorer og auksjon

Summeringen av inntekter og utskifter ble nedskrevet i skifteprotokoller. Summen av inntektene var for Birgittes del alle hennes eiendeler som ble auksjonert bort. Etter flere auksjoner og etter å ha prøvd å samle inn det debitorerne til Birgitte skyldte henne, ble det konstatert at Birgitte hadde en solid gjeld. I dette kapittelet vil jeg gjennomgå de flere auksjoner som ble utført. Hvem var kreditorene og debitorerne? Hvor mye hadde Birgittes bo i inntekt og hvor mye var hennes utgifter?

7.1 Kjøpmannsbøker

I Birgittes skifte er det et avsnitt hvor byfogd Løwold og vurderingsmennene Johan Henrich Faust og Michael Berg hadde sammen summert de viktigste debitorerne til Birgitte. Debitorerne er hentet fra hennes kjøpmannsbøker og bøkene var inndelt i bokstaver der under bokstav A var de viktigste. Ikke alle debitorerne ble innført i skifte, vurderingsmennene hentet ut et utvalg. For hva de ulike debitorerne skyldte Birgitte er ikke spesifisert, men noen av dem er ført inn med deres yrke og hjemsted. Det var for eksempel skomakere, tømmermenn, styrmenn eller skipperne. Bostedene var for eksempel Stavanger, Sirdal, Nedstrand, Finnøy, Fister, Hjelmeland, Årdal, Karmøy og Vikedal. Et raskt overblikk over yrke og hjemsted gjør at man kan tenke seg at disse debitorerne har handlet med Birgitte og fått kreditt. Totalt er det ca. 200¹⁸³ stykker ført inn i skifte, men hvor mange bøker det var totalt er usikkert. Gjelden til de ulike debitorerne kan variere fra et par skilling til flere riksdaler. Eksempel på personer var Kaptein Peder von Klow på Ladegården som skyldte 102 rdl og smeden Ole Bringeland fra Stavanger skyldte 92 rdl. Fyrforvalteren og broren hennes Henrich Petersen von Fyren skyldte Birgitte 129 rdl og 15 skilling. Det er flere kvinner som var Birgittes debitorer. Madame Anna Bersagel fra Stavanger skyldte 18 rdl, Jomfru Christine Ely skyldte 14 rdl to ort og 18 skilling og Anna i Stranden skyldte 1 rdl.¹⁸⁴ Totalsummen av alle som er innskrevet i skifte ville bli nærmere ca. 2700 rdl,¹⁸⁵ men hvis en man hadde hatt alle kjøpmannsbøkene ville summen blitt betydelig høyere.

7.2 Auksjoner

For å få nedbetalt så mye som mulig av Birgittes gjeld ble det holdt offentlige auksjoner over hennes eiendeler og eiendommer. Totalt ble det avholdt ti auksjoner. Den første auksjonen ble

¹⁸³ Jeg talte alle enkelte poster i skifte for å få dette tallet.

¹⁸⁴ SAS. Skifte etter Birgitte Kielland C.24.

¹⁸⁵ Summen er utregnet av meg med overslagsregning fra skifte.

holdt 7. februar 1799, en måned etter Birgittes bortgang. Det var Birgittes besetning på gården Holme Egenes tre hornkveg, som skulle auksjoneres bort. Verdien på kyrne var fra åtte til ti rdl. Alle tre ble solgt over prisantydning og kjøperne var Morten Kielland, Jacob Kielland & sønn og Magnus Lenne. Totalsummen fra auksjonen var 30 rdl tre ort og tolv skilling.

7.2.1 Holme Egenes auksjon

Første eiendomsauksjonen ble holdt på Holme Egenes. Det ble avholdt to auksjoner i mars 1799 for Egenesløkkene og den praktfulle gården. Løkkene 8, 9, 11, 12, og 13 var ubebygget og ble solgt for 1 093 rdl. På løkke nummer 10 stod Holme Egenes og løkken med gården ble solgt for 1 000 rdl. Kjøperen av alle løkkene og gården var nevøen Gabriel Schanche Kielland. Holme Egenes ble beholdt innenfor Kiellandfamilien. Inventaret på Holme Egenes ble solgt enkeltvis og totalsummen var 595 rdl og 20 ort. Det var totalt 22 kyr, to hester og ett føll på gården. Kyrene var i alderen to til 16 år gamle og vurderingsprisen var fra åtte til ti rdl. Kyrene var innskrevet med sine egne navn i auksjonsprotokollen. Noen av navnene var Svanen, Guldrey, Larsey og Snekkas som var 16 år gammel og som sønnen Jan Kielland kjøpte. Totalsummen for alle kyrene var 220 rdl. Hestene ble solgt for 42 rdl og føllet elleve rdl. Etter begge auksjonene i mars var den totale auksjonsinntekten 2 679 rdl og 20 ort.

7.2.2 Eiendomsauksjon

Den 29. mars 1799 var det klart for auksjon av Birgittes eiendommer i Stavanger by. Først ut var kjøpmannsgården på Broen no. 56 som ble vurdert til 2 000 rdl og solgt til nevøen Gabriel Schanche Kielland for 2 499 rdl. Kjøpmannsgården ble igjen solgt videre i desember 1799 til Sorenskriveren J. Fr. Hansen. Under en bybrann som skjedde i 1860 forsvant 200 bygginger på Holmen i Stavanger.¹⁸⁶ Våningshuset med ildhus, krambod og tilhørende pakkbod brant ned i brannen i 1833, men ble gjenoppbygget.¹⁸⁷ Birgittes sjøhus på Jorenholmen ble vurdert til en verdi av 150 rdl og solgt for 326 rdl til handelsfirmaet Ploug og Sundt. Sjøhuset/naustet Birgitte eide på Kuholmen ble solgt for 180 rdl av svigersønnen Christian Magnus Zetlitz.

¹⁸⁶ Stavanger kommune kommunalavdeling Byutvikling. *Sjøhusrekken i Stavanger - Prosjekt for vern og fornyelse*. Norsk kulturråd. Fylkeskulturstyret, Rogaland. Fylkeskommune. Miljøutvalget, Stavanger kommune. 1993. s: 17

¹⁸⁷ Kielland, Axel. *Familien Kielland: med den kognatiske asxendents*. I kommisjon hos Jacob Dybwad. Christiania 1897. s: 170

7.2.3 Eiendomstomter/husgrunn, plenting og Hviddingsøholmene

Videre på auksjonen 20. mars var det tomten mellom hennes kjøpmannsgård og naboen Madame Hags hus. Den ble solgt for 20 rdl til nevøen Gabriel Schanche Kielland. På Bakken ble husgrunnene som var i Birgittes eie auksjonert bort. De var alle fremdeles bosatt av personer som betalte leie til Birgitte. Husgrunnene ble solgt for ca. tre rdl hver. Hviddingsøholmene på byens grunn ble solgt til nevøen Gabriel Schanche Kielland for 1 020 rdl. Gabriel bortleide videre holmene til fetteren Jan Kielland som brukte holmene til sommeroppholdssted.¹⁸⁸ Den siste eiendommen som ble auksjonert bort var Plentingholmen som nevøen Gabriel Schanche Kielland kjøpte for 115 rdl. Siste post i auksjonen var Birgittes andel i det stavangerske selskab som ble vurdert til en verdi av fem riksdaler og ble solgt for seks riksdaler til Christian Magnus Zetlitz. Totalt ble inntektene av auksjonen 20. mars 1799 var 4 241 riksdaler og 18 skilling.

7.2.4 Skudenes og Sandnes

Den 17. april ble sjøhuset på Skudenes lagt ut for auksjon. Både bryggen og løsøren i huset ble auksjonert og sjøhuset ble vurdert til 100 rdl. Kjøperen var Didrich Larsen Melhoug for 101 rdl. Inventaret i sjøhuset var fire tønner¹⁸⁹ med fransk salt, et steinbord, et vanlig bord, ildtang og en slagbenk. Totalsummen for all løsøren ble på 35 riksdaler to ort og 22 skilling. Sjøhuset i Sandnes ble auksjonert bort 16. juli 1799. Birgitte eide 1/5 part og totalverdien på sjøhuset var 200 rdl. Det var innredet med flere rom og en krambod. Birgittes 1/5 part i huset ble verdsatt til 40 riksdaler. Auksjonsprisen ble 43 riksdaler og to ort som Jacob Kielland & Sønn kjøpte.

7.2.5 Gull og sølv auksjon

Den 12. mars 1800 ble det avholdt auksjon av Birgittes arbeidet gull og sølv. Det hadde vært håndpantsett og uplassert hos Siri Kieldsdatter Scheye. Sølvproduktene var de mest verdifulle som en stor åttekantet sølvkanne på 102 lodd¹⁹⁰. Verdien per lodd var to ort og åtte skilling og verdien på sølvkannen ble 59 riksdaler en ort 16 skilling. Kjøperen var Gabriel Schanche Kielland for 61 riksdaler og ni skilling. Andre sølvprodukter var skål, eske, fat og berger. Birgitte hadde to medaljer av sølv og en av gull og gullmedaljen ble solgt for 16 riksdaler til Gabriel Schanche Kielland.

¹⁸⁸ Kielland, Axel. 1897. s: 173

¹⁸⁹ I sjøhuset var det tønner som ble delt inn i en lest eller 12 tønner. Det var ni tønner på en lest og ti tønner på 5/6 lest.

¹⁹⁰ I dagens vekt vil det si 1,6 kg. $102 \times 15,575 = 1,588 \approx 1,6$ kg Hentet fra: <http://www.maritimt.net/arkforsk/norskem.htm#Vekt> lest: 11.03.2016

7.2.6 Gjeldsauksjon

Den siste auksjonen var den 27. september 1800 ble holdt på Stavanger rådstue og auksjonen var de tilhørende uvisse gjeldsfordringer for innen- og utenbys debitorer. Birgitte hadde gjeldrestanser. Restanse er saksbehandling av gjeldssaker eller gjeldsposter til avskrivning. Det kan være en støttegjeldspost etter et ubetalt beløp som har gått til forfall innenfor saksbehandling, da betyr restanse at det gjenstår poster som må avskrives eller saksbehandles og er ikke betalt.¹⁹¹ Det var Christian Magnus Zetlitz som innkalte til auksjon. Det var flere av Birgittes debitorer som ikke hadde tilbakebetalt skyldsbeløpet de hadde til Birgitte. Som for eksempel hennes sønn Lars Smith Petersen. Det ble avholdt en auksjon over de resterende debitorenes skyldsbeløp til Birgitte. Lars Smith Petersens gjeldsrestanse var på 65 riksdaler og elleve skilling og Herr Zetlitz kjøpte restansen for 30 riksdaler. De resterende fordringer var ikke blitt mottatt eller funnet og totalbeløpet var 917 riksdaler to ort og ti skilling. Svigersønnen Zetlitz kjøpte opp restansene for 53 rdl og to ort og totalsummen for auksjonen ble 83 rdl og to ort. Svigersønnen Zetlitz kjøpte opp gjeldrestansene til Birgitte med mulig mål om å få drevet inn restansene. Hvis han klarte å drive inn over 83 rdl ville han gå i pluss.

7.3 Boets inntekter

Summen av alle inntekter fra auksjoner og salg av eiendommer og løsøre ble samlet sammen og ført inn i skifteprotokollen. Den totale inntekten ble 10 903 riksdaler, 1 ort og 9 skilling. I Tabell 27. er det listet opp alle inntektene boet innbrakte.

¹⁹¹ Restanse. <https://no.wikipedia.org/wiki/Restanse> sett 11.03.2016

Tabell 27. over boets inntekter

Boets inntekter	Beløp Riksdaler	Ort	Skilling
1. Forsegling og registeringsrunde funnet beløp	17	1	23
2. Auksjonen 8 februar 1799 for kreatur på Broen 56	30	3	12
3. Møbler og Kreatur på Holme Egenes	490		20
4. Festløkkene med hus	2084		
5. Auksjon 29 mars faste eiendommer i Stavanger	4241		18
6. Auksjon 9 april møbler, løsøre, kjøpmannsgods og krambodvarer	3419	1	18
7. Løsøre fra Skudeneshavn	35	2	22
8. Sjøhuset på Skudeneshavn	149		
9. En femtedelspart i sjøhuset i Sandnes	43	2	
10. 27 september Boets gjeld	83	2	
11. Kurators innhentende gjeldsfordringer	199	2	5
12. Kuratorsregnskap a) revisjon			16
b) grunnleie		2	
c) Godtgjørelse fra kasseren Buchholm	3		19
SUMMA	10 903	1	9

7.4 Kreditorer

Den 16. oktober 1799 var byfogd Løwold og vurderingsmennene Michael Berg og Johan Faust samlet i byfogdens hus for å innføre og summere kreditorene i Birgittes bo. Tilstede var også boets kurator Christian Magnus Zetlitz og Birgittes eldste sønn Jan Kielland. Birgitte hadde kreditorer både innenfor og utenfor Norges grenser. Byfogden og vurderingsmennene samlet alle kreditorene for så dele dem inn i de med førsteprioriterte og andre. Hvem var Birgittes kreditorer og hvor kom de fra?

7.4.1 Utenlands kreditorene

Birgitte hadde syv kreditorer fra Europa som hadde et krav på betaling. Fra København var det seks kreditorer. Handelshuset Plagres Christenes sønner og Karboe hadde et krav på 939 rdl og 23 skilling. Den danske manufaktur handelsforening hadde et krav på 959 rdl to ort og 18 skilling. Det siste handelshuset var Iselin, Tutein og Co med et krav på 490 rdl 20 ort og åtte skilling. Birgitte hadde handlet med en kjøpmann fra København. M. Mortensen som nå hadde et krav på 235 rdl en ort og fem skilling. De to neste var Peter Wasler Facell som hadde et krav på 427 rdl to ort og syv skilling og sistemann var Aguel Guldendahl som hadde et krav

på 40 rdl. Siste kreditor fra Europa kom fra Amsterdam og var handelshuset Weddik Wendel som hadde et krav på 1 218 rdl en ort og 18 skilling danske riksdaler.

7.4.2 De norske kreditorene

De norske kreditorene som ikke hadde førsteprioritet var totalt syv stykker. Fra Christiania var det herr Tullin som hadde et krav på 115 rdl tre ort og åtte skilling. Vohs Holms og Compagnie Asenurs krav var på 91 rdl og enken Karen Ankermann Smith fra Stavanger hadde et krav på 130 rdl. Ole Larsen Garpestad hadde et krav på 100 rdl mens Kaptein Peder von Klows krav var på 400 rdl. De to siste var Christen Molbak fra Egersund som hadde et krav på 200 rdl og Knud Sømmes krav var seks rdl.

7.4.3 De prioriterte

Birgitte fikk en solid falitt på hele 6118 riksdaler og 18 $\frac{3}{4}$ skilling. De som hadde førsteprioritet ble tatt ut og er innskrevet i tabell 28.

Tabell 28. over de prioriterte kreditorer¹⁹²

<u>Kreditorene - Førsteprioritet</u>	<u>Riksdaler</u>	<u>Ort</u>	<u>Skilling</u>
1. Løytnant Peder Vallentinsen	482	2	4
2. Enken Madame Drude Maria afga. Celiues	458	2	15
3. Herr Kaptein Anthon Wilhelm von Scheel	1848	1	15
4. Birgithe Elene Kielland	1004	3	19
5. Kjøpmannen Gabriel Schanche Kielland	5684		
6. Den avdødes utgifter til forsegling og registrering	103	1	4
7. Auksjonsforvalteren	281	3	4
8. Skifteforvalteren utlegg	25	3	16
9. Forvalterens utlegg for stemplet papir	3		16
10. Herr Sorenskriver Hansen prioriterte fordring	17	2	17
11. Kongelige skatt av boets bortskyldige pantekapitaler	17	3	19 $\frac{1}{2}$
12. Resterende branntaksskatt for faste eiendommer fra 1797 13 rik	6	3	16
13. Resterende toll	13	1	17
14. Avdødes resterende stolesteds penger til Kirken for året 1798	7		16
15. Byfogdens fordring for boets innfridde panteobligasjoner	4	2	12
16. Auksjonsforvalterens fordring for forretningenes utsolgte over den bortsolgte uvisse gjeld	1	2	20
17. Dødsboets husholdnings omkostninger	53	2	

¹⁹² SAS. Skifteprotokoll BB 8A. 1793 - 1810. Side: 275a-279a.

18. Diverse boets prioriterte utgifter	32	3	2
19. Ole Olsen Østbøe prioriterte fordring	18	3	6
20. Frant Fundes og Ole Joensen Aarvigs like fordring	2	1	
21. Skifte Bergs i avdrag	10	2	16
22. Publikasjons omkostninger av dødsboets auksjoner i Bergen			12
23. Postmester de Rytter prioriterte fordring			16
24. Kurator Zetlitzs fordring for utgifter ved boets utestående gjeld	3	1	8
25. Zetlitzs innkasserende av bortsolgte løsøre utgifter	163	1	
26. Zetlitzs utlegg for innkasserende gjeldsfordringer og fra auksjonskassen	214	2	22
27. Zetlitzs likvidert inntatt auksjonspenger	1	2	13
28. Skifte omkostninger	230	1	3
29. Kongelige rekvisisjonkontors tilkommende utgifter	36	1	9

Da utleggene nærmet seg slutten og byfogden hadde utestående 172 riksdaler en ort og 22 skillingen igjen, var det tjenestefolkene ansatt i boet som skulle få utbetalt lønn. Lønnen skulle dekke det siste året de arbeidet på gården, nærmere et år.

”Når nå forstående utlegge som til udbetelig av boets massa førsteprioritet, og tilløde 10 730 riksdaler 3 ort og 22 skilling. Fradragets masse blir igjen tilbake 172 riksdaler 1 ort og 22 skilling. Hvorav samtlige boets tjenere tilgodehavende lønn for det siste år som nå prioriteres utgifter skulle utredes, men av disse lønninger i følge de her foran i auksjons inndragelse Bevisliggende samlet utgjøre for 1 år 186 riksdaler 3 ort 17 8/90 skilling per riksdaler og således nyde da:”

30. Student Martini for 1 års lønn 100 riksdaler	92	2	22 4/93
31. Tjenestepike Helge Andersdatter for 1 års lønn 12 riksdaler	11		24/93
32. Tjenestekarlen Svend Larsen Fosse 1 års lønn 10 riksdaler	9	1	2 20/93
33. Tjenestekarlen Mogens Svendsen Lenne 1 års lønn 25 riksdaler	23		17 26/29
34. Tjenestekarlen Torsten Olsen Lenne 1 års lønn 10 riksdaler	9	1	2 28/93
35. Tjenestekarlen Lars Larsen Fosse for 1 års lønn 12 riksdaler	11		12 8/31
36. Tjenestepiken Joren Larsdatter Klinsenbergs for 1/2 års lønn	4	2	13 10/93
37. Tjenestepike Olse Asa for 1 års lønn 12 riksdaler	11		12 8/31
SUMMA	10 903	1	9

7.5 Pantobligasjonene

Gabriel Kirsebom Kielland hadde allerede i år 1767 pantet våningshuset og sjøhuset med eiendommer på Kuholmen til kammerrådinne Anna Wilhelmina Valentinsen for 800 rdl. Den første obligasjonen utskrevet av Birgitte var i 1789 sogneprest-enken Drude Marie på Jelsa. Obligasjonen var på 700 riksdaler og lyst- og avlsgården på Egenes ble satt i pant. Gabriel Schanche Kielland skrev brevet og undertegnet som hennes verge.

Året 1797 var et tøft år for Birgitte. Dette året ble det utskrevet tre pantobligasjoner. En til kaptein Anton Wilhelm Scheel for 1700 riksdaler der lille Hviddigsø ble satt i pant. En til stedatteren Birgitha Elene Kielland på 953 riksdaler og tolv $\frac{3}{4}$ skilling og husgrunn, løsøre, krambod og handelsvarer ble satt i pant. Den siste var til Gabriel Schanche Kielland på hele 5 684 riksdaler og Birgitte pantsatter våningshuset med sjøhus. Året etter den 14. september i 1798 skriver Birgitte et brev der hun innser hennes tap og konkurs. Hun beklaget til sine en av sin kreditor Peter Wasler Facell og skriver:

” (...) i denne tid, da ieg har hatt saa store Tab paa et par aar, som har gjort at ieg er bleven sadt tilbage og ikke har kundet opfylde mine Pligter. (...) ”¹⁹³

Birgitte beklaget seg sterkt ovenfor sine venner og kreditoren Peter Wasler Facell. Birgitte ønsket ikke dette for noen. Hun skriver videre at hun har pantsatt flere av sine eiendeler, men vil prøve så godt hun kunne å tilbakebetale. Alle disse pantobligasjonene skulle være hennes grunnlag for å etter hvert kunne tilbakebetale sine kreditorer. Birgitte virket selvsikker i brevet om at alle hennes eiendommer ville hjelpe henne ut av denne krisen. Brevet er vedlagt i skifte, men det er en avskrift/kopi.

7.6 Sønnen Jan Kielland

Det gikk nedover for Jan og år 1800 måtte han oppgi sitt bo. Da ble hans to skip ”Hanna” og ”Bergitha Dorthea” solgt til Det kongelig Danske Manufactur- Handels-Kompani for 2 000 og 600 rdl.¹⁹⁴ Da hadde fetteren Gabriel Schanche Kielland og kjøpmannen Børge Rosenkilde

¹⁹³ SAS. Skifte etter Birgitte Kielland C.24.

¹⁹⁴ Michaelsen, M, L. Stavanger sjøfarts historie. Seilskibene og seilskibsfarten i aarene fra 1600 til 1922. Dreyers grafiske anstalt. Stavanger 1927. s: 85

renonsert sine parter i hans skip. Ingen kunne redde den unge mannen med en falitt på 11 000 rdl.¹⁹⁵

Justisråd Pram beskrev Jan på sitt besøk i Stavanger 1805:

*”Jan som en mann av handelskunnskap og utmerket dyktig, etablert i førstillingen av den franske krig en drift handel men en temmelig stor formue, men ved 3 skip røverske oppbringelser av fransk, og ved sjøskade mistet han i kort tid alt, hva han eide, uten at kunne retablere seg. Han handler nå lite eller ingenting, men har blitt en baker.”*¹⁹⁶

Jan ga seg med handelsvirksomheten og ble baker, branninspektør, postmester, veier, måler og vraker.¹⁹⁷ Hans kone Dorthea Kruse Kielland ble postmesterenke med kongelig tillatelse til hennes død i 1847.¹⁹⁸

7.7 Et vakkert avslutnings ord

Et vakkert avslutningsord om Birgittes liv summeres av hennes bror prest Morten Henrich Petersen von Fyren i avisen *Christiansand adresse kontors etterreninger* den 8 februar 1799 følgende:

”Amicus Plato, Amicus Socrates, magis Amica veritas./ Ilde at Mindesteenen saa ofte skuffer - / Og her - her vidner en Broder om en Søster - / Mon fra det dubt saarede Broder Hierte, ingen overspendte Yttringer? / Ven! Fiende! / Jeg opfordrer dig - i Sandhedens - I Gravens hellige Skyggers Navn op:/ fordrer jeg dig! Væe Stræng og upartisk! Opdager dit skarpseende Øye/ et eeneste laant Penselstrøg i dette Malerie - saa staa op og vidne høyt / Glem ikke det er om en nylig hensovet kiør søster - om / Birgitte Nystrup Petersen / (enke efter Kjøbmans Gabriel Kielland i Stavanger) / En veemodsfuld Broder skriver: / Hendes Gemyts Caracteer var: / Velmeenende Redelighed foreenet med den ømmeste Menneskevenlighed. / Hendes Vandel: / Et mønster af ægte Religiositet og utrættelig virksom Gavnelyst - / Hendes heele Liv: / En uafbrudt Kiæde af skiulte og aabenbare gode Handlinger - / Dertil var Hun - / Vennehuld uden Liige - altid redebon til at tiene andre - Altid / Overbærende med

¹⁹⁵ Elgvin, Johannes. *En by i kamp. Stavanger bys historie 1536-1814*. Stavanger kommune og Stabenfeldt Forlag. Stavanger 1965. s: 356

¹⁹⁶ Erichsen, A.E. *Samlinger til Stavangers Historie. Andet Bind*. Dreyers Bogtrykkeri Stavanger 1906 s: 90

¹⁹⁷ Elgvin, Johannes. 1965. s: 356

¹⁹⁸ Johannessen, Finn Erhard. *Alltid underveis: Postverkets historie gjennom 350 år: bind 1: 1647-1920*. Posten Oslo 1997: s: 189

Fornærmelser - From - Ydmyg - blid - ejegod mod alle - / Til Hende tyede i Vraaen smægtende Syge og Sengeliggende / opsøgte Hun selv og trøstede og qvægede ham daligen - / Derfor var Hun / Sin Slægts Hæder - Samfundets Glæde - og en Velsignelse for den Egn, / hvori hun Boede / med et Ord: / Hun var i det virkelige det Tænkeren skaber sig under det skønne Ideal af / En sand Christen. / Stavanger har ingen Borger, som jo begræder Hendes Tab og velsigner Hendes Minde. / Min Søster! Min Søster! / Af 10 den eneste, den sidste tilbage - Ogsaa Du forlod mig - saa pludselig - / saa langt borte - Havde jeg dog været hos Dig i Afskedstimen - kundet / styrke Dig i Dødskampen - kundet væde Din døende Læbe med / min Taare - sagt Dig mit sidste Farvel - - ah! min Søster - Jeg vil fare ned til Dig i Graven - - / Dog jeg seer Din hellige Skygge omsvæve mig - og - englebliid som / i Live - at tilsmiile mig: Broder! Græd ikke! Det er et Liv efter dette - En samlingsdal efter Døden. / Ja Salige! Dit Liv - og Mindet om Din Dyd - / Kan selv i Gravens Mulm omskabe Sorg til Fryd!”¹⁹⁹

M.S. Petersen, Pr. til Sem.

7.8 Oppsummering

Birgitte hadde et vidt kundenettverk som er innført i kjøpmannsbøkene. Det som er usikkert er når disse transaksjonene ble gjennomført. Men de inneholdt hovedsakelig kunder fra distriktet. Det har kanskje vært kunder som har handlet i hennes krambod. Auksjonene var Stavangers store begivenhet. Det var flere ting som skulle auksjoneres bort og innbyggerne i Stavanger kjente nok til all den eiendommen og møblementet Birgitte eide. Her ble det en mulighet å skaffe seg noe fint til en billig penge ettersom det var et konkursbo. Den totale inntekten ble tilslutt over 10 000 rdl som var en del, men ikke nok til å nedbetale alt. Kreditorerne som ble prioritert var enten fra byen eller Norge så kreditorerne utenlands ble nedprioritert og ikke tilbakebetalt i første omgang. Å ha gjeld og gå konkurs var ikke unormalt på 1700-tallet. Jan Kielland opplevde samme ulykke ved at han fikk en falitt på 11 000 rdl som var utrolig mye mer enn moren. Men han klarte å livberge seg selv ved å bli baker og postmester i byen.

¹⁹⁹ Kielland, Axel. 1897. s: 19-20

Kapittel 8 Konklusjon

Birgitte vokste opp i en etablert kjøpmannsfamilie som hadde en jevn inntekt av fyravgiften ved Kvitsøyfyrene. Det er sannsynlig at giftemålet mellom Birgitte og Gabriel var et fornuftekteskap. De var en økonomisk likeverdige, begge ville ha fordeler av hverandre og være en god forsørgelse for begge. Gabriel kom til Stavanger som enkemann og hadde fire mindreårige døtre. Med bakgrunn av hans kunnskap, evner og erfaring var han nok et godt giftemål for Birgitte i følge 1700-tallets ekteskapsnormer. Birgittes bidrag med overtakelsen av von Fyrens eiendommer i Stavanger var det grunnlaget Gabriel manglet for å etablere seg som kjøpmann ved siden av sin bror Jacob Kielland.

Birgittes oppvekst nær havet, handel og skipstrafikk gjorde at det å bli kjøpmannsenke var ikke et ukjent yrke. Hennes tid som kjøpmannsenke har gjort henne kjent for sin vide og omfattende handelsvirksomhet med flere kontakter i utlandet. Dette var hennes styrke og hun har nok beholdt kontakten med nye og gamle kunder i tiden som kjøpmannsenke. Det har vi fått sett gjennom hennes kjøpmannsbøker. Hun hadde flere kunder fra ulike områder så hennes handel har vært omfattende.

De første årene i Birgittes handelsvirksomhet har bedriften gått i pluss. Handelen med Europa gikk for Birgittes del hovedsakelig med København, men også med Frankrike. Hun var en del av det stavangerske trekanthandelen. Hun hentet salt fra Frankrike som hun saltet makrell og sild på kjøpmannsgården for så eksportere både saltet fisk og trelast til Europa. Importen hennes var korn, sukker, sirup osv. Gjennom de årene Birgitte var enke, reduserte hun aldri handelsvirksomheten. Hun investerte og utvidet, i tillegg bygget i en brygge på kjøpmannsgården for enklere å drive handel og lossing av skip. Skipene kunne losse varene direkte på hennes tomt og ankre opp.

Løkkene på Eiganes var blitt kjøpt og hun var den første som startet et byggeprosjekt av et lystgård på en øde mark som stod ferdig 1785. Den store lystgården på Eiganes som var bygget og innredet av Birgitte selv. Det var en stor gård som ga stavangerborgerne melk, kjøtt og kornsorter. Birgitte hadde ansatte til å gjøre det praktiske og fysiske arbeidet på gården i kjøpmannshuset og på Holme Egenes. Tjenestepiker som steller huset og krambodpike som tar seg av kjøp og salg i kramboden. Lystgården Holme Egenes var kanskje bygget av Birgitte som en sommerbolig der hun tilbrakte somrene. Det kunne også være at Birgitte planla å bosette seg på gården for så gi kjøpmannsgården til sønnen Jan, men forlis gjorde at

hun ikke kunne avslutte med handelsvirksomheten. Hun måtte tilbakebetale alle sine kreditorer.

Hvordan var Birgitte som en handelskvinne? Tiden før Fortuna forliste kan man ikke se noen spesielle tegn til nedgang, men ut på 1790-tallet har nok Birgitte opplevd flere tap. I form av hennes brev til en av kreditorene har disse tapene skjedd over flere års tid. Men hadde hennes handel stoppet opp på grunn av forliste som skjedde to år før hennes død? Det har tydelig vært en nedgang. All trebordet som sperret døren på Plentingen kan ha vært gammelt tømmer. Men siden det var i januar Birgitte døde, så kan det være at det nytt trebord hadde ikke kommet fra Ryfylke. Det var på vinteren tømmeret ble nedhogget. Varene som lå i krambodene er nok mest sannsynlig ikke to år gamle. Det var i sjøhuset på Kjøpmannsgården en tønne som var halvfull med saltet makrell. Dette tyder på at Birgittes virksomhet var fremdeles i gang. Kan det være at Birgitte og Jan har inngått et slags samarbeid? Jan fortsetter med handel ved sine to skip før de blir kapret i år 1800. Jeg har ikke funnet ut hvor Jan har drevet sin kjøpmannshandel etter han tok borgerbrev. Jeg vil tro at han brukte kjøpmannsgården på Kuholmen. Gården har en god beliggenhet rett ved innseilingen til torvet i Stavanger. Kjøpmannsgården var utstyrt med brygge som gjorde det enkelt for skip og ankre. Jan overtok tollbetalingen og Birgitte gikk nok over til å bruke Jans skip etter Fortuna forliste. Så Birgittes handelsvirksomhet stoppet aldri helt.

Den store falitten og at Birgitte gikk i konkurs var ikke uvanlig på 1700-tallet. Birgitte hadde innsett par år før hun døde at hun skyldte flere kreditorer og var dedikert til å tilbakebetale litt etter litt. Hun mente selv at eiendommene hennes ville hjelpe henne på veien ved at hun pantet flere av dem. Dette er enda en grunn til å tro at hun fortsatte hennes handelsvirksomhet, men med varsomhet. Hun eide selv ingen skip, slik at ved kapring eller forlis ville hun ikke få det største tapet. Enda en grunn til argumentet at hun bruke skipspartene hennes i sønnen Jans skip. Det som ble nederlaget for Birgitte var at hun døde før hun hadde arbeidet og tjent tilbake det hun hadde tapt etter forliset. Hun hadde klart å drive handelsvirksomheten videre og hadde hun fått noen bedre utsikter for tilbakebetaling av gjeld. Dette ble hennes svakhet. Hun hadde ingen forsikring for hvis ting skulle gå galt.

Min studie av Birgitte vil bidra til å fremme kvinner som bedriftsledere på 1700-tallet. Gi et bidrag i studie av kvinner som var enker og overtok en bedrift alene og drev bedriften i flere år. Fra min undersøkelse av tollprotokollene er det flere kvinner som drev handel på 1700-

tallet og kvinnene var nok mer med i selve styringen av bedriften, men har ikke blitt registret på papiret. Det var menn som underskrev og menn som brevene var adressert til.

De tidligere historikernes fokusering på Birgittes tap og falitt har lite å si når man har nå sett hva hennes hele virksomhet omfattet. Dette drev hun i 19 år og stor del av tiden hadde hun småbarn å ta seg av. Det uheldige og det dårlige fokuset på Birgitte har jeg nå laget et nytt bilde av henne. Det at ingen av de tidligere historikerne tatt for seg den store falitten til Jan Kielland på 11 000 rdl har nok med at han fikk en nye sjanse til å starte på nytt. Birgitte har skrevet seg inn i historien med et enormt konkursbo og storslåtte auksjoner. Det at Birgitte har blitt husket som kvinnen ”med den solide falitten noen sinne” viser at hun vært en av de fremragende og merkbare i Stavanger, men hun har bare litt husket for sitt nederlag. Gjennom denne oppgaven har hun fått sin nye sjanse og blitt fremstilt med nye ark som en kjøpmannsenke. Denne glemte siden av Kiellandfamilien er også viktig at blir en del av Stavangers historie.

Kilder og litteratur

Kilder

Trykte

De Fine, Bendix Christian. Stavanger Amptes udførlige beskrivelse: med eit tillegg. Rogaland Historie- og ættesogelag. Stavanger 1952.

Kong Christian den femtes Norske lov 15de april 1687 med kongeloven 1665. Femte bog andre Capitel.

http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_05_02.html

Pram, Christen Henriksen. Indberetning om sin Reise i Norge 1805. Erichsen, A.E Samlinger til Stavangers Historie. Andet Bind. Dreyers Bogtrykkeri Stavanger 1906. s: 75-103.

Utrykte

Riksarkivet

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1755-1756. Bok 17-18

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1767-1768. Bok 29-30

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1779-1780. Bok 41-42

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1781-1782. Bok 43-44

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1783-1784. Bok 45-46

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1785-1786. Bok 47-48

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1787-1788. Bok 49-50

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1789-1790. Bok 51-52

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1791-1792. Bok 53-54

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1793-1794. Bok 55-56

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1795-1796. Bok 57-58

Generaltollkammeret. Tollregnskap. Stavanger 1797-1798. Bok 59-60

Statsarkivet i Stavanger (SAS)

Branntaksprotokoll for Stavanger. År1765/66

Branntaksprotokoll for Stavanger. År 1765/67

Branntaksprotokoll for Stavanger. År 1777

Branntaksprotokoll for Stavanger. År 1788

Stavanger Byfogdembete. 503. C 24. 2.19.4.4 Skifter Birgitta Nyrup Pettersen. 1799-1800.

Rogaland fylke, Stavanger domkirke, ministerialbok, nr. A4 (1744-1782), ekteviede 1763, side 54.

Rogaland fylke, Stavanger by, Skifteprotokoll BB 8A, 1793-1810, oppb: Statsarkivet i Stavanger. Side: 275a-279a.

Arkivverket Digitalarkivet

Rogaland fylke, Stavanger by, Skifteprotokoll BB 8A, 1793-1810, oppb: Statsarkivet i Stavanger. Side 244a - 245b, 267b - 268, 270b og 275a - 279a.

1801-telling for 1103 Stavanger

Litteratur

- Bagge, S og Mykland, K. *Norge i dansketiden 1380-1814*. J.W. Cappelens forlag AS Oslo 1996.
- Brandal, Trygve. *Hjelmeland. Bygdesoge 1. Tida før 1800*. Hjelmeland kommune 1997.
- Braut, Else. *Frå spinnelig til lerret. Kvinnearbeid i Stavanger ca. 1700-1775*. Tingbokprosjektet Oslo 1994.
- Bull, Ida. *Kvinnerens dagligliv i borgerskapet 1780-1830. Jeg fant, jeg fant. Artikkelsamling. Statsarkivet i Trondheim*. Trondheim 1995.
- Bull, Ida. *De Trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Historisk institutt Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet NTNU. Trondheim 1998.
- Dyrvik, S. Fossen, A.B. Grønlie, T. Hovland, E. Nordvik, H. Tveite, S. *Norsk økonomisk historie 1500- 1970. Band 1 1500-1850*. Universitetsforlaget 1979.
- Dyrvik, Ståle. *Skifte som kjelde til økonomiske og sosiale forhold i bondesamfunnet. Skiftene som kilde: en artikkelsamling*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt. 1996.
- Elgvin, Johannes. *En by i kamp. Stavanger bys historie 1536-1814*. Stavanger kommune og Stabenfeldt Forlag: Stavanger. 1965.
- Erichsen, A. E. *Samlinger til Stavangers Historie. Andet Bind*. Dreyers Bogtrykkeri Stavanger 1906.
- Ersland, G, A og Solli, A. *Stavanger bys historie. Bind 1. Bispeby og borgarby - frå opphavet til 1815*. Wigestrands forlag Stavanger 2012.
- Fasting, Lars. *The Golden Age of Trondheim – Gullalder 1760-1860*. ARFO Oslo 1997.
- Feldbær, Ole. *Storhandeles tid. Dansk Søfarts Historie 3 1720 - 1814*. Gyldendal København 1997.
- Frydenlund, Bård. *Stormannen Peder Anker. En biografi*. H. Aschehoug & Co. Oslo 2009.
- Gundersen, Erik og Næss, Hans Eyvind. *Samlinger til Stavangers historie: avskifter. 4: Rettsprotokoller for Stavanger 1723 og Stavangermannfall 1604 avskrifter*. Stavanger -1807 kommune 1971.

- Haaland, Anders. *En by tar form: Stavanger bebyggelse 1815-1940*. Stavanger arkitektforening Wigestrands Stavanger 1999.
- Hamre, Harald. Natvigs Minde – en holme i Stavanger bys historie. *Stavanger museums årbok, Årg. 108 (1998)* 1999.
- Helle, Knut. Myhre, Jan Eivind. Elisassen, Finn-Einar. Stugu, Ola Svein. *Norsk Byhistorie: urbanisering gjennom 1300 år*. Pax Forlag Oslo 2006.
- Hoffmann, Marta. *Fra fiber til tøy: tekstilredskaper og bruken av dem i norsk tradisjon*. Landbruksforlaget 1991.
- Håberg, Kirsten Røvig. *Tekstilhistorie Bind I*. Tell Forlag Vollen 2000.
- Johannessen, Finn Erhard. *Alltid underveis: Postverkets historie gjennom 350 år: bind 1: 1647-1920*. Posten Oslo 1997.
- Kielland, Axel. *Familien Kielland: med den kognatiske asxendents*. I kommisjon hos Jacob Dybwad. Christiania 1897.
- Kielland, Axel. *Stavanger borgerbog 1436-1850*. Dreyers grafiske anstalt Stavanger 1935.
- Larsen, Andreas. *Slekten Petersen (Smith-P.) von Fyren*. Stavanger 1972.
- Leewys, Karl. *Kristiansands bebyggelse og befolkning i eldre tider.3: Østre Strandgate 2, Festningsgaten, Holbergs gate*. Kristiansand: Christiansands Sparebank, Historiefondet 1980.
- Michaelsen, M, L. *Stavanger sjøfarts historie. Seilskibene og seilskibsfarten i aarene fra 1600 til 1922*. Dreyers grafiske anstalt. Stavanger 1927.
- Mordt, Gerd. Gjestebud og silkeklær - og myndighetenes forsøk på å kontrollere bøndenes forbruk på 1700-tallet. *Lokalhistorisk magasin. nummer 01. 2011*.
- Musselin*. I den store danske ordbog. Hentet 22.04.16 fra http://denstoredanske.dk/Livsstil_sport_og_fritid/H%C3%A5ndarbejde/Tekstilvarer/musselin
- Næss, Hans Eyvind. Elisabeth Mikkelsdatter og Elisabeth Sørensdatter - to kvinnelige bedriftsledere i Stavanger anno 1700. *Ætt og Heim 1988 Lokalhistorisk Årbok for Rogaland. Rogland Historie- og Ættesogeland*. Stavanger 1988. S: 9-19

- Næss, Hans Eyvind. Fra kvinneroller i et mannsdominert samfunn til politisk likestilling. Veien mot stemmerettsreformen i 1913. *Stavangeren Nr.1 medlemsblad for Byhistorisk forening Stavanger årgang 22 2013*. s: 7-26
- Røgeberg, Kristin. Kvinners gangklær. *Skiftene som kilde - en artikkelsamling. Norsk lokalhistorisk institutt, Skifter fra NLI, nr 31 Oslo 1996*.
- Sandvik, Gudmund. *Det Gamle Veldet. Norske finansar 1760-79*. Gyldendal Norsk Forlag Oslo 1975.
- Sandvik, Hilde. "Umyndige" kvinner i handel og håndverk. *Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet*. Tingbokprosjektet Oslo 1992.
- Schulerud, Mentz. *Fra krambod til stormagasinet*. Steen & Strøm Oslo 1947.
- Skadberg, Gunnar A. Kongsgata 45 - "Charlottenlund" Stavangeren. *Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger. Nr 3. 17. Årgang. 2007*.
- Stavanger kommune kommunalavdeling Byutvikling. *Sjøhusrekken i Stavanger – Prosjekt for vern og fornyelse*. Norsk kulturråd. Fylkeskulturstyret, Rogaland. Fylkeskommune. Miljøutvalget, Stavanger kommune. Stavanger 1993.
- Sprauten, Knut. *Norsk sjøfart 1700-1814. Norsk sjøfart Bind 1*. Dreyers forlag AS Oslo 1989.
- Supphellen, Steinar. *Trondheims Historie 997-1997. Bind 2 Innvandrernes by*. Universitetsforlaget. Oslo 1997
- Vatre. I Ordbog over det Danske Sprog. Hentet 04.01.16 fra <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=vatre>
- Walsh, Claire. Shop Design and the Display of goods in Eighteenth-Century London. *Journal of Design History, Vol 8, No 3 (1995)*. Oxford University Press on behalf of Design History Society. s: 157-176
- Walvin, James. *Fruits of Empire - Exotic Produce and British Taste, 1660-1800*. Macmillan Press LTD. Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 6XS and London. 1997.

